

КАРЕЛ ЧАПЕК

Журналіст
Письменник
Громадянин

Київ 2010

1000years.uazone.net
1000-ліття української культури

Карел Чапек. Журналіст, письменник, громадянин. Збірка творів.

В оформленні використано малюнки Карела Чапека, Йозефа Чапека,
Адольфа Борна, Данієля Мроза, Георгія Малакова.

Фото з сайту *capek.misto.cz*

Упорядкування, редагування, макет, переклад з російської
Валерій Лисенко © Київ 2010

1000years.uazone.net

FaceBook.com/Valery.Lysenko.3

Ромео та Джульєтта

Молодий англійський дворянин Олівер Мендвіль, мандруючи Італією з метою навчання, одержав у Флоренції звістку, що батько його, сер Вільям, залишив цей світ. І от сер Олівер з важким серцем, проливаючи сльози, розстався із синьйориною Мадаленою і, запрягшись повернутись якомога швидше, рушив у напрямку до Генуї.

На третій день шляху, при в'їзді до якогось селища, він втрапив у зливу. Не сходячи з коня, сер Олівер сховався під старим в'язом.

— Паоло, — гукнув він слугі, — поглянь, чи нема тут якого-небудь *albergo* (шинку), щоб цей клятий дощ перечекати.

— Стосовно слуги і коней, — пролунав голос над головою сера Олівера, — то *albergo* за рогом; а ви, кавал'єре, зробіть мені честь, обравши притулком мій скромний дім.

Сер Олівер зняв крилатого капелюха і обернувся до вікна, звідкіля йому посміхався товстий старий папер.

— *Vossignoria reverendissima* (ваша превелебність), — поштиво відказав молодий англієць, — занадто люб'язні до чужоземця, що залишає вашу прекрасну країну, обтяжений вдячністю за добро, настільки щедро йому приділене.

— *Bene* (добре), люб'язний сину, — відказав священник, — але якщо ви продовжите вашу промову, то змокнете до рубця. Потрудіться злізти з вашої кобили, та не гайтеся — адже періщить, наче з відра.

Сер Олівер був трохи спантеличений, коли *molto reverendo parocco* (високоповажний пастир) зустрів його у сніях: такого маленького чоловічка він

ще не стрічав, і йому довелося вклонитись так низько, що йому до обличчя приплинула кров.

— Ох, обличте це, — відказав священник. — Я всього лиш францисканець, кавал'єре. Кличуть мене падре Іпполіто. Гей, Марієтто, принеси нам вина і ковбаси! Сюди, синьйоре, — тут страшенно темно. Адже ви "інглезе"? Подумайте, з тих пір як ви, англійці, відкололися від святої римської церкви (1534 р. — прим. ред.), вас отут, в Італії, — сила-силенна. Зрозуміло, синьйоре, — ви, вірно, ностальгуєте. Дивися, Марієтто, цей пан "інглезе"! Бідолаха, такий молодий, і вже англієць! Спробуйте цієї ковбаси, кавал'єре, це справжня веронська. Я вам скажу — до вина нема нічого кращого за веронську ковбасу, нехай болонці вдаляться своєю "*mortadella*". Завжди обирайте веронську ковбасу і солоний мигдаль, любий сину. Ви не бували у Вероні? Шкода. Божественний Веронезе звідтіля родом. Я теж з Верони! Славетне місто, пане. Його називають містом

Скалігерів. Як вам подобається винце?

— *Gracias*, падре, — пробурмотів з повним ротом сер Олівер. — У нас в Англії Верону називають містом Джульетти.

— Та ну? — здивувався падре Іпполіто. — А то б чому? Я щось не пригадую жодної княгині Джульетти. Щоправда, от уже років за сорок я там не бував — про яку саме Джульетту йдеться?

— Про Джульетту Капулетті, — пояснив сер Олівер. — У нас, бачте, є така п'еса... якогось Шекспіра. Чудова п'еса. Ви її знаєте, падре?

— Ні, але чекайте, Джульетта Капулетті, Джульетта Капулетті, — забурмотів падре Іпполіто, — її ж-то я повинен був знати. Я бував у Капулетті з отцем Лоренцо...

— Ви знали ченця Лоренцо?! — скрикнув сер Олівер.

— Ще б пак! Адже я, синьйоре, служив при ньому міністрантом. Чекайте, чи не та це Джульетта, що вийшла

заміж за графа Паріса? Цю я знав. Досить набожна й чудова пані була графиня Джульетта. Уроджена Капулетті, з тих Капулетті, що тримали велику торгівлю оксамитом.

— Це не вона, — похитав головою сер Олівер. — Та, справжня Джульетта, померла дівчиною — найжалібнішим чином, який тільки можна собі уявити.

— Ах так, — відгукнувся *molto reverendo*. — Виходить, не та. Джульетта, що я знав, вийшла за графа Паріса і народила йому вісьмох дітей. Зразкова й добродісна дружина, молодий синьйоре, дай вам Бог таку. Правда, теревенили, буцімто замолоду вона божеволіла за якимось юним *scrapulone* (шалапутом). Ех, синьйоре, про кого лиш не базікають люди! Молодість, як відомо, не міркує, і усе-то в них зопалу... Радуйтеся, кавал'єре, що ви молоді. А скажіть — англійці теж бувають молодими?

— Бувають, — зітхнув сер Олівер. — Ах, отче, і нас палить полум'я юного Ромео.

— Ромео? — відгукнувся падре, ковтнувши вина. — І його я мав би знати. Послухайте, чи не той це молодий *sciocco* (шибайголова), цей франт, цей ледар Монтеккі, що поранив графа Паріса? І казали — нібито через Джульетту. Ну так, так воно і є. Джульетта повинна була стати дружиною графа Паріса — гарна партія, синьйоре, цей Паріс був досить багатий і славний молодий пан, але Ромео, кажуть, затявся, що сам одружиться з нею... Яка дурість, пане, — хіба багатії Капулетті могли віддати свою доньку за невідь кого з розорених Монтеккі?! Тим більше, що Монтеккі тримали руку Мантуї, в той час як Капулетті були на боці міланського герцога. Ні, нізачо! Я думаю, цей *assalto assassinatorico* (спроба вбивства) проти Паріса було звичайним політичним замачом. Нині в усьому — політика і політи-

ка, сину мій. Ну, звичайно, після цієї витівки Ромео довелося втекти до Мантуї, і більше він не повертався.

— Це невірно, — вигукнув сер Олівер. — Пробачте, все було не так! Джульєтта кохала Ромео, але батьки примушували її вийти заміж за Паріса...

— Вони, однак же, знали, що робили, — схвалив старий патер. — Ромео був *ribaldo* (негідник), та ще й стояв за Мантую.

— Але напередодні весілля з Парісом отець Лоренцо дав Джульєтте порошок, від якого вона заснула сном, схожим на смерть... — продовжував сер Олівер.

— Це неправда! — збуджено перервав його падре Іпполіто. — отець Лоренцо ніколи не зробив би такої дурниці. Ось правда: Ромео напав на Паріса на вулиці і поранив його. Може, п'яний був.

— Пробачте, отче, усе було зовсім інакше, — запротестував сер Олівер. — Насправді ж було так: Джульєтту поховали, Ромео над її могилою заколов шпагою Паріса...

— Чекайте, — перебив священник. — По-перше, це сталося не над могилою, а на вулиці, неподалік монумента Скалігерам. А по-друге, Ромео зовсім не заколов його, а тільки розсік плече. Шпагою не завжди уб'єш людину, приятелю! Спробуйте-но самі, молодий синьйоре!

— *Scusi* (пробачте), — заперечив сер Олівер, — але я все бачив на прем'єрі, на сцені. Граф Паріс був дійсно заколотий у двобої і помер на місці. Ромео, думаючи, що Джульєтта справді мертва, отруївся біля її труни. От як воно було, падре.

— Нічого подібного, — буркнув падре Іпполіто. — Зовсім він не отруївся. Він втік у Мантую, друже.

— Дозвольте, падре, — стояв на своєму Олівер. — Я бачив це на власні

очі — адже сидів просто біля сцени! В цю хвилину Джульєтта прийшла до тями, і побачивши, що її коханий Ромео мертвий, теж прийняла отруту й померла.

— І що це вам у голову лізе, — розсердився нарешті падре Іпполіто. — Дивуюсь, хто це пустив подібні плітки! Насправді, Ромео втік до Мантуї, а бідолашна Джульєтта від горя, справді, ледве не отруїлася. Але між ними нічого не було, *cavaliere*, просто дитяча приязнь; так що ж ви хочете, їй же і п'ятнадцяти ще не було! Я все знаю від самого Лоренцо, молодий синьйоре; ну, звичайно, тоді я був ще таким от *ragazzo* (хлоп'ям), — і добрий патер показав на аршин від землі. — Після цього Джульєтту відвезли до тітки в Безенціно, на відпочинок. І туди до неї приїхав граф Паріс — рука його ще була на перев'язі, а ви знаєте, як воно виходить у таких випадках: спалахнуло отут між ними гаряче кохання. За три місяці вони повінчалися. *Ecco* (от), синьйоре, як воно в житті буває. Я сам був міністрантом на її весіллі — у білому стихарі...

Сер Олівер сидів розгублений.

— Не ображайтеся, отче, — зрештою промимрив він, — але у тій англійській п'єсі все у тисячу разів пречудовіше.

Падре зневажливо пирхнув.

— Пречудовіше!?! Не розумію, що ж тут хорошого, коли двоє молодят розстаються з життям. Шкода було б їх, молодий синьйоре! А я вам скажу — набагато прекрасніше, що Джульєтта вийшла заміж і народила вісьмох дітей, та яких діток, Боже мій — немов картинки!

Сер Олівер похитав головою.

— Це вже не те, дорогий падре; ви не знаєте, що таке велике кохання.

Маленький патер задумливо кліпав вічками.

— Велике кохання? Я думаю, це — коли двоє уміють все своє життя... прожити разом — віддано і вірно... Джульєтта була чудовою дамою, синьйоре. Вона виховала вісьмох дітей і служила своєму чоловіку до смерті...

Так, кажете, в Англії Верону називають містом Джульєтти? Дуже мило з боку англійців. Пані Джульєтта була насправді чудова жінка, пошли їй Боже вічне блаженство.

Молодий Олівер ледве позбирав думки докупі.

— А що сталося з Ромео?

— З цим? Не знаю напевне. Чув я щось про нього... Ага, згадав. У Мантуї він закохався в дочку якогось маркіза — як же його звали? Монфальконе, Монтефалько — щось у цьому роді. Ах, кавал'єре, от це і було те, що ви називаєте великим коханням! Він навіть викрав її або щось таке подібне — коротше, досить романтична історія, тільки подробиці я вже забув: що ви хочете, адже це було у Мантуї. Але, кажуть, це була отака *passione senza esempio*, отака безприкладна пристрасть, синьйоре. При-

наймні так розповідали. *Ecco*, синьйоре, — дощ вже й перестав.

Задумливий Олівер звівся на ноги.

— Ви були винятково люб'язні, падре. *Thank you so much*. Дозвольте мені залишити дещо... для ваших бідних парафіян, — пробурмотів він, червоніючи і засовуючи під тарілку пригорщу цехінів.

— Що ви, що ви, — жажнувся падре, відмахуючись обома ручками. — Що ви здумали, стільки грошей за шматочок ковбаси!

— Тут і за вашу розповідь, — поспішно мовив молодий Олівер. — Вона була... е-е-е... вона була досить, досить... не знаю, як це говорить... *Very much, indeed*.

У вікні засяяло сонце.

1933

Сповідь дона Хуана

Смерть бідолашної донї Ельвіри був відомщена: дон Хуан Теноріо лежав з простромленими грудьми в Посаду де лас Рейнас і помирав.

— Емфізема легень, — буркотів місцевий лікар. — Інший би ще викрутився, але такий потріпаний *caballero*, як дон Хуан... кепські справи, Лепорелло. Сказати по правді, не подобається мені його серце. Втім, це зрозуміло: після таких пригод *in venere* (любовних, *лат.*) — яскраво виражене виснаження, добродії. Я б на твоєму місці, Лепорелло, запросив до нього про всяк випадок священика; бути може, твій хазяїн ще прийде до тями... хоча нинішній стан науки... ну, не знаю. Честь маю кланятися, *caballeros*.

Ось так і сталося, що падре Хасинто сів у ногах дона Хуана і став чекати, коли пацієнт очунає, а сам тим часом молився за цю невинувато грішну душу. "Ах, якби мені вдалось врятувати цього закоренілого волоцюгу, — думав добрий патер. — Йому, здається, добраче дісталось — може хоч це стримає його гординю і приведе до покайного смирення. Не всякому доводиться роздобути настільки славетного і безсовісного розпусника; так, братику ти мій, такий рідкісний випадок не траплявся, мабуть, і єпископові Бургоському. От вже будуть шепотітися люди — дивіться, он йде падре Хасинто, той самий, що спас душу дона Хуана..."

Падре здригнувся й осинив себе хресним знаменням: він опам'ятався від диявольської спокуси гордині, а до того ж — побачив, що умираючий дон Хуан спрямував на нього палаючий і начебто глузливий погляд.

— Любий сину мій, — мовив достойний падре, як тільки міг привітніше, — ти помираєш. Незабаром ти постанеш

перед престолом вищого судії, обтяжений усіма гріхами, звершеними тобою протягом мерзенного життя. Прошу тебе, в ім'я любові Господа нашого, зніми їх з себе, поки ще є час; не личить тобі відправлятися на той світ у нечистому рубищі розпусти, закаляному брудом земних діянь.

— Згода, — ледь чутно відказав дон Хуан, — можна ще раз переіменити костюм. Падре, я завжди прагнув бути одягненим відповідно до обставин.

— Боюсь, — зауважив падре Хасинто, — що ти не зовсім мене зрозумів. Я запитую тебе — чи хочеш ти покаятись і сповідатись у своїх гріхах.

— Сповідатись, — глухо повторив дон Хуан. — Гарненько очорнити себе... Ах, отче, ви й не повірите, як це діє на жінок!

— Хуане, — насупився добрий патер, — покинь думки про земне; пам'ятай — тобі треба розмовляти зі своїм Творцем.

— Я знаю, — кволо відказав дон Хуан. — пристойність вимагає, щоб людина вмирала християнином. А я завжди старанно намагався дотримувати пристойності... по можливості, отче. Клянуся честю, я відкрию все без зайвих зволікань, бо, по-перше, я занадто слабкий, щоб говорити довго, а по-друге, моїм принципом завжди було йти до мети навпростець, коротким шляхом.

— Віддаю належне твоїй рішучості, — сказав падре Хасинто. — Але спершу, любий сину мій, приготуйся як належить, спитай свою совість, збуди в собі смиренний жаль за свої провини. Я ж поки зачекаю.

Дон Хуан заплющив очі і взяв на допит свою совість, а падре став тихо молитись, щоб Бог послав йому поміч та просвітив його.

— Я готовий, отче, — мовив за якийсь час дон Хуан і почав говорити.

Падре Хасинто задоволено похитував головою; сповідь здавалась щирю і повною; у ній не бракувало визнань неправди і блюзнірства, убивств, клятвopорушень, гордині, обману і зрадництва... Дон Хуан і справді був великий грішник. Але раптом він змовк, немов стомившись, і прикрив очі.

— Відпочинь, любий сину, — терпляче побадьорив його священник, — а потім продовжиш.

— Я скінчив, преподобний отче, — відповів дон Хуан. — Якщо ж і забуду що-небудь, то вже певно які-небудь дрібниці. Їх Господь Бог милостиво простить мені.

— Як так?! — скрикнув падре Хасинто. — Це ти називаєш дрібницями? А перелюбства, що ти чинив на кожному кроці своє життя, а жінки, спокушені тобою, а нечисті пристрасті, яким ти віддавався настільки розгнuzдано? Ні, брате, зволь-но сповідатися як належить! Від Бога, розпуснику, не укриєть-

ся жоден з твоїх безсоромних вчинків! Краще покайся у своїх мерзотах і полеглих грішну душу!

На обличчі дона Хуана відбилися страждання і нетерпіння. — Я вже вам сказав, отче, — уперто повторив він, — що скінчив. Клянуся честю, більше мені не в чому сповідатися.

У цю хвилину хазяїн заїзду Посаду де лас Реїнас почув запеклий лемент у кімнаті пораненого.

— Господь з нами, — злякано вигукнув він, перехрестившись, — здається, падре Хасинто виганяє диявола з бідолашного сеньйора. Господи Боже, не дуже-то до душі, коли таке коїться в моєму домі.

Крики лунали досить-таки довго — за цей час можна було зварити квасолу. Часом вони переходили у приглушені наполегливі умовляння, а потім знову чутно було дике ревище. Зрештою, падре Хасинто, розчервонілий, мов індик, вискочив з кімнати, і, закликаючи Матір Божу, помчав до церкви. Потому в готелі запанувала тиша; тільки знервований Лепорелло прослизнув до свого пана, що стогнав із заплющеними очима.

По обіді до міста завітав падре Ільдефонсо, єзуїт, член Товариства Ісуса. Він прямував на мулі з Мадрида до Бургоса і спинився в будинку отця Хасинто, оскільки день був надто спекотний. Падре Ільдефонсо був аскетичного виду чоловік, висхлий, мов стара ковбаса, з бровами, густими, наче волосся під пахвами відставного кавалериста. Випивши разом з хазяїном кислого молока, єзуїт спрямував уважний погляд на отця Хасинто, який марно намагався приховати пригнічений настрій. Стояла тиша, у якій громом лунало дзижчання мух.

— Тут така справа, — мовив, нарешті, змучений падре. — Є в нас тут один великий грішник, що знаходиться при останнім подиху. Знаєте, дон Ільде-

фонсо, це — той самий сумної популярності дон Хуан Теноріо. У нього тут була якась сварка, чи двобій — коротше, я відправився сповідувати його. Спочатку усе йшло як по маслу; дуже добре він сповідувався, нічого не скажеш, але як дійшло до шостої заповіді — так і заколодило, і я не домігся від нього ані слова. Каже — йому ні в чому каятись. Отакому-то негіднику, Матір Божа!

Як подумаю, що він найбільший розпусник обох Кастилій... ні у Валенсії, ні в Кадиксі нема йому рівних. Кажуть, лиш за останні роки він спокусив шістсот дев'яносто сім дівиць; з них сто тринадцять пішло до монастирів, біля п'ятдесятьох було убито в справедливому гніві батьками або чоловіками, і приблизно у скількох же серце розірвалося від горя. І от уявіть собі, дон Ільдефонсо, такий розпусник на смертному одрі повторює мені у вічі, начебто *in puncto* перелюбства йому нема в чому сповідуватись! Що ви на це скажете?

— Нічого, — мовив по паузі отець єзуїт. — І ви відмовили йому у відпущенні гріхів?

— Звичайно, — скрушно зітхнув падре Хасинто. — Всі мої старання виявились марними. Я так його умовляв, що й у камені розбудив би каяття, — але на цього архімерзотника ніщо не діє. "Грішний, мовляв, у гордині, отче, і клятви переступав, усе, що завгодно; але про що ви мене запитуєте — про це нічого сказати". І знаєте, у чому заковика, дон Ільдефонсо? — падре раптом перейшов на шепіт і послішно перехрестився. — Я думаю, він пов'язаний з дияволом, от чому не може в цьому сповідатись. Це були нечисті чари. Він спокушав жінок владою пекла. — Отець Хасинто здригнувся. — Вам би глянути на нього, доміне. Я б сказав — це по його очах видно.

Дон Ільдефонсо, член Товариства Ісуса, роздумував.

— Якщо хочете, — вимовив він нарешті, — я погляну на цього чоловіка.

Дон Хуан дрімав, коли отець Ільдефонсо тихо вступив у кімнату і помахом руки вислав Лепорелло; потім єзуїт сів на ослі у головах постелі й став вивчати змарніле обличчя вмираючого.

По довгій мовчанці поранений застогнав і відкрив очі.

— Доне Хуане, — м'яко почав єзуїт, — вам, ймовірно, важко говорити.

Дон Хуан ледве кивнув.

— То нічого, — продовжував єзуїт. — Ваша сповідь, сеньйоре Хуан, лишилася неясною в одному пункті. Я не ста-

ну задавати вам питання, але, можливо, ви в змозі дати мені зрозуміти, чи згодні ви з тим, що я вам скажу — про вас.

Очі пораненого з острахом метнулись до нерухомої постаті ченця.

— Доне Хуане, — почав падре Ільдефонсо майже світським тоном. — Я давно вже чув про вас і міркував — чому ж ви метушились від жінки до жінки, від одного кохання до іншого; чому ніколи ви не могли перебувати, не могли залишатися в тім стані блаженства і спокою, що ми, люди, називаємо щастям...

Дон Хуан ощерився в скорботній усмішці.

— Від одного кохання до іншого, — поважно повторив Ільдефонсо. — Немовби вам треба було знову й знову переконувати когось — очевидно, самого себе, — що ви гідні кохання, що ви саме з тих чоловіків, яких кохають жінки, — нещасливий доне Хуане!

Губи пораненого ворухнулись; схоже було, що він повторив останні слова.

— А тим часом, — дружньо продовжував чернець, — ви ніколи не були чоловіком, доне Хуане. Тільки дух ваш був духом чоловіка, і цей дух відчував сором, сеньйоре, і запекло прагнув приховати, що природа обділила вас тим, що даровано кожній живій істоті...

З постелі вмираючого почувлось дитяче схлипування.

— От чому, доне Хуане, ви грали роль чоловіка з юнацтва; ви були безмірно хоробрі, авантюристичні, горді і любили виставляти себе на взірць — і все лиш для того, щоб придушити в собі принизливу свідомість, що інші — кращі за вас, що вони — більше чоловіки, ніж ви; і тому ви марнотратно нагромаджували докази.

Ніхто не міг зрівнятися з вами, бо ви тільки прикидалися, ви були безплідні — і ви не спокусили жодної жінки, доне Хуане! Ви ніколи не знали кохання, ви — тільки гарячково прагнули при кожній зустрічі з чарівною і шляхетною жінкою зачарувати її своїм духом, своїм лицарством, своєю пристрасстю, що ви самі собі розпалювали; усе це ви вміли робити досконало, тому що грали роль.

Але от наставала мить, коли в жінки підламуються ноги. Ймовірно, це було пеклом для вас, доне Хуане, так, це було пеклом, тому що в ту мить ви відчували напад вашої злочасної гордині й одночасно — найстрашніше своє приниження. І вам доводилось вириватися з обіймів, завойованих ціною життя, і тікати, нещасливий доне Хуане, бігти від скореної вами жінки, та ще з якою-небудь рясною неправдою на цих переможних устах. Ймовірно, це було пеклом, доне Хуане.

Поранений плакав, відвернувшись до стіни. Дон Ільдефонсо встав.

— Бідолаха, — сказав він. — Вам соромно було зізнатися в цьому навіть на святій сповіді. Ну, от бачите, все скі-

нчилось, але я не хочу позбавляти падре Хасинто розкаяного грішника.

Він послав за священиком, і коли отець Хасинто прийшов, дон Ільдефонсо сказав йому:

— От що, отче — він зізнався у всьому і плакав. Нема сумніву, що каяття його сповнене смирення; мабуть, ми можемо відпустити його гріхи.

1932

Графинька

Ті навіжені бабиська, — мовив пан Польгар, — часом такі штуки витинають, що тно! Було це в часи, коли по всій нашій благословенній Центральній Європі тхнуло смаленим; ми тільки й чекали, де ж ізнову спалахне. Шпигунів

у нас аж роїлось, ви того собі й уявити не можете. Я служив у відділі контрабанди та фальшивомонетництва, але до мене часом звертались і військові по якусь там поміч. Отоді й сталась та історія з графинею... ну, скажімо, Мігай.

Не знаю вже як і якими шляхами, у Генеральному штабі дістали анонімного листа: невідомий звертав їхню увагу на кореспонденцію, що висилається на адресу: «Цюріх, до запитання, В. Манассесу». Одного такого листа перехопили. Він був зашифрований і містив дані військового характеру, приміром, що двадцять восьмий полк належить до Празького гарнізону, що у Миловицях є стрільбище і що наша армія озброєна не тільки гвинтівками, а ще й багнетами, одне слово — всякі такі дурниці. Але ж самі знаєте, у військових щодо цього дуже суворо; як викажете якійсь іноземній державі, що наша піхота носить онучі з коленкору фірми Оберлендер, то втрапите під трибунал і дістанете щонайменше рік за шпигунство. Що вдієш, це неодмінний елемент солдафонського престижу.

Ну, показали мені у штабі шифрованого листа і той донос. Я не графолог, але з першого погляду сказав собі: здуріти можна, адже видимо писані вони однією рукою. Правда, анонімних доносів пишеться олівцем, — але видно було, що й шпигун, і викажчик — одна людина.

— Слухайте, — кажу тим військовим, — махніть на це рукою. Справа не варта клопоту, шпигун ваш якийсь дилетант, і всі оті його військові таємниці кожен може вчитати з газет. Так що бувайте здорові.

А десь за місяць прийшов до мене один капітан із контррозвідки — такий гарний, стрункий хлопчина.

— Пане Польгаре, — каже, — зі

мною сталася дуже дивна пригода. Я днями танцював з однією графинечкою, такою гарненькою смаглявою; понашому вона не тямить, але танцює — просто чудо. А нині отримав її сентиментального листа. Ну де таке бачено?

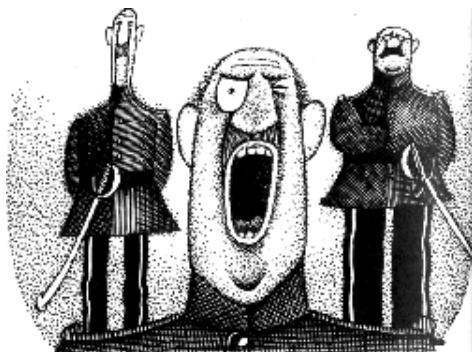
— То радійте, юначе, — відказую. — Маєте щастя з жінками.

— Так то воно так, пане Польгаре, — пригнічено відказує капітан, — але ж цей лист писаний тим самим пером і чорнилом і на такому самому папері, як оті шпигунські повідомлення до Цюриха! І я тепер не знаю, що робити: самі розумієте, чи легко чоловікові, виказати жінку, котра... гм, котра до нього... І взагалі — це ж дама!!!

— Ну, капітане, до чого тут лицарські почуття! — кажу йому. — Ви повинні її арештувати, а злочин такий тяжкий, що ми засудимо її на смерть, і вам випаде честь скомандувати двадцятьом солдатам: «Вогонь!» Що вдієш, наше життя сповнене романтики. Та є, на жаль, одна заковика: ніякого В. Манасеса немає, хоч на його ім'я в Цюриху на пошті лежить уже чотирнадцять листів до запитання. Друже мій, забудьте про них і йдіть танцювати з тією смаглявою, доки молоді.

Капітан три дні мучився докорами сумління, аж змарнів, та врешті виказав її своєму начальникові.

Зрозуміло, шестеро військових помчали машиною арештувати графиню Мігай і перешукати її папери; знайшли в неї шифр і багато листів від закордонних державних діячів; їхній зміст, як то кажуть, тхнув державною зрадою. Графиня відмовилась давати будь-які пояснення, а її сестра, шістнадцятирічна шмаркачка, під час обшуку сиділа на ослінчику, підібгавши ноги, щоб геть усе було видно, палила цигарки, фліртувала з офіцерами й реготала, як навіжена.

Почувши, що ту графиню заарештовано, я одразу подався до контррозвідки й кажу:

— Ради Господа Христа, випустіть ту істеричку, бо наберетеся ганьби!

А вони відказують:

— Пане Польгаре, графиня Мігай зізналася, що була завербована чужоземною розвідкою. Це не жарти,

— Таж вона бреше! — гукаю.

— Пане Польгаре, — суворо відказує полковник, — не забувайте, що ви говорите про даму; графиня Мігай не може брехати. — Отак вона заморочила тих вояків.

— А грім вас побий! — вилаявся я. — Ви її з самої галантності засудите, дідько б узяв ваші лицарські почуття! Чи ви не бачите, що ця жінка сама навмисне навела вас на сліди своєї шпигунської діяльності? Це ж шахрайка, не

вірте жодному її слову!

Але вони тільки знизували плечима, трагічно й співчутливо.

Зрозуміло, про новину кричали всі газети, і в нас, і за кордоном; жіночі організації всього світу збирали підписи під протестами, дипломати робили демарші, громадська думка збурилась аж у Англії, але правосуддя, як відомо, невблаганне; одне слово, ясновельможна графинечка, з огляду на стан війни, постала перед дивізійним трибуналом.

Я ще раз пішов до штабу, роздобувши додаткову інформацію, й кажу:

— Віддайте справу мені, я сам її покараю. — Де там, і слухати не хочуть.

Але ж і гарний процес був; я сидів там і розчулився, наче на «Дамі з камеліями». Графинька, тонесенька, наче тростинка, і смаглява, як бедуїн, визнала свою провину.

— Я пишаюся, — урочисто проголосила вона, — що змогла прислужитись ворогам цієї країни.

Судді розривались між благородством і обов'язком; та що вдієш, у наявності були зрадницькі листи та інші дурниці, тож трибунал з урахуванням надзвичайних обставин, що пом'якшували чи обтяжували провину, мусив присудити графині Мігай рік ув'язнення. Кажу вам, такого гарного процесу я ще зроду не бачив. Потім графиня встала й дзвінким голосом проголосила:

— Пане голову, вважаю за свій обов'язок відзначити, що під час слідства та перебування під арештом усі офіцери поводитися зі мною як справжні джентльмени.

Я від зворушення мало не розридався вголос.

Та от лихо: коли тобі відома правда, в тебе свербить язик, і вона проситься назовні! Я гадаю, люди кажуть правду не з лихого наміру чи дурості, а з якоїсь потреби чи неперборного потягу.

Отож уявіть собі: та пані Мігай десь у Відні познайомилася з таким собі майором Вестерманом і закохалася в нього. А той Вестерман — дурисвіт, що зробив собі з героїства ремесло. Ордени на ньому аж бряжчать: Марії-Терезії, Леопольда, Залізний хрест, турецькі зірки з діамантами й ще бозна-що — все, що він зумів назбирати за війну. До того ж Вестерман — керівник усіляких нелегальних організацій, змов та путчів монархічного штибу. Такий собі борець за реставрацію імперії.

От у цього-то героя втелюшилась наша графинька і, мабуть, захотіла здобути собі лицарські остроги аби стати гідною його; одне слово, з кохання до нього вдала з себе шпигунку й сама себе виказала, щоб набути мученицької слави. На таке здатна тільки жінка.

Я пішов до в'язниці, де вона сиділа, й попросив привести її.

— Ласкава пані, — кажу, — поміркуйте самі: це ж страшенна нудота — цілий рік у камері. А можна подати апеляцію про перегляд справи, якби ви зволіли зізнатись, як було насправді з тим вигаданим шпигунством.

— Я вже все визнала, добродію, — крижаним тоном відказала графиня, — і більше не маю чого казати.

— Господи боже мій! — вигукнув я. — Облиште вже ці дурниці, адже майор Вестерман п'ятнадцять років як одружений. І має трьох дітей!

Графиня аж посиніла; я ще ніколи не бачив, щоб жінка отак умить зробилася бридкою.

— Яке... яке мені діло до того? — видушила вона з себе, але зуби в неї аж цокотіли.

— А ще вам, може, цікаво буде знати, — зарепетував я, — що того вашого майора Вестермана, власне, звати Вацлав Малек, і що він пекар із Простейова, розумієте? Ось його давнє фото, впізнаєте? На бога, графине, і заради того хлюста ви сіли до криміналу?

Вона оніміла, і враз я побачив, що це, власне, стара діва, в якій розсипалась мрія всього життя. Мені стало шкода її, й чомусь соромно.

— Ласкава пані, — квапливо мовив я, — то домовились? Я пришлю до вас адвоката, і ви йому скажете...

Графинька підвелася, бліда, але на-

пружена, мов струна.

— Ні, — видихнула вона, — я не маю чого казати будь-кому.

І вийшла. Але за дверима зомліла, і щоб дати їй води, зуби довелось розчіпляти силоміць, так їх звела судом.

Я кусав губи. «Ну от, усе вийшло назовні, правда врятована, — казав собі. — Але, хай йому біс, хіба це вся правда? Адже всі викриття й розчарування, втрата ілюзій і гіркий досвід — це тільки крихта правди. Вся правда більша: вона у тому, що любов, гордість, пристрасть, честолюбство — великі й непогамовні почуття, кожна самопожертва — героїзм, і людина в своєму коханні — створіння прекрасне й дивне. Оце вам друга, більша половина правди; але треба бути поетом, щоб це побачити й висловити».

— Слушно кажете, — озвався по паузі поліцай Горалек, — все залежить від того, як правду подати. Торік ми арештували одного розтратника й повели до дактилоскопії зняти відбитки пальців. Той тип вислизнув у нас, стрибував з другого поверху й кинувся тікати. Наш дактилоскопіст уже немолодий чоловігяга, але в ту мить забув про вік, теж скочив з вікна й зламав ногу. Нас це за печінки взяло — як завжди, коли ображають когось із наших, і коли ми злапали того типа, то трохи всипали йому.

А як викликали нас за свідків до суду, його адвокат і каже:

— Панове, я не хочу ставити вам неприємних запитань, — бачте, той адвокат був гладенький та слизький, наче пляшечка отрути. — Коли мій клієнт спробував тікати, ви його в поліції відлупцювали, правда ж?

— Та що ви, — кажу, — ми лише перевірили, чи він, стрибаючи з вікна, не ушкодив собі чого, а потім прочитали йому нотацію.

— Певне, добряча була нотація, —

кисло каже адвокат. — Як засвідчив поліційний лікар, мій клієнт мав троє зламаних ребер і близько семисот квадратних сантиметрів синців — головним чином на спині.

Я стенов плечима.

— То він узяв нашу нотацію так близько до серця, — кажу, — та й по всьому. Розумієте, правда може бути різна; треба тільки знайти для неї належне слово.

Експеримент професора Роусса

Серед присутніх були: міністри внутрішніх справ та юстиції, начальник поліції, кілька депутатів і вищих чиновників, видатні юристи і вчені та, зрозуміло, представники преси — адже без них не обійдеться.

— Джентльмени! — почав професор Гарвардського університету Роусс, славетний американець чеського походження. — Експеримент, що я вам... е-е... буду показати, заснований на дослідженнях ряду моїх вчених колег і попередників. Таким чином, *indeed*, мій експеримент не є яким-небудь одкровенням Це.. е-е... *really*... як говориться, новинка з бородою, — професор просяяв, згадавши, як звучить по-чеському це порівняння — Я, власне, розробив лише метод практичного застосування деяких теоретичних відкриттів. Прошу присутніх криміналістів судити про моїх *experiences* з погляду їхніх практичних критеріїв. *Well*.

Отже, мій метод полягає в наступному: я вимовляю слово, а ви повинні негайно ж вимовити інше слово, що вам прийде в цей момент у голову, навіть якщо це буде нісенітниця, *nonsense*, дурниця. У підсумку я, на підставі ваших слів, розповім вам, що у вас на умі, про

що ви думаєте і що приховуєте. Зрозуміло? Я опускаю теоретичні пояснення і не буду говорити вам про асоціативне мислення, приховані уявлення, навіюванні й інше. Я буду сказати коротко: при досліді ви повинні цілком виключити волю й розум. Це дасть простір підвідомим асоціаціям, і завдяки їм я зможу проникнути в... е-е... *Well, what's on the bottom of your mind...*

— У глибини вашої свідомості, — підказав хтось.

— От саме! — задоволено підтвердив Роусс. — Ви повинні *automatically* вимовляти усе, що вам приходить в даний момент у голову без усякої *control*. Моєю задачею буде аналізувати ваші уявлення. *That's all*. Свій дослід я зроблю спочатку на карному випадку.. е-е... на одному злочинці, а потім на кому-небудь з присутніх. *Well*, начальник поліції зараз охарактеризує нам доставленого сюди злочинця. Прошу вас, пане начальнику.

Начальник поліції встав.

— Добродії, людина, яку ви зараз побачите, — слюсар Ченек Суханек, власник будинку в Забеглице. Він вже тиждень знаходиться під арештом за підозрою в убивстві шофера таксі Йозефа Чепелки, що безвісти зник два тижні тому. Підстави для підозри наступні: машина зниклого Чепелки знайдена в сараї арештованого Суханека. На кермовому колесі і під сидінням шофера — сліди людської крові. Арештований взято від обвинувачень відпирається, заявляючи, що купив авто в Чепелки за шість тисяч, тому що хотів стати шофером таксі. Встановлено: зниклий Чепелка дійсно казав, що думає кинути своє ремесло, продати машину і найнятися куди-небудь шофером. Однак його дотепер ніде не знайшли. Оскільки більше ніяких даних нема, арештований Суханек повинен бути переданий у слідчу

в'язницю на Панкраці... Але я одержав дозвіл, щоб наш ушлавлений співвітчизник професор Ч. Д. Роусс зробив над ним свій експеримент. Отже, якщо пан професор побажає...

— *Well!* — сказав професор, що ретельно робив позначки в блокноті. — Будь ласка, пустите його йти сюди.

За знаком начальника поліцейський увів Ченека Суханека, похмурого суб'єкта, на всій особі якого наче було написано: "Йдіть ви всі до..., мене голими руками не візьмеш". Видно було, що Суханек твердо вирішив стояти на своєму.

— Підійдіть, — строго сказав професор Ч. Д. Роусс. — Я не буду вас допитувати. Я тільки буду вимовляти слова, а ви повинні у відповідь говорити перше слово, що вам прийде в голову. Зрозуміло? Отже, увага! Склянка.

— Лайно! — зловтішно огризнувся Суханек.

— Слухайте, Суханек! — рвучко втрутився начальник поліції. — Якщо ви не будете відповідати як треба, я велю відвести вас на допит, і ви пробудете там всю ніч. Зрозуміло? Затямте це собі. Ну, почнемо спочатку.

— Склянка, — повторив професор.

— Пиво, — пробурчав Суханек.

— От це інша справа, — зраділа знаменитість. — Тепер правильно.

Суханек скося підозріло глянув на нього. Не чи пастка вся ця витівка?

— Вулиця, — продовжував професор.

— Вози, — знехотя відгукнувся Суханек.

— Треба пошвидше. Будиночок.

— Поле.

— Токарський верстат.

— Латунь.

— Дуже добре.

Суханек, видно, вже нічого не мав проти такої гри.

— Матінка.

— Тітка.

— Собака.

— Будка.

— Солдат.

— Артилерист.

Переклик пришвидшився. Суханека це вже бавило. Схоже на гру в карти, і про що тільки не згадаєш!

— Дорога, — кинув йому Ч. Д. Роусс, нарощуючи темп.

— Шосе.

— Прага.

— Бороун.

— Сховати.

— Зарити.

— Чистити.

— Плями.

— Ганчірка.

— Мішок.

— Лопата.

— Сад.

— Яма.

— Тин.

— Труп!

Мовчанка.

— Труп! — наполегливо повторив професор. — Ви зарили його під тином. Так?

— Нічого подібного я не казав! — вигукнув Суханек.

— Ви зарили його під тином у себе в саду, — рішуче повторив Роусс. — Ви вбили Чепелку по дорозі в Бероун і витерли кров у машині мішком. Все ясно.

— Неправда! — кричав Суханек. — Я купив таксі в Чепелки. Я не дозволю взяти себе на пушку!

— Помовчите! — сказав Роусс. — Прошу послати полісменів на пошуки трупа. А інше вже не моя справа. Поведіть цієї людини. Зверніть увагу, джентльмени: весь дослід зайняв сімнадцять хвилин. Це дуже швидко, тому що казус дріб'язковий. Звичайно потрібно біля години. Тепер попрошу до мене кого-небудь з присутніх. Я повторю дослід. Він триватиме досить довго. Я адже не знаю його *secret*, як це назвати?

— Таємницю, — підказав хтось з аудиторії.

— Таємницю! — зрадив наш видатний співвітчизник. — Я знаю, це те саме. Дослід займе в нас багато часу, перш ніж випробуваний розкриє нам свій характер, минуле і найтаємніші *ideas*...

— Думки! — підказали з публіки.

— *Well*. Отже, прошу, добродії, хто хоче піддатися дослідженню?

Запала тиша. Хтось хихикнув, але ніхто не ворушився.

— Прошу, — повторив професор Роусс. — Адже це не боляче.

— Йдіть, колего, — шепнув міністр внутрішніх справ міністрові юстиції.

— Йди ти як представник нашої партії, — підштовхували один одного депутати.

— Ви — директор департаменту, ви й повинні піти, — підганяв чиновник свого колегу з іншого міністерства.

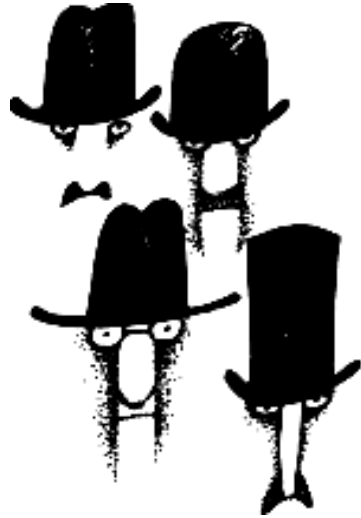
Виникала атмосфера незручності: ніхто з присутніх не вставав.

— Прошу вас, джентльмени, — втретє повторив американський вчений.

— Сподіваюся, ви не боїтеся, щоб були відкриті ваші таємні думки?

Міністр внутрішніх справ обернувся до задніх рядів і прошипів:

— Ну, йдіть же хто-небудь.

У глибині аудиторії хтось скромно кашлянув і встав. Це був худий, літній суб'єкт з кадиком, що ходив від хвилювання.

— Я... г-м-м... — сором'язливо сказав він, — якщо ніхто... то я, мабуть, дозволю собі...

— Підійдіть! — перебив його американець. — Сідаєте тут. Говорите перше, що вам прийде в голову. Задумуватися і міркувати не можна, говорите *mechanically*, несвідомо. Зрозуміли?

— Так-так, — поспішно відповів випробуваний, очевидно збентежений увагою такої високопоставленої аудиторії. Потім він відкашлявся і злякано закліпав, як гімназист, що тримає іспит на атестат зрілості.

— Дуб, — кинув професор.

— Могутній, — прошептав випробуваний.

— Як? — перепитав професор, немов не зрозумівши.

— Лісовий велетень, — сором'язливо пояснив чоловік.

— Ага, так. Вулиця.

— Вулиця... Вулиця в урочистому вбранні.

— Що ви маєте на увазі?

— Яке-небудь свято. Чи поховання.

— А! Ну, так треба було просто сказати "свято". По можливості одне слово.

— Будь ласка...

— Отже. Торгівля.

— Процвітаюча. Криза нашої комедії. Торговці славою.

— Гм... Установа.

— Яке, дозволите довідатись?

— Чи не все одно! Говорите яке-небудь слово. Швидко!

— Якби ви зволили сказати "установи"...

— *Well*, установи.

— Відповідні! — радісно викликнув людину.

— Молот.

—... і кліщі. Витягати відповідь кліщами. Голова нещасного була розбита кліщами.

— *Curious*, — пробурчав учений. — Кров!

— Червоний, як кров. Безневинно пролита кров. Історія, написана кров'ю.

— Вогонь!

— Вогнем і мечем. Відважний пожежник. Полум'яна мова. *Mene tekel*.

— Дивний випадок, — спантеличено сказав професор. — Повторимо ще раз. Слухайте, ви повинні реагувати лише на найперше враження. Говорите те, що *automatically* вимовляють ваші губи, коли ви чуєте мої слова. *Go on*. Рука.

— Братерська рука допомоги. Рука, що тримає прапор. Міцно стиснутий кулак. Нечистий на руку. Дати по руках.

— Очі.

— Зав'язані очі Феміди. Колода в очі. Відкриті очі на істину. Очевидець.

Пускати пил в очі. Безневинний погляд дитяти. Зберігати як зіницю ока.

— Не так багато. Пиво.

— Справжнє пльзеньське. Дурман алкоголю.

— Музика.

— Музика майбутнього. Заслужений ансамбль. Ми — народ музикантів. Вабливі звуки. Концерт держав. Мирна сопілка. Бойові фанфари. Національний гімн.

— Пляшка.

— З сірчаною кислотою. Нещаслива любов. У жадливих муках померла на лікарняному ліжку.

— Отрута.

— Напоєний отрутою і жовчу. Отруєння колодязя.

Професор Роусс почухав потилицю.

— *Never heard that...* Прошу вас повторити. Звертаю вашу увагу, джентльмени, на те, що завжди треба починати з самих *plain*, пересічних понять, щоб з'ясувати інтереси випробуваного, його *profession*, заняття. Так, далі. Рахунок.

— Баланс історії. Звести рахунок з ворогами. Поживитися на чужий рахунок.

— Гм... Папір.

— Папір червонів від сорому, — зрадів випробуваний. — Цінні папери. Папір усе стерпить.

— *Bless you*, — кисло сказав професор. — Камінь.

— Побити каменями. Надгробний камінь. Вічна пам'ять, — жваво заговорив випробуваний. — *Ave, anima pia*.

— Візок.

— Триумфальна колісниця. Колісниця Джаггернаута. Карета швидкої допомоги. Оздоблена вантажівка з мімічною трупом.

— Ага! — вигукнув учений. — *That's it!* Обрій!

— Похмурий, — з видимим задоволенням відгукнувся випробуваний. —

Хмари на нашому політичному обрії.
Вузький кругозір. Відкривати нові обрії.

— Зброя.

— Отруєна зброя. Озброєний до зубів. З прапорами, що розвіваються. Завдати удару в спину. Віроломний напад, — радісно бубонив випробуваний. — Запал битви. Виборча боротьба.

— Стихія.

— ...що розбушувалася. Стихійна відсіч. Підступна стихія. У своїй стихії.

— Досить! — зупинив його професор. — Ви журналіст, га?

— Цілком правильно, — поштиво відгукнувся випробуваний. — Я репортер Вашатко. Тридцять років працюю в газеті.

— Дякую, — сухо вклонився наш знаменитий американський співвітчизник. — *Finished, gentlemen.* Аналізом уявлень цієї людини ми встановили, що... м-м, що він журналіст. Я думаю, нема рації продовжувати. *It would only waist our time. So sorry, gentlemen!*

— Гляньте-но! — викликнув увечері репортер Вашатко, переглядаючи редакційну пошту. — Поліція повідомляє, що труп Чепелки знайдений. Заритий під тином у саду в Суханека й загорнутий у закривавлений мішок! Цей Роусс — молодчина! Ви б не повірили, колеги: я й не заїкався про газету, а він вгадав, що я журналіст. "Добродії,— каже,— перед вами видатний, заслужений репортер..." Я написав у звіті про його виступ: "У колах фахівців висновки нашого прославленого співвітчизника одержали високу оцінку". Чекайте, це треба підправити. Скажімо так: "У колах фахівців цікаві висновки нашого прославленого співвітчизника одержали заслужено високу оцінку". От тепер добре!

1928

Карпатська балада

Буває, — зітхнув жандармський капітан Гавелка. — Часом зустрічаш у злочинців отаку особливу совісність. Я багато чого міг би про це розповісти, але, мабуть, найбільше диво — це випадок з Юраєм Чупом. Стався він, коли я служив у Підкарпатті, в Ясині. Якось, січневою ніччю, надерлись ми у жида в корчмі. Пили окружний начальник, якийсь залізничний інспектор та інша чиста публіка. Ну і, звичайно ж, цигани. А знаєте, що за народ ці цигани!? Хамове поріддя, їй-богу. Починають грати "на вушко", усе ближче, все тісніше обступають тебе, пацюки кляті, все тихіше водять смичком і так зачаровують слух, що мало душу з тіла не виймають; помоєму, вся їхня музика — одна розпуста, страшна і незбагненна. Отож, прилипли вони до мене, я й очманів, ревів як олень, розкріїв багнетом стіл, бив склянки, горланив пісні, бився головою об стіну і готовий був чи то зарізати когось, чи то закохатися — не знаю: коли цигани зачарують тебе до краю, тут вже, голубчики мої, таке витворяти почнеш... Пам'ятаю, мене вже зовсім розвезло, і тут підступив до мене жид-корчмар та й каже, що надворі за дверима чекає на мене якийсь руснячок.

— Нехай собі чекає або приходить завтра! — загорлав я. — Нині не до нього — нині я ховаю свою молодість і оплакую свої надії; я без пам'яті закоханий в одну жінку, прекрасну й неприступну — грай же, розбійнику цигане, розвій мій смуток — Словом, плів я всяку нісенітницю — видно, з музикою завжди так: впадаєш у широсердну тугу і жадаєш тільки напиться. Проїшов ще якийсь час, і знову до мене підійшов шинкар зі словами, що русин на вулиці всі ще чекає мене. Але я все ще не опла-

кав своєї молодості і не втопив у самородному вині свого смутку; я тільки махнув рукою, немов Чінгісхан який, — мовляв, все єдино, аби цигани грали. Що було далі — вже й не пригадаю, але коли під ранок я вибрався з корчми, на вулиці стояв тріскучий мороз, сніг під ногами дзвенів, як скло, а перед шинком стирчав русин у білих постолах, білих гатях і білому овечому кожусі. Угледівши мене, він низько вклонився і щось прохрипів.

— Чого тобі, братику? — кажу. — Будеш морочити голову — дам в зуби.

— Ясновельможний пане, — відказує русин, — послав мене сюди староста Волової Леготи. Там Марину Матейову вбили.

Я трохи протверезів; Волова Легота — це село або, скажімо, гірський хутір на тринадцять хат, верст за тридцять від нас; словом, у зимову пору пройтися звідтіля — ще та розвага!

— Господи! — вигукнув я. — Та хто ж її убив?

— Я й убив, ясновельможний пане, — покійно зізнався русин. — Юрай Чуп мене прозивають, Димитра Чупа син.

— І сам йдеш на себе доносити? — напустився я на нього.

— Староста звелів, — смиренно вимовив Юрай Чуп. — Юраю, — наказав, — йди заяви жандармові, що убив Марину Матейову.

— Та за що ж ти її убив? — горлаю.

— Бог повелів, — пояснив Юрай так, начебто це було розумілось саме собою. — Бог повелів — убий Марину Матейову, рідну сестру, одержиму бісом.

— Паралік тебе розбий, — вилаявся я, — то як же ти зі своєї Волової Леготи добрався?

— З Божою помічю, — благочесливо відказав Юрай Чуп. — Господь мене зберігав, щоб я у снігах не згинув. Хай святиться ім'я Його!

Аби ви лише знали, що таке хурделиця у Карпатах, аби могли уявити собі двометрові замети — тоді б зрозуміли, як оце вбогому, хирлявому чоловічковві шість годин стовбичити перед корчмою на страшному морозі, щоб повідомити, що він, Юрай Чуп, убив негідну рабу Божу Марину Матейову. Не знаю, що ви зробили б на моєму місці, але я осинив себе хрестом; перехрестився і Юрай, а потім я його заарештував; умився снігом, начепив лижі, і ми з одним жандармом, на прізвище Кроупа, рушили у гори, до Волової Леготи. І якби сам жандармський полковник зупинив мене умовлянням: "Гавелко, дурна голово, нікуди ти не підеш, адже в такому снігу можна й життя втратить", — я б віддав честь і відповів: "Насмілюсь доповісти, пане полковнику, на те воля Господня". І пішов би далі. І Кроупа теж пішов би, бо народився він у Жижкові, а я ще не зустрічав жижківця, що упустив би випадок, хвастошів заради, побувати там, де пахне пригодою або дурістю. Словом, поїхали.

Не буду описувати нашу путь. Скажу тільки, що під кінець Кроупа від страху й утоми ридав, мов мале дитя, і разів двадцять у нас з'являлася думка: мовляв, справа — труба, нам звідси не вібратись. Коротше, тридцять верст ми йшли одинадцять годин, від темна до темна; я кажу це просто для того, щоб ви уявили собі, як нам дісталось. Жандарм — що кінь: якщо вже він падає лицем у сніг і пхикає, далі, мовляв, несила йти, то справи кепські, гірше не буває.

Я рухався, мов уві сні, і повторював одне: "Цей шлях подолав Юрай Чуп — чоловічок худенький, мов тріска, а ще він шість годин простояв на морозі, бо виконував наказ старости; Юрай Чуп у мокрих постолах, Юрай Чуп, захоплений сніжною заметіллю; Юрай Чуп, не

полишений промислом Божим". Послухайте, якби ви побачили, що камінь котиться догори, а не донизу, то напевно вирішили б, що це чудо; але ніхто не вважав чудом хресний шлях Юрая Чупа, що йшов донести на самого себе. Але ж це був куди більш вагомий доказ якоїсь могутньої сили, ніж камінь, що котиться нагору. Зачекайте, не переривайте мене... отож, якщо хочете побачити чудо, то дивіться на людей, а не на камені.

Коли ми добрались до Волової Леготи, то були схожі на примар, і не знали, на якому ми світі. Стукаємо до хат; усі сплять, потім староста виліз з рушницею в руках, бородатий такий велетень. Побачив хто ми, став навколішки і у повній мовчанці почав знімати з нас лижі. Коли я тепер згадую про це, все мені ввижається химерним видом, урочистим і простим.

Ні слова не кажучи, староста повів нас до однієї з хат; у світлиці горіли дві свічі; перед образом молилась жінка, вся у чорному; на постелі в білій сорочці лежала мертва Марина Матейова, шия в неї була розполосована ледве що не до хребців; страшна і притому надивовижу чиста рана, немов м'ясник обробляв порося; і лице було нелюдськи біле: таке буває, коли кров витекла вся до останньої краплі.

Так само мовчки, староста повів нас до себе; а до його хати вже втиснулися одинадцять мужиків у кожухах — не знаю, чи пам'ятаєте ви, як смердять ці овечі кожухи: якось щемно і старозавітно. Староста посадив нас за стіл, відкашлявся, вклонився і мовив:

— Во ім'я Господа нашого печалуємося про кончину раби Божої Марини Матейової. Хай змилується над нею Господь.

— Амінь, — вимовили одинадцять мужиків і перехрестились.

А староста продовжував:

— Два дні тому, вночі, чую: біля порога тихенько шкребеться хтось. Думав, лисиця, взяв рушницю і пішов до дверей. Відчинив, а на порозі жінка. Підняв її, а голова у неї назад і закинулась. Це була Марина Матейова — з перерізаним горлом. Від того вона нічого й сказати не могла.

Староста вніс Марину до хати і поклав на постіль; потім звелів пастухові сурмити в трембіту і скликати до нього всіх хазяїв Волової Леготи. Коли всі зібрались, звернувся до Марини і сказав:

— Марино Матейова, доки ти жива, дай нам свідчення, хто тебе убив. Марина Матейова, чи не я убив тебе?

Марина не могла показати головою, лиш очі прикрила.

— Марино, чи не був це сусід твій Волога, син Василя? Марина прикрила свої страдницькі очі.

— Марино Матейова, а чи не хазяїн Когут, на прізвисько Ванька, що стоїть тут, вчинив це? Чи не Мартін Дудаш, твій сусід? Марино, чи не Баран це був, по імені Шандор? Марино, стоїть отут Андрій Воробець, чи не він вчинив зло? Марино, от тепер перед тобою Климко Безвухий, чи не він? І чи не цей мужик, чи не Штепан Бобот? Марино, а може, скоїв лихо Татка, лісник, син Михала Татки? Марино...

У цю хвилину розчинились двері, і увійшов Юрай Чуп, брат Марини Матейової. Марина здригнулась, очі в неї полізли з орбіт.

— Марино, — продовжував староста, — хто ж убив тебе? Чи не приходив сюди Федір, по імені Терентик? Але Марина вже не відповідала.

— Моліться! — мовив Юрай Чуп, і всі опустились навколішки. Нарешті староста підвівся і звелів:

— Впустіть сюди жінок!

— Рано ще, — втрутився старий Дудаш. — Покійна рабо Божа, Марино

Матейова, во ім'я Бога, дай знак: чи не убив тебе Дюро, пастух? — Запала тиша.

— Марино Матейова, душа, що стала перед Господом, чи не Іван Той, Іванів син, убив тебе? — В усіх перехопило подих.

— Марино Матейова, в ім'я Бога живого, адже виходить, що убив тебе рідний брат, Юрай Чуп?

— Я убив, — сказав Юрай Чуп. — Господь повелів мені: убий Марину, у неї вселився злий дух.

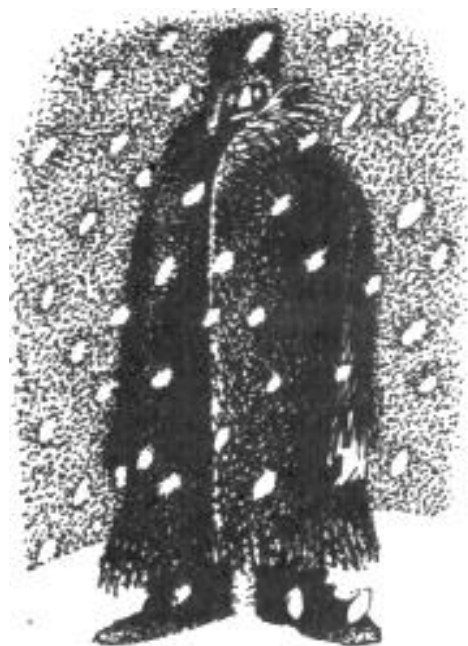
— Закрийте їй очі, — наказав староста. — А ти, Юраю, підеш тепер у Ясиню і з'явишся до жандармів. Убив, скажеш, Марину Матейову. І до тієї пори не присядеш і крихти в рот не візьмеш. Йди, Юраю!

По цих словах староста відчинив двері і впустив до хати жінок, щоб вони оплакали покійницю.

Дотепер не розумію, чи від цих овечих кожухів, чи від втоми, але в тім, що я бачив і чув, було так багато різної краси, а може — величі! Я мусив вийти на мороз, бо в мене паморочилась голова. Їй-Богу, щось росло в душі, немов обов'язок велів мені піднятись і сказати: "Люди Божі, Божі люди! Ми будемо судити Юрая Чупа світським судом, але у вас живе закон Божий". Я готовий був низько вклонитися їм, але жандармові цього робити не личить. Тому я вийшов геть і так довго себе костерив, аж поки знову не віднайшов свою жандармську душу.

Знаєте, наша служба — ремесло грубе. Ранком знайшов я у Чупа в халупі доларові папірці, що покійниця Марина одержувала від чоловіка з Америки. Зрозуміло, довелось про це доповісти. Ну, в суді їй сфабрикували справу про убивство з метою пограбування, і Юрая присудили до страти через повішення. Але особисто мене ніхто не переконає,

що той свій хресний шлях він пройшов лиш своєю волею. Мені добре відомо, що в силах людських, а що вище людських сил. І, здається, тепер я трішки уявляю собі, що таке суд Божий.

АПОКРИФИ

Марфа й Марія

"Упродовж шляху прийшов Він до одного селища, і тут жінка, ім'ям Марфа, прийняла Його в будинок свій. У неї була сестра, ім'ям Марія, що сіла біля ніг Ісусових і слухала слово Його.

Марфа ж піклувалася про велике чагування, і, підійшовши, сказала: Господи! чи Тобі нужди нема, що сестра моя одну мене полишила служити? скажи їй, щоб допомогла мені.

Ісус же сказав їй у відповідь: Марфо! Марфо! ти метушишия й піклуєсиа багато про що, а одне тільки потрібно; Марія ж обрала благу частку, що не помере у ній".

(Лука, 10,38-42)

Того ж вечора увійшла Марфа до сусідки своєї Тамар, дружини Якуба Грюнфельда, яка лежала після пологів, і, побачила, що піч пригасла. Марфа підклала дрівець і, присівши до груби, роздмухала жар. А коли здійнялося живе полум'я, дивилася у нього і мовчала.

І сказала тоді пані Тамар:

— Добра ви людина, Марфочко. Так ви про всіх клопочетесь, — я навіть не знаю, чим віддячити вам.

Але Марфа нічого не відповіла й не відвела очей від вогню.

І спитала її пані Тамар:

— Чи правда, Марфочко, що нині був у вас раббі з Назарету?

І відказала Марфа:

— Був.

І склала пані Тамар руки й мовила:

— Ото вже вам радість, Марфо; я знаю, до нас би Він не прийшов, але ви цього заслуговуєте, адже ви така добра господиня...

І схилилась тоді Марфа до вогню, дрова рвучко підсунула, й мовила:

— Знаєте, пані Тамар, краще б не було цього. Хіба могло мені спасти на думку, що саме сьогодні, напередодні свята... Я прати збиралась. Самі знаєте, скільки за нашою Марією прання! Отож, кидаю брудну білизну до купи, і раптом: "Добрий день дівчата!" Стоїть Він на порозі! Я як закричу: "Маріє, Маріє, ходи сюди!" — щоб вона допомогла мені скоріш прибрати лахміття. А Марка примчала розпатлана, і як побачила Його, заверещала, наче божевільна: "Учителю, Учителю, ви прийшли до нас?" І — геп навколішки перед Ним, ридає, і руки Йому цілує... Мені так було соромно за неї, пані Тамар! Що міг подумати Вчитель, така божевільна істеричка, а тут ще скрізь брудні лахи розкидані... Я ледве промимрила: "Сідайте, Учителю", — і швиденько білизну збираю; а Марія смикає Його за руку й схлипує: "Учителю, скажіть же нам що-небудь, раббоні..." Подумайте тільки, пані Тамар, вона називає Його "раббоні"! А скрізь безлад, самі знаєте, як під час прання, навіть підлога не метена... Що Він тільки про нас подумав!

— Ну, Марфочко, нічого, — втішила її пані Тамар. — Чоловіки й не помічають невеликого безладу. Я їх знаю.

— Хай так, — заперечила Марфа з упертим вогником в очах. — Але порядок має бути. Знаєте, пані Грюнфельд, коли Вчитель обідав у того митаря, Марія примудрилася омити Йому ноги слізьми й витерти власним волоссям. Скажу вам, пані Тамар, — я б не зважилася зробити щось подібне, але дуже хотіла б, щоб у Нього під ногами була хоч би чиста підлога. От це — так. І розстелити перед Ним наш гарний килимок, знаєте, той, з Дамаску. А не брудну білизну. Умивати Йому ноги слізьми та волоссям витирати — це Марка вміє, а от зачеса-

тися, коли Він прийшов, або підлогу підтерти — нема її! Йї би тільки бухнутися Йому в ноги та очі ось отакі зробити, — мовляв, говори, раббоні!

— І Він говорив? — нетерпляче спитала пані Тамар.

— Говорив, — повільно вимовила Марфа. — Посміхався й говорив — для Марії. Я ж то, самі розумієте, більше думала про те, як скоріше прибрати прання та подати Йому хоч козячого молока зі шматком хліба... Вигляд у Нього зморений, — певно, утомився з дороги; у мене так і вертілося на язичі: я, мовляв, подушки Вам принесу, Учителю, відпочиньте трохи, подрімайте, ми будемо тихі як мишки, навіть дихати перестанемо... Але розумієте, пані Тамар, кому захочеться перебивати Його мову! І от я ходила навшпиньки, щоб Марія здогадалася триматись тихіше, та куди там! "Говоріть ще, Вчителю, прошу, прошу Вас, ще що-небудь!" А Він, добрий такий, усе посміхався й говорив...

— Ах, як би я хотіла чути, що Він говорив! — зітхнула пані Тамар.

— Я теж, — сухо відповіла Марфа. — Але хтось же повинен був остудити молоко, щоб подати Йому холодне. І повинен же був хтось дістати трохи меду на хліб. Потім забігти до Єфраїма, — адже я обіцяла Єфраїмісі доглянути її малечу, доки вона сходить на базар... Так, пані Тамар, стара дівка, як я, теж може на щось придатися. Господи, хоч би наш брат Лазар був удома! А він як побачив зранку, що я збираюся прати, та й каже: "Добре, дівчата, я зникаю; тільки ти, Марфо, не прогав: якщо йтиме той продавець ліванського коріння, купи грудного чаю". Адже наш Лазар все грудьми нездужає, пані Тамар, і йому все гірше та гірше. І от я подумала, — добре, якби Лазар повернувся, доки Вчитель тут! Я вірю, пані Тамар, Він зцілив би нашого Лазаря! Я як зачую

кроки біля будинку, так і вискакую на поріг, та й кричу кожному: "Пане Ашере, пане Леві, пане Іссахаре, скажіть Лазареві, якщо зустрінете, хай зараз же йде додому!" Та ще треба було дивитися, чи не з'явиться продавець коріння, — прямо не знала, за що хапатися...

— Це мені знайоме, — вимовила пані Грюнфельд. — Родина приносить багато турбот.

— Що турботи, — зітхнула Марфа. — Але знаєте, пані Грюнфельд, кожному хочеться послухати слово Боже. Я всього лиш дурна жінка, ну, наче служниця... І я собі думаю: повинен же хтось все це робити, повинен же хтось куховарити, і прати, і лагодити одяг, і мити підлоги, раз вже у нашої Марки руки до того не стоять... Вона вже не така красуня, як раніше, пані Тамар; а була така гарна, що... що я просто не могла не служити їй, розумієте? А всі чомусь думають, що я зла... але ви ж то знаєте, пані Грюнфельд: зла й нещасна жінка не може смачно готувати, а я ж таки добра куховарка. Що ж, раз Марія гарна — нехай Марфа смачно куховарить, хіба не так? Але ж, пані Тамар, ви, певно, і це знаєте: часом на хвилику, на одну тільки хвилику складеш руки на колінах, і тоді дивні такі думки спадають у голову: а раптом хтось тобі що скаже чи подивиться на тебе так... так, мов би кажучи: "Донечко, адже це ти любов свою нам віддаєш і всю себе нам жертвуєш, тілом своїм підлоги треш, і всю цю чистоту — чистотою душі своєї оберігаєш. І входимо ми до твого будинку, немов будинок цей — ти сама, Марфо, і ти по своєму багато любила..."

— Справді, це так, — відказала пані Грюнфельд. — І якби у вас було шестеро дітей, Марфочко, як от у мене, ви б тоді відчули це ще краще.

Тоді мовила Марфа:

— Пані Грюнфельд, коли до нас так

зенацька прийшов Він, Учитель із Назарету, я просто жахнулася: раптом... раптом він прийшов, щоб сказати прекрасні слова, яких я чекала так довго, — і треба ж... потрапив у такий безлад! Серце у мене так і підскочило, горло перейняло — говорити не можу, тільки думаю: "Ет, минеться, я просто дурна жінка, замочу поки що білизну й забіжу до Єфраїма, і пошлю за нашим Лазарем, і прожену курей знадвору, щоб вони Йому не заважали..." І потім, коли все вже було в порядку, раптом у мене з'явилася чудесна впевненість: тепер я готова слухати слово Боже. І я тихо, тихенько увійшла до кімнати, де Він сидів і промовляв. Марія сиділа біля Його ніг, очей з Нього не спускала... — Марфа сухо засміялася. — І я подумала, який був би у мене вигляд, якби я так витріщалася на нього! Отут, пані Грюнфельд, подивився Він на мене так ясно й привітно, немов хотів щось сказати. І я раптом побачила: Боже, який Він худий! Знаєте, Він так пагано харчується, навіть до хліба з медом майже не доторкнувся... І мені спало на думку: голубів! Я приготую Йому голубів! Пошлю за ними Марку на базар, а Він поки трошки відпочине... "Маріє, кажу, йди-но на хвилику до кухні". А Марія — ані руш, немов сліпа й глуха!

— Вона, вірно, не хотіла полишати гостя самого, — намагалась втішити її пані Тамар.

— Краще б вона подумала про те, чим Його нагодувати, — жорстко промовила Марфа. — На те ми жінки, хіба ні? І коли я побачила, що Марка ні з місця, тільки дивиться, як зачарована, тоді... не знаю, пані Тамар, як це вийшло, тільки я не могла стриматися. "Господи, кажу, невже Тобі байдуже, що сестра моя одну мене лишила прислужувати? Скажи їй, щоб допомогла мені на кухні!" Так і вирвалося в мене...

— Ну, і Він сказав їй? — спитала пані Грюнфельд.

З палаючих очей Марфи бризнули сльози.

— "Марфо, Марфо, ти метушишся й піклуєшся багато про що; а одне тільки потрібне; Марія ж обрала благу частку, що не помре у ній". Щось таке сказав Він мені, пані Тамар.

На хвилику запала тиша.

— І це все, що Він тобі сказав? — спитала пані Тамар.

— Все, здається, — відповіла Марфа, рвучко витираючи сльози. — Потім я пішла купити голубів, — чисті розбійники ці купці на базарі, пані Грюнфельд! — засмажила їх, і для вас зварила юшки з потрушків...

— Так, дякую, — мовила пані Тамар. — Ви дуже добрі, Марфо.

— Ні, — уперто заперечила та. — Щоб ви знали, уперше я не просмажила голубів як треба, вони у мене пригоріли; але я... усе в мене валилося з рук. Адже я безмежно вірю в Нього, пані Тамар!

— Я теж, — благовійно відповіла пані Тамар. — А що ще Він говорив, Марфочко? Що Він казав Марії? Про що вчив?

— Не знаю, — відповіла Марфа. — Я спитала Марію, — та ж знаєте, яка вона навіжена. "Я вже не пам'ятаю, каже, їй-Богу, не можу тобі передати кожного слова, але це було дивовижно прекрасно, Марфа, і я безмірно щаслива..."

— Що ж, це варто того, — погодилася пані Тамар.

Тут Марфа висякалася, щоб прийти сльози, і сказала:

— Давайте, пані Грюнфельд, я переповню вашого опецька...

Лазар

Дійшла до Віфанії звістка, що галилеянина схоплено й кинуто до темниці. Почувши це, Марфа сплеснула руками, і з очей її бризнули сльози.

— Бачите, — зойкнула вона, — я ж казала! Нащо Він пішов у Єрусалим, нащо не лишився тут! Тут би ніхто не довідався про Нього... Він міг би спокійно теслярувати... влаштував би майстерню в нас у дворику...

Лазар був блідий, і очі його гарячково блищали.

— Дурна твоя мова, Марфо, — дорікнув він. — Він мусив йти до Єрусалиму. Повинен був постати проти цих... цих фарисеїв і митарів. Повинен був сказати їм в очі, що і як... Ви, жінки, не розумієте цього.

— Я розумію, — тихо й палко проказала Марія. — І знаю, що буде. Станеться чудо. Він рухне пальцем, — і стіни відкриються... й усі пізнають Його, і впадуть перед Ним навколішки, і будуть кричати. "Чудо!"

— Якби ж то, — глухо відгукнулась Марфа. — Він ніколи не вмів піклуватися про себе. Нічого Він для себе не зробить, нічим собі не стане допомагати. Хіба що, — вона, широко розкрила очі, — хіба що інші Йому допоможуть. Може Він чекає, що Його прийдуть рятувати всі ті, хто чув Його... всі, кому Він допомагав... що вони опережуться мечами й примчать...

— Звісно! — погодився Лазар. — Ви не бійтесь, дівчата, адже за Ним — вся Іудея! Не вистачає ще, щоб... хотів би я подивитися... Марфо, збери речі в дорогу. Піду до Єрусалима.

Марія схопилася.

— Я теж піду з тобою. Хочу побачити, як розкриються стіни і Він з'явиться в небесному сяйві. Марфо, це буде чудово!

Марфа хотіла щось сказати, але промовчала.

— Йдїть, молодь, — мовила вона. — Хтось мусить же лишитися стерегти будинок... годувати курей та кіз... Зараз я приготую вам одягу та хліба на дорогу. Я так рада, що ви там будете.

Коли вона повернулася, розчервонившись від кухонного жару, Лазар був блідо-синій і сполошений.

— Я нездужаю, Марфочко, — буркнув він. — Як на вулиці?

— Дуже тепло, — відповіла Марфа. — Добре вам буде йти.

— Тепло, тепло, — сердито передражнив її Лазар. А там, на пагорбах Єрусалима, завжди дме холодний вітер.

— Я приготувала тобі теплий плащ, — сказала Марфа.

— Теплий плащ... — невдоволено пробурмотів Лазар. — Спітнієш у ньому, потім обдує холодом, та й потому! Ну-бо, помацай, чи нема у мене жару? Не хотілося б мені занедужати в дорозі... На Марію кепська надія... А який Йому буде від мене толк, якщо я, скажімо, занедужаю?

— У тебе немає жару, — заспокоювала його Марфа, думаючи, собі: "Боже, який став Лазар з тих пір... з тих пір, як воскрес із мертвих!"

— Тоді мене теж протягло, коли... коли я так сильно занедужав, — заклопотано мовив Лазар; він не любив згадувати про свою смерть. — Знаєш, Марфочко, з тієї пори мені все щось нездужається. Подорож, хвилювання, — ні, це не для мене. Але я, звісно, піду, як тільки мене перестане морозити.

— Я знаю, що підеш, — з важким серцем сказала Марфа. — Хтось повинен піти Його рятувати! Адже ти пам'ятаєш, що Він тебе... зцілив, — нерішуче додала вона, бо їй здавалося неділякатним говорити про воскресіння з мертвих. — Знаєш, Лазарю, коли ви Його

звільните, ти зможеш попросити, щоб Він допоміг тобі — якщо стане недобре...

— Це вірно, — зітхнув Лазар. — Але що як я туди не дійду? Що як ми прийдемо надто пізно? Треба зважити всі можливості. І раптом у Єрусалимі що-небудь станеться? Марфо, ти не знаєш римських воїнів. О, Боже, якби я був здоровий!

— Але ти здоровий, Лазарю, — з притиском мовила Марфа. — Ти ПОВИНЕН бути здоровий, якщо Він тебе зміцнив!

— Здоровий?! — гріко повторив Лазар. — Мені ж то краще знати, здоровий я чи ні. Скажу тільки, що з тих пір мені й хвилини не було добре... Ні, ні, я Йому страшенно вдячний за те, що Він мене... поставив на ноги, не сумнівайся, Марфо. Але хто одного разу пізнав це, як я, той... той... — Лазар здригнувся і закрив обличчя руками. — Прошу тебе, Марфо, облиш мене тепер; я зберуся з силами... тільки хвилинку... це, звичайно, пройде.

Марфа тихенько сіла у дворі: вона дивилася просто перед собою сухими нерухомими очима; руки її були складені, але вона не молилася. Підійшли чорні кури, поглядаючи на неї одним оком; та, на дочекавшись від Марфи зерна, пішли собі подрімати в полуденній тіні.

На поріг повільно вибрався Лазар, смертельно блідий, зуби його цокотіли.

— Як... я не можу зараз, Марфо, — затинаючись, ледь вимовив він. — Мені так хотілося б піти... можливо, завтра...

У Марфи стислося серце.

— Іди, йди, ляж, Лазарю, — ледве вимовила вона. — Ти... ти не можеш нікуди йти!

— Я б пішов, — трясучись у пропастиці, відказав Лазар, — але якщо ти так думаєш, Марфочко... Може завтра... Ти ж не залишиш мене на самоті? Що я тут буду робити один!

Марфа підвелася.

— Йди, лягай, — промовила вона своїм звичайним грубим голосом. — Я лишуся з тобою.

В цей час у двір вийшла Марія, готова у дорогу.

— Ну, Лазарю, ходімо?

— Лазареві не можна нікуди йти, — сухо відповіла Марфа. — Він нездужає.

— Тоді я піду одна, — з глибоким зітханням мовила Марія. — Побачити чудо.

З очей Лазаря текли сльози.

— Мені дуже хочеться піти з нею, Марфо, але я так боюся... ще раз померти!

1932

П'ять хлібів

Шо я проти Нього маю? Я вам скажу прямо, сусіде: проти Його вчення я не маю нічого. Ні. Якось слухав я Його проповідь, і, знаєте, ледве не став Його учнем. Повернувся додому, та й кажу двоюрідному братові, сидельнику: треба б тобі Його послухати; Він, чи чуєш, по своєму пророк. Гарно говорить, що вірно, то вірно; так за душу й бере. У мене тоді в очах сльози стояли, і найбільше мені хотілося закрити свою крамничку і йти за Ним, щоб ніколи вже не втрачати з очей. "Роздай усе, що маєш, — казав Він — та йди за мною. Люби ближнього свого, допомагай бідним і прощай тим, хто тебе скривдив", — і все таке інше. Я простий хлібопек, але коли слухав Його, то, скажу вам, народилася в мені дивна радість і біль — не знаю, як це пояснити: тисне так, що хоч падай на коліна й плач, — і при тім так чудно й легко, немов усе з мене спадає, розумієте, всі турботи, вся злість. Я тоді так і казав двоюрідному братові — ех ти, лопуше,

хоч би посоромився, усе лихословиш, усе рахуєш, хто й скільки тобі винен і скільки тобі треба платити: десятину, податки, відсотки. Роздав би ти краще бідним усе своє добро, покинув би дружину, дітей, та й пішов би за Ним...

І за те, що Він зцілює недужих і божевільних, за це я теж Йому не дорікну. Правда, якась дивна й неприродна сила в Нього; але ж всім відомо, що наші лікарі — ошуканці, та й римські нітрохи не кращі за наших; грошики брати — це вони вміють, а покличте їх до вмираючого — тільки плечима стенуть та й скажуть, що треба було кликати раніше. Раніше! Моя покійниця дружина два роки страждала кровотечею. Вже я водив-водив її по лікарях; ви й увянути собі не можете, скільки грошей викинув, а так ніхто й не допоміг. От якщо б Він тоді ходив по містах, упав би я перед Ним навколішки й сказав би: "Господи, зціли цю жінку!" І вона торкнулася б Його одягу, — і одужала б! Бідолашна такого натерпілася, що й не розповіси... Ні, це добре, що Він зцілює хворих. Ну, звичайно, лікарчуки здійсмають бучу, — обман, мовляв, це й шахрайство, треба заборонити Йому й все таке інше; так що ви хочете, адже тут зіштовхнулися різні інтереси. Хто хоче допомагати людям і рятувати світ, той завжди зачіпає чийсь інтерес; усім не догодиш, без цього не обходиться. От я й кажу, — нехай собі зцілює, нехай навіть воскрешає мертвих, але те, що Він зробив з п'ятьма хлібами, — це вже недобре.

Як пекар, скажу вам, — велика це несправедливість по відношенню до нас, хлібопків. Ви не чули про тих п'ять хлібів? Дивно; всі пекарі просто нетямляться від цієї історії. А було, кажуть, так: прийшла до Нього велика юрба в пустельне місце, і Він зціляв хворих. А як стало хилитись до вечора, наблизилися до нього учні Його, говорячи: "По-

рожне це місце, і час пізній. Відпусти людей, нехай повернуться в селища свої, куплять собі їжі". Він тоді їм і каже: "Не треба їм іти, дайте їсти їм". А вони Йому: "Немає в нас тут нічого, окрім п'яти хлібів і двох риб". Тоді Він сказав: "Принесіть це мені сюди". І, звелівши людям сісти долі, взяв ті п'ять хлібів і дві риби, глянув на небо, благословив їх і, відламуючи, став давати хліб учням, а вони — людям. І їли всі, і наситилися. І зібрали після цього крихт — дванадцять кошиків повних. А тих, що їли, було близько п'яти тисяч одних лише чоловіків, не рахуючи дітей та жінок.

Погодьтеся, сусіде, жодному пекареві не буде таке до смаку, та й з якої речі? Якщо так піде, щоб кожен міг наситити п'ять тисяч людей п'ятьма хлібами й двома рибками, тоді нам старцювати йти, чи що? Ну, риби — добре; самі по собі у воді водяться, їх може всякий ловити скільки захоче. А пекар повинен задорого купувати борошно й дрова, наймати помічників; треба крамницю тримати, податки платити, та мало що іще, і, зрештою, він радий буває, якщо залишиться хоч який-небудь гріш на життя, аби тільки не жебрати. А Цей — Цей тільки гляне на небо, і вже в Нього досить хліба, щоб нагодувати п'ять або скільки там тисяч чоловік! Борошно Йому нічого не коштує, і дрова не треба казна-звідки возити, і ніяких витрат, ніякої праці, — звичайно, так можна й задурно хліб роздавати, правда? І Він не вважає, що через це довколишні пекарі втрачають чесно зароблені гроші.

Ні, скажу я вам, це — нерівноправна конкуренція, і слід таке заборонити. Хай тоді сплачує податки, як ми, якщо надумав займатися хлібопеченням! На нас уже наседають люди, кажуть: як же так, такі безбожні гроші ви просите за паршивий хлібець! Даром треба хліб розда-

вати, як Він! Та які ще хліби-то у Нього білі, пишні, духмяні, пальчики оближеш! Нам вже довелося знизити ціни на булочні вироби; слово честі, продаємо нижче собівартості, аби тільки не закрити торгівлі; але до чого ми так докочимося — от над чим ламають собі голову пекарі! А в іншому місці кажуть, наситив Він чотири тисячі чоловік, навіть не рахуючи дітей та жінок, сімома хлібами та кількома рибами, але там зібрали тільки чотири кошики крихт! Видно, і в Нього гірше справа пішла. Але нас Він розорить вщент. Кажу я вам: Він це робить тільки з ворожнечі до нас, пекарів. Рибні торговці теж гарчать, — ну, ці вже й не знають, що питати за свою рибу; адже риболовля — далеко не таке почесне і духовне ремесло, як хлібопекарство.

Слухайте, сусіде: я старий чоловік і самотній на цьому світі; у мене ні дружини, ні дітей, то чи багато мені треба?! От лишень днями пропонував я своєму помічникові — бери мою пекарню собі на шию. Так що справа тут не в зиску; слово честі, я волів би роздати скромне своє майно й піти за Ним, щоб проповідувати любов до ближнього й робити все, що Він велить. Але ж бачу, як Він вороже ставиться до нас, то й скажу: "Ні, нізащо! Як пекар, бачу — ніякий це не порятунок світу, а просто розорення для нашого брата. Мені дуже шкода, але я цього не подарую. Нізащо!"

Звичайно, ми подали на Нього скаргу Анану й наміснику — нащо Він порушує цеховий устав і бунтує людей. Але вам же відомо, яка тяганина в цих канцеляріях. Ви мене знаєте, сусіде; я чоловік мирний і ні з ким не шукаю сварки. Але якщо Він з'явиться в Єрусалим, я стану посеред вулиці й кричатиму: "Розіпніть Його, Розіпніть!"

Розп'яття

Закликав Пілат Наума, мужа вченого і в історії освіченого, та й сказав:

— Науме, я прикро вражений, що ваш народ будь-що хоче розіп'яти цього чоловіка. Побий вас грім, адже це беззаконня!

— Не було б беззаконь — не було б історії, відказав Наум.

— Я не бажаю мати нічого спільного з цією справою, мовив Пілат. — Скажіть їм, хай ще подумають.

— Пізно, — відповів Наум. — Я, щоправда, стежу за подіями лише по книгах, і тому не пішов дивитися на страту; але щойно з місця того прибігла моя служниця й розповіла, що він уже на хресті, між двома іншими розп'ятими.

І спохмурнів Пілат, і закрив лице своє долонями. Через якийсь час спитав:

— Тоді не будемо про це. Але скажіть мені, що скоїли ті — праворуч і ліворуч?

— Не зумію вам відповісти, — мовив Наум. — Одні кажуть, що це розбійники, інші — що якісь проповідники. Наскільки я можу судити, спираючись на історію, вони, певно, займалися політикою; тільки не вкладається мені в голову, як це народ розіпнув обох одразу.

— Не розумію вас, — здивувався Пілат.

— Бачте, — став пояснювати Наум, — люди час від часу розпинають того, хто праворуч, потім того, хто ліворуч; в історії завжди так бувало. У кожного часу свої мученики. В одні часи ув'язнюють чи розпинають того, хто бореться за народ; в інші часи настає черга заступників за бідних і рабів. Одне змінює інше, і всьому свій час.

— Он воно як, — зауважив Пілат, —

отже, ви розпинаєте всякого, хто жив заради якоїсь високої мети?

— Майже так, — сказав Наум. — Однак є тут заковика. Часом ненависть затьмарює високу мету. Людей завжди розпинають за що-небудь прекрасне й велике. Той, хто цього разу потрапив на хрест, віддає своє життя за велику справу; той же, хто його до хреста тягне й цвяхує, — той, Пілате, завжди злий, неосвічений і бридкий на виду. Звісно ж народ великий і прекрасний,...

— Особливо, наш, римський, — докинув Пілат.

— ...наш також, — продовжив Наум. — Але й справедливість стосовно бідняків — високе й прекрасне гасло. І все-таки ці люди від злості й ненависті здатні передушити один одного за такі великі й чудові ідеї. Інші ж стають на сторону то одного, то іншого й щораз допомагають розіпнути того, чия черга надійшла. Або просто витріщаються на страту, та ще й притакують: так йому й треба, навіщо не став на нашу сторону.

— Але чому ж тоді розпинають і того, хто посередині? — спитав Пілат.

— Чи бачите, — відказав Наум, — коли гору бере правий, він розпинає лівого, але спершу — того, хто посередині. Коли перемагає лівий, він розпинає правого, але того, хто посередині — у першу голову. Буває, звісно, що виникають смуту й криваві сутички; тоді той, хто праворуч і той, хто ліворуч, спільно розпинають того, хто посередині, бо він не вирішив, проти кого з двох боротися.

Підніміться на дах палацу свого — побачите криваве поле, Гакелдаму: ненависть ошую й ненависть одесную, а між ними — той, хто прагнув усього домогтися любов'ю та розумом. Юрби збіглися на все те подивитись, поїдаючи обід, принесений з собою. Втім, знаходить хмара, і зараз натовп розбіжиться

по хатах, щоб не промочити одягу.

"Від шостої ж години морок був по всій землі до години дев'ятої. А біля дев'ятої години заволав Ісус гучним голо-сом: "Боже Мій, Боже Мій! Чом Ти Мене залишив?" І тут завіса в храмі роздерлася надвоє, згори донизу, і земля потряслася; і каміння розсілося".

1927

Вечір Пілата

Того дня Пілат вечеряв зі своїм ад'ютантом; це був молодий офіцер Суза, родом з Кіренаїки. Анітрохи не зважаючи на дивну мовчазність намісника, Суза весело базикав, збуджений уперше пережитим землетрусом.

— Знаєте, було дуже смішно, — просторікував він у перервах між ковтками. — Коли по обіді раптом стало темно, я вибіг з будинку подивитися, у чому справа. На сходах мені здалося, начебто ноги в мене ні з того ні із сього підкосилися чи підсковзнулись; загалом, сміховинне відчуття. Йй-богу, ваше превосходительство, у житті б не подумав, що це і є землетрус. Не встиг я дійти до перехрестя — біжать назустріч якісь цивільні, очі в них на лоба лізуть, і репетують: "Могили відкриваються, скелі валяються!" От так штука, кажу собі, не вже землетрус? Ох, думаю, пощастило ж тобі, брате! Адже це досить рідкісне явище природи, чи не так?

Пілат кивнув.

— Одного разу я вже бачив землетрус, — поволі сказав він. — Це було в Кілікії..., тому вже років сімнадцять чи близько того... Той був дужчий.

— Взагалі ж, наче нічого й не трапилося, — безтурботно торохтів Суза. — Біля воріт, що ведуть на Гакелдаму,

обвалився шмат стіни, ну так; і на цвинтарі розсілось кілька могил. Дивно, як тут неглибоко ховають, лиш на лікоть. Певно, влітку жакливо смердить.

— Звичка, — буркнув Пілат. — У Персії, так взагалі не ховають. Кладуть небіжчика на осонні, та й по всьому.

— Треба б заборонити, ваше превосходительство. З гігієнічних міркувань, і взагалі...

— Заборонити... — пробурчав Пілат. — Так довелось би без кінця щонебудь забороняти і нав'язувати; це погана політика, Сузо. Тільки не лізь до їхніх справ, — хоч спокій буде. Хочуть жити, як дикі звірі, — на здоров'я. Ех, Сузо, чимало бачив я країн...

— А от хотів би я знати, від чого трапляється землетрус? — повернувся Сузо до своєї теми. — Може, під землею якісь провалля, і раптом ґрунт осідає? Однак чом при цьому так потемніло небо? От чого не можу зрозуміти. З ранку ж був звичайнісінький ясний день.

— Пробачте, пане, — перебив його старий Пападокітіс, грек з Доденканеських островів, що прислужував за столом. — Цього слід було очікувати після вчорашнього, пане. Учора при заході сонця небо було таке червоне, пане, я й кажу куховарці: "Міріам, завтра чекай грози чи негоди". — "А в мене, — каже, — поперек ломить". Так що й треба було чогось такого очікувати, пане. Пробачте.

— Чогось треба було очікувати... — задумливо повторив Пілат. — Знаєш, Сузо, я теж сьогодні на щось сподівався. Зранку, з тих пір, як видав їм того чоловіка з Назарету; а я мусив його видати, бо римська політика принципово не втручається до місцевих справ, зятям це собі, Сузо: чим менше люди стикаються з державною владою, тим легше вони її терплять... Так на чому я спинився?

— На чоловікові з Назарету, — під-

казав Суза.

— Так, на цьому назарєяннині. Знаєш, Сузо, адже я трохи цікавився цією людиною; власне, народився він, у Віфлеємі... Думаю, тубільці зробили те, що ми називаємо вбивством, прикритим судовим вироком; але це їхня справа. Якби я його не видав їм, вони б його все одно розтерзали, і римська влада лише осоромилася б. Втім, це справи не стосується. Анан казав мені, що це був небезпечний чоловік. Коли він народився, то нібито прийшли до його матері віфлеємські пастухи і вклонилися йому, немов якому-небудь цареві. Та й нещодавно тут його зустрічали, як триумфатора. Не вкладається це у мене в голову, Сузо. Я все-таки очікував...

— Чого ви очікували? — по довгій паузі спитав Суза.

— Чекав, що придуть його віфлеємці. Що не залишать його в лабетах тутешніх інтриганів. Що придуть вони до мене й скажуть: "Пане, це наша людина й дещо для нас значить; і от ми прийшли, щоб сказати вам: ми стоїмо за нього, і не дозволимо зробити над ним кривди..." Сузо, я з надією чекав на тих горян; мені вже остогидли тутешні базіки й сутяжники... І я б відповів їм: "Слава богам, віфлеємці, я чекав на вас. Чекав і заради нього, і заради вас, і заради вашої країни. Мало честі правити ганчір'яними ляльками, безсилими базіками. З таких, як ви, робляться солдати, що не здаються; з таких створюються народи й держави. Казали мені, що цей ваш земляк воскрешав мертвих. Але скажіть, кому потрібні мертві? Та ось ви тут, і я бачу, що він вмє воскрешати й живих: він вселив їм вірність, і честь, і... ми, римляни, називаємо це доблесть; не знаю, як це буде по-вашому, віфлеємці, але це є у вас. Думаю, людина ця ще багато чого зробить. Шкода, якщо він загине".

Пілат змовк у задумі, несвідомо змітаючи крихти зі столу.

— Ні, не прийшли, — глухо проказав він. — Ех, Сузо, яка це марнота — влада.

1932

Кредо Пілата

"...Ісус же відповідав: ...І на те я народився й на те прийшов у світ, щоб свідчити про істину; усякий, хто від істини, слухає гласу Мого. Пілат же сказав Йому: Що є істина? І сказавши це, знову вийшов до іудеїв і сказав їм: жодної провини не знаходжу я в Ньому". (Іоан, 18, 37-38)

Увечері прийшов до Пілата один чоловік, шанований у місті, на імення Йосип з Аримафеї, колишній учень Христа. В глибокій зажурі благав він видати йому тіло Ісусове. Пілат відповів згодою, промовивши:

— Він розп'ятий безвинно.

— Але ж ти сам віддав його на смерть, — вражено зауважив Йосип.

— Це так, — знехотя погодився Пілат. — І знаю, що люди думають, начебто я вчинив так зі страху перед тими горлянами з їх Варавою. Послати б на них хоч п'яťох солдатів — хутко б припишкли. Але не в тім справа, Йосипе. Не в тім, — помовчавши, продовжував він. — А от коли розмовляв я з ним, побачив — недалекі часи, коли його учні будуть розпинати інших: во ім'я його та його істини, мучитимуть, убивати інші істини й піднімати на плечі інших Варав. Чоловік той тлумачив істину. Що є істина?

Ви — дивний народ, багато говорите. Всі-то у вас фарисеї, та пророки, та

спасителі й усякі інші сектанти. І кожен, прийшовши до якоїсь істини, забороняє всі інші... Однаково, якби столяр, зробивши нового стільця, заборонив би сідати на всі інші, зроблені ким би то ні було до нього. Немов би те, що зроблено новий стілець, заперечує всі старі стільці. Можливо, звичайно, що новий стілець кращий, приємніший на вигляд та зручніший за інші; але чому ж, о боги, не можна втомленому чоловікові сісти на будь-який інший ослінчик, нехай жалюгідний, поточений хробаками, або просто на кам'яну лаву? Людина стомлена, змучена, потребує відпочинку; а тут ви його просто-таки силою стягуєте з сидіння, на котре він опустився, і змушуєте пересісти на ваше. Не розумію я вас, Йосипе.

— Істина, — заперечив Йосип Аримафейський, — не те саме, що стілець і відпочинок. Це скорше веління, що закликає: йди туди-то, зроби те-то; вразь ворога, завоюй це місто, покарай зраду та інше подібне. Хто не кориться такому велінню, той зрадник і ворог. Он яка справа з істиною.

— Ех, Йосипе, — зітхнув Пілат, — адже ти знаєш, я солдат, і більшу частину життя провів із солдатами. Я завжди корився наказам, але не тому, що вони були істиною. Істиною було інше: що я бував змучений спрагою; що тужив за матір'ю — або за славою. Істиною було що той солдат думав про свою подругу, а цей — про поле своє чи про худобу. Істиною було, що без наказу ніхто з солдатів не пішов би вбивати інших людей, таких же втомлених і нещасних. Так що ж є істина? Вірю, я хоч трошки дотримуюся істини, думаючи про солдатів, а не про накази.

— Істина — наказ не командира, але розуму, — відповідав Йосип Аримафейський. — От бачиш ти: ця колона біла; якщо я стану повторювати тобі, що вона

чорна, це буде проти твого розуму, і ти не дозволиш мені це твердити.

— Чому ж? — заперечив Пілат. — Я сказав би собі, що ти, видно, дуже нещасний та похмурий чоловік, раз бачиш біле чорним; спробував би розважити тебе; справді, я відчував би тоді до тебе більшу цікавість. І якщо б ти навіть просто помилився, — я сказав би собі, що в помилці твоєї стільки ж твоєї душі, скільки у твоєї істині.

— Нема моєї істини, — сказав Йосип Аримафейський. — Є лише єдина істина для всіх.

— Яка ж?

— Та, у яку я вірую.

— Те-то й воно, — повільно проказав Пілат. Виходить, вона — тільки твоя. Ви, як малі діти, думаєте, що світ кінчається за вашим парканом, а далі вже нічого немає. А світ великий, Йосипе, у ньому є місце для багато чого. Думаю, і в нашій дійсності є місце для багатьох істин. Дивись: я чужоземець у цьому краї, і далеко за обрієм мій дім; і все-таки я не можу сказати, що ця країна неправильна. Так само чуже мені і вчення вашого Ісуса; та чи твердити мені з цієї причини, що воно помилкове? Я так думаю, Йосипе: всі країни правильні, а світ достатньо просторий, щоб всі вони вмістилися у нього, поряд одна з одною. От якби хто-небудь спробував помістити Аравію на те саме місце, де лежить Понт, те це було б неправильно. Точно так само і з істинами. Світ безмежно великий, просторий і вільний, щоб умістилися в нього всі справжні істини. Зійди на високу гору, — з вершини її побачиш, як зливаються предмети, як би урівнюючись в єдину площину. Так само й істини зливаються, якщо дивитися на них з якоїсь віддалі. Однак людина не живе й не може жити на вершинах; їй досить бачити поблизу дім свій або поле, повні істин та реаль-

них речей; от істинне місце людині й справам її. Але часом вона може підняти погляд на гірські хребти або до неба й сказати собі, що коли дивитися звідти, то істини й предмети, щоправда, залишаються, ніщо не відняте від них, але вони зливаються з чимось набагато більшим, що вже — не його надбання. Возлюбити цей широкий образ і при цьому обробляти свою маленьку ниву — це, Йосипе, майже як богослужіння. І я думаю, — Батько небесний того чоловіка, про якого ми говоримо, дійсно існує десь, але чудово уживається з Апполоном та іншими богами. Частково вони проникають один у одного, частково сусідять. Глянь — у небі неймовірно багато місця. Я радий, що є там і Батько небесний.

— Ти не гарячий і не холодний, — мовив, встаючи, Йосип з Аримафеї. — Ти тільки теплий.

— Ні! — мовив Пілат. — Я вірую, вірую, я палко вірую, що істина є, і людина пізнає її. Надто вбого вважати, що істина є лиш для того, щоб людина не могла її пізнати. Він пізнає її, так; але — хто? Я або ти? Чи може, всі разом? Я вірую, — кожний володіє часткою її: і той, хто каже "так", і той, хто каже "ні". Якби ці двоє об'єдналися й зрозуміли один одного, виника б істина у всій своїй повноті. Звичайно, "так" і "ні" не можна з'єднати, але люди — вони завжди можуть об'єднатися; у людях більше Істини, ніж у словах. Мені краще зрозумілі люди, ніж їхні істини; але ж у цьому — теж віра, Йосипе Аримафейський. Для цього теж слід підтримувати в собі захват і екстаз. Я — вірую. Вірую абсолютно, без сумнівів. Але — що є істина?

1920

Анан

Ви питаєте, шановний Бенханане, чи був винен Він? Бачте, я ж не засуджував його до смерті, я тільки відправив його до Каіафи. Нехай вам Каіафа й відповідає, яку провину знайшов він на ньому, я особисто нічого спільного з цим не маю.

Я старий практик, Бенханане, і скажу вам відверто. По-моєму, у його вченні подекуди було здорове зерно. Цей чоловік багато в чому був правий, Бенханане, і наміри мав чесні; тільки тактика його була погана. З такою тактикою він і не міг ніколи виграти. Йому б краще книгу написати й випустити у світ. Люди б читали, казали б, — мовляв, слабка книга, або — тут все перебільшене, нічого в ній немає нового й усяке таке, як звичайно тлумачать книги. А згодом так чи інак про цю книгу стали б писати інші, а там і треті, дивися, що-небудь та й прищепилося б. Не все, не вчення в цілому, — та ж цього розумні люди й не вимагають. Досить, якщо проб'єш хоча б одну-дві свої ідеї. От як це робиться, люб'язний Бенханане, а інакше нічого не вийде, якщо ми хочемо виправити людство. Тут треба діяти терпляче, потихеньку. Повторюю, потрібна правильна тактика; а то що це за правда, якщо не вмієш її домогтися?

У тому-то й полягала його помилка, — нетерплячий був. Одним махом хотів світ врятувати, так ще всупереч бажанню самого світу. А так не можна, Бенханане. Не слід було йому йти до мети так прямо й поспішно. Правду треба протягати контрабандою, сіяти її потроху — тут крихту, там зернятко, щоб люди встигли звикнути. А не так раптом: роздай усе що маєш, і таке інше. Поганий це спосіб.

І він повинен був краще стежити за своїми вчинками. Приміром, нащо він

накинувся з бичем на міняйл у храмі? Вони також добрі євреї, братику мій, і хочуть якось годуватися! Звичайно, міняльним столом не місце у храмі, але вони там прижилися споконвіку, так нащо ж шум піднімати? Подав би на них скаргу до синедріону, і добре. Може синедріон велів би їм відсунути свої столики подалі, і все було б у порядку. Завжди дуже важливо, як що робити. Якщо хочеш чогось досягти у нашому світі, ніколи не втрачай голови і вмій володіти собою; тут завжди потрібен холодний і тверезий розум.

А ці вже мені його народні збіговиська! Погодитесь, Бенханане, це ніякій владі не до смаку. Або нащо він допустив, щоб його так зустрічали, коли він приїхав до Єрусалиму? Ви уяви не маєте, яке це викликало роздратування. Приплентався б пішечки, з тим би привітався, цьому вклонився — от як треба, якщо хочеш набути впливу. Я навіть чув, начебто він прийняв частування від одного римського митаря, але у це вже я не вірю; ні, такої нетактовності він би не допустив; це просто зла плітка!

І чудеса йому нічого було влаштувати; на них-то він і повинен був зламати собі шию. Милій мій, всім однаково не допоможеш, а ті, для кого він не сотворив чуда, потім озлилися. Або історія з жоною прелободійною, — кажуть, це було насправді, Бенханане, тоді це страшна помилка з його боку. Сказати, що й судді не безвинні, — та яка ж після цього може бути у світі юстиція? Ні, повторюю — помилка за помилкою... Учив би собі, але тишком-нишком. Він не повинен був так страшно буквально розуміти власне вчення, і нічого було намагатись негайно проводити його у життя. Погано він узявся до діла, люб'язний Бенханане. Між нами, де у чому він був, ймовірно, правий, але тактику він обрав помилкову; в такому

випадку справа й не могла обернутись інакше.

Не ламайте собі голову, Бенханане; все в порядку. Він був праведний чоловік, але якщо хотів порятувати людство, то повинен був діяти не так радикально.

Що? Чи по праву він був засуджений? Що за питання! Я ж кажу вам, — тактично він не міг не програти!

1934

Каіафа

Сідайте, люб'язний Бенханане, я весь до ваших послуг. Отже, ви бажаєте довідатись мою думку про те, чи по праву був розіп'ятий цей чоловік. Все дуже просто, пане мій. По-перше, нам до цього справи нема, не ми засудили його до смерті, ми лише видали його римському Наміснику, чи не так? Нащо ж нам брати на себе відповідальність, вірно? Був він засуджений справедливо — добре; а якщо несправедливо, то тут винні римляни, і коли-небудь ми їм поставимо це на карб. Ось так-то, мій люб'язний Бенханане; на такі справи ми маємо дивитися як політики. Принаймні, я, як первосвященик, повинен враховувати політичне значення того або іншого питання. Зважте от на що, приятелю: римляни позбавили нас від особи, що... — як би це висловити? — яка з певних причин була нам небажана; і при цьому вся відповідальність паде на них...

Що? Які маю я на увазі причини? Бенханане, Бенханане, здається мені, нинішнє покоління недостатньо усвідомлює свій патріотичний обов'язок. Невже ви не тямите, якої шкоди завдає нам той, хто нападає на такі визнані авторитети, як наші фарисеї й законники? То

що ж тоді подумують про нас римляни? Адже це значить підірвати національну самосвідомість! Ми, напроти, зобов'язані з патріотичних міркувань підтримувати їхній престиж, якщо не хочемо, щоб наш народ піддався чужому впливу! Той в Ізраїлі, хто руйнує віру у фарисеїв, діє на руку римлянам. А ми повернули справу так, що скарали його самі римляни! От що називається політикою, Бенханане. А тепер знаходяться різні нишпорки, які бажають будь-що з'ясувати, чи по праву було страчено цю людину! Затямте, парубче, інтереси батьківщини вищі за всяке право. Я краще інших знаю, що в наших фарисеїв є вади; між нами кажучи, всі вони базіки й шахраї, але не можемо ж ми дозволити кому б то ні було підірвати їхній авторитет! Знаю, Бенханане, ви були його учнем, вам подобалося його вчення, що ми повинні любити ближніх і ворогів своїх та інше в цьому роді; але скажіть самі, — що це дасть нам, євреям?

І ще одне. Він не повинен був заявляти, що прийшов порятувати людство, що він Месія й син Божий або як там іще. Адже ж ми знаємо, що народився він у Назареті — отже який же він Спаситель?! Живі ще люди, які пам'ятають його хлопчиськом, сином теслі, — і цей чоловік уявив, начебто має силу врятувати цілий світ? Куди йому! Я правовірний єврей, Бенханане, однак ніхто не переконає мене в тім, що хто-небудь з наших у змозі спокутувати гріхи цілого світу. Це було б наївною переоцінкою сил наших, друже. От якби щось подібне заявив про себе римлянин чи єгиптянин — нічого не скажеш, але якийсь єврейчик з Галилеї — та це ж смішно! Хай розповідає комусь іншому, що з'явився врятувати людство, тільки не нам, Бенханане. Не нам. Ні, не нам!

1934

Лже-Лот, або Про любов до Батьківщини

"І прийшли ті два Янголи до Содому в образі подорожніх увечері, коли Лот сидів біля міських воріт. Побачив їх, встав, щоб зустріти, і вклонився лицем до землі.

І сказав: панове мої! Увійдіть в дім раба вашого, і ночуйте, і вмийте ноги ваші, і встанете вранці, і підете шляхом своїм. Але вони сказали: ні, ми ночуємо на вулиці.

Він же ревно умовляв їх; і вони пішли до нього і увійшли до будинку його. Він же частував їх, випік хліб, і вони їли...

Сказали мужі ті Лоту: хто у тебе є ще тут? Чи зяті, чи сини твої, чи доньки, і хто б не був у тебе в місті, всіх виведи з місця сього.

Бо знищимо ми місце се; бо великий стогін на жителів його до Господа, і Господь послав нас винищити його.

Збентежився Лот, почувши це, і спитав:

— Чому ж я повинен піти з міста?

— Господь не хоче погубити праведного, — була відповідь. "

Довго мовчав Лот, а потім спитав: — Дозвольте ж мені піти до доньок і зятів моїх, і сказати їм, щоб збирались вони в дорогу.

— Зроби так, — сказали Янголи. І вийшов Лот, і побіг вулицями Содому, і гукав до всіх жителів його:

— Встаньте, вийдіть з місця цього; бо Господь знищить це місто, — та люди йому не повірили.

Лот повернувся додому, але не міг спати і катувався всю ніч. Коли зійшла зоря, Янголи почали квапити Лота, ка-

жучи: встань, візьми дружину твою і двох дочок твоїх, що у тебе, щоб не загинути тобі за беззаконня міста.

— Не піду! — сказав Лот. — Не гнівайтесь на мене, але я не піду. Всю ніч я думав про це. Я не можу піти, бо і я з Содому.

— Але ти праведник, — заперечили Янголи, — а вони грішники, і стогін про їх беззаконня розгнівав Господа. Яке тобі діло до них?

— Не знаю, — відповідав Лот. — Я й сам про це думав. Все життя я засуджував своїх земляків, засуджував дуже строго, мені зараз навіть страшно згадати про це, бо вони приречені на загибель. Коли я бував у місті Сигор, мені здавалось, що люди там кращі, ніж у нас, в Содомі.

— Встань же і йди до міста Сигор, — сказали Янголи. — Того міста кара не торкнеться.

— Що мені Сигор! — відказував їм Лот. — Є там один праведник, в Сигорі. Скільки я не говорив з ним, він завжди засуджував своїх земляків, а я гнівався на содомлян за їхні гріхи, але зараз я не можу покинути їх. Прошу вас, залиште мене тут.

І сказав Янгол:

— Господь наказав покарати Содом.

— Хай звершиться воля Його, — тихо відмовив Лот. — Я думав про це всю ніч. Я багато що згадував і плакав. Ви чули коли-небудь, як співають у нас в Содомі? Ні, ви не чули наших пісень, інакше ви не прийшли б карати Содом. Я уявляв собі, як наші дівчата, похитуючи стегнами, йдуть вулицею і тихенько наспівують, як вони сміються, наповнюючи глеки біля колодязя. В жодному колодязі немає такої чистої води, як у Содомі! І жодне наріччя не звучить солідше для вуха, ніж те, яким говорять у нас. Коли лепече маля, я розумію його, ніби це моє власне дитя. Діти грають у

ті ж забавки, що я грався хлопчаком... Коли я плакав, мати утішала мене нашим содомським наріччям. Прости, Господи, це було наче вчора.

— Содом грішний, — строго мовив інший Янгол, і тому...

— Грішний, я знаю, — нетерпляче перервав його Лот. А бачили ви, як уміють працювати наші ремісники? Ніби граючись! Поглянеш на зроблений ними горщик чи тканину — душа радіє. Очей не відведеш від роботи. А коли бачиш, що вони грішать, стає сумніше, ніж якби грішив хто-небудь з Сигору. Від цього так гірко на душі, ніби я сам грішу разом з ними. Що з того, що я праведний, адже і я содомець. Судити Содом, то судити й мене! Не хочу бути праведником. Я такий же, як вони. Не піду звідси!

— І загинеш разом зі всіма, — розгнівався Янгол.

— Може бути. Але раніше спробую врятувати їх від загибелі. Не знаю, що зроблю, але до останньої хвилини буду думати, як допомогти їм. Хіба можу я піти!.. Я перечу Господу, і тому він не почує мене. Ех, якби Господь дав мені три роки часу, або три дні, або хоч три години. Ну що для нього три години! Якщо б він сказав мені вчора: "Йди від них, бо вони грішники", я б відповів: "Зачекай трохи, о Боже, я ще поговорю з ними. Адже я засуджував їх, замість того щоб виправляти". Але як я можу піти зараз, коли їм належить загинути? Хіба не винен і я, що дійшло до цього? Я не хочу помирати. Але мені потрібно, щоб і вони жили. Я залишуся тут.

— Ти цим не врятуєш Содому.

— Знаю, адже я нічого не вдію. Але я хоч що-небудь спробую — не знаю що. Не можу відступитися від них, саме тому, що завжди суворо засуджував їх; саме тому, що все бачив і відповідаю за їхні гріхи. Прости, Господи, не вмію

пояснити, як вони близькі мені. Можу тільки показати це, лишившись із ними.

— Твої земляки, — сказав Янгол, — це ті, хто безгрішний і вірить в того ж Бога, що й ти. А грішники, безбожники та ідолопоклонники не земляки тобі!

— Хіба вони чужі мені, якщо всі ми содомці? Ви цього не розумієте, тому що ви не з плоті й крові. Що таке Содом? Ви кажете, що це місто гріха. Та коли содомці сміливо йшли до бою, в них говорили не їхні гріхи, а те краще, що було в них у минулому і ще повернеться у майбутньому. Навіть найгірший содомець може покласти життя за спільну справу... Якщо у мене є якісь заслуги перед Господом Богом, нехай він вважає їх за моїм народом, а не за мною. Ет, що там казати. Скажіть Господу: "Лот, слуга твій, залишається з мужами содомськими і буде захищати їх від тебе, ніби ти їх ворог!"

— Замовкни! — вигукнув Янгол. — Гріховні слова твої. Але Господь не чув їх. Збери речі та йди з міста, врятуй дружину свою і двох доньок.

І заплакав Лот:

— Так, це правда, треба рятувати їх. Ведіть же мене звідси.

"І що він барився, то мужі ті (Янголи), по милості до нього Господній, взяли за руки його, і дружину його, і двох доньок його"...

Коли його вели, ридав Лот, звертаючись до міста свого:

— Все, що дало мені життя, вона дало мені твоїми руками. Я плоть від плоті твоєї, народ содомський... Ти вклав до моїх вуст слова, якими говориш ти. Навіть коли я засуджував і сварив тебе, йшло це від люблячого серця. І закривши очі, я бачу тебе, бо ти живеш всередині мене, як і я жив у тобі. Мої руки рухаються так, як їх призначив ти, навіть якщо я не відаю того. Мої ноги і в пустелі підуть, неначе йшли б вони ву-

лицями Содому.

Содоме, Содоме, ти найгарніше з міст!.. Одне вікно побачу я, одне вікно, запнуте смугастою тканиною, але одразу впізнаю його, якщо це вікно в Содомі. Я як пес, якого женуть з дому хазяйського: він опускає морду, щоб не бачити знайомих місць, але всюди чує рідний запах... Я вірив у Господа і закон Його. А в тебе, мій Содоме, я не вірив, але ти існуєш. Інші країни для мене подібні сутінкам: я мінаю їх, і мені ні на що обіпертись, нема ні муру, ані дерева, все там примарне, як поночі. А ти існуєш, і всі інше існує лиш в порівнянні з тобою. Дивлюсь на тебе, і бачу тільки тебе; дивлюсь на все інше, і бачу, лише зіставляючи з тобою.

Я вірив у Бога, бо мені здавалось, що він Бог содомський. Якщо ж немає Содому, то немає і Бога.

Ворота, содомські ворота, куди ви мене ведете, в які порожні місця? Ніде там поставити ногу, бо немає під нею рідної землі. Йдїть же, доньки мої, і залиште мене тут, не можу я йти далі.

"... І вивели його Янголи, і поставили поза містом.

Коли ж вивели їх геть, то один з них сказав: рятуй душу свою; не оглядайся назад, і ніде не зупиняйся в околиці сїй; рятуйся на горі, щоб тобі не загинути...

Сонце зійшло над землею, коли це було мовлено.

І пролив Господь на Содом і Гоморру дощем сірку і вогонь від Господа з неба"...

Тоді оглянувся Лот, скрикнув і побіг назад до міста.

— Що робиш ти, нерозумний! — кричали йому вслід.

— Йду допомагати Содому! — гукнув Лот і увійшов до рідного міста.

ПУБЛІЦИСТИКА

Інтерв'ю про громадський обов'язок митця

— *Досі ви не ставили свого підпису під маніфестами різноманітних організацій і приватних осіб, які вас про це просили. Що спонукало вас зробити виняток в даному випадку?*

— Письменник повинен говорити від свого імені. Те, що він хоче сказати, він повинен висловити відкрито й самостійно. Ставити свій підпис під колективним маніфестом — занадто легка праця для людини, що сама може вести з публікою діалог. До того ж маніфестів було стільки, що ми ними переситились і перестали відноситись до них серйозно. Однак, в даному випадку, я підписав декларацію письменників, керуючись бажанням, щоб і у нас в країні, і за кордоном одразу стало ясно, що наша культурна громадськість, або, принаймні, більша її частина, тяжко занепокоєна проявами серед нашої молоді тенденцій, ідейно дуже близьких німецькому гітлеризму. Йдеться про те, щоб невідкладно, саме зараз, заявити, що чеська молодь, безумовно, не належить до однієї компанії з націоналістичною молоддю Відня або Берліна, що вона дотримується своїх власних старих і більш властивих Європі традицій.

— *Чи повністю маніфест письменників висловлює ваше відношення до празьких демонстрацій, чи у вас є свій особливий погляд на цей націоналістичний рух і критеріїв, з якими він відноситься до нашої культури?*

— Виступ письменників не був програмним, це — лише застереження. Що ж стосується нинішнього націоналісти-

чного руху, то прикметно, що в царині культури він, як правило, консервативний. Всякий раз він демонструє неприязнь до сучасної музики, до сучасного образотворчого мистецтва, літератури, тощо. В молодих людях це дивує і свідчить про духовну втому. У нас, як у народу в культурному відношенні, безумовно, молодого, мало причин для духовної пересиченості. Навпаки, у нас є всі підстави почувати себе в культурному відношенні молодими і здатними до розвитку в усіх напрямках. Тому подібну консервативну неприязнь до всього нового в духовній сфері я вважаю нездоровою, або, якщо хочете, рязучо старечою.

— *Як би ви визначили завдання, що в цю пору духовної втоми лягає на плечі наших письменників та інших творчих працівників?*

— Передусім, звичайно, вистояти, ні на хвилину не забуваючи про мету поетичної та іншої художньої творчості, вимагаючи для цієї творчості духовної свободи і поваги до особистості. У відношенні до нації — постійно поглиблювати чеське начало. Чеське начало — в досконалій мові і духовному змісті. Причому воно не є щось застаріле і раз назавжди встановлене. Це — характер нації що розвивається, а тому митець повинен жити в постійному контакті з нацією, і при цьому в жодному випадку не поривати з її культурними традиціями. Погляньте на нашу сучасну літературу! В багатьох відношеннях, скажімо, вірші Дуриха пов'язані з Ербеном, поезія Незвала — з трепетними віршами Дика, проза Ванчури — найбезпосереднішим чином — з чеською середньовічною літературою! З цих прикладів видно, що чеська література, яка б не була вона сучасна, зберігає традиції національного духу. Вже це свідчить, що вона виконує своє призначення і що жорстоким на-

клепом є твердження, наче вона знаходиться у розбраті з нацією.

— *Чи вичерпуються цим обов'язки письменників щодо участі у важливих подіях, які відбуваються зараз в масштабах держави і всієї нації?*

— Нас мало. На кожному з нас лежить більше обов'язків, в тому числі й громадянських, ніж на письменниках у великих народів. Вже одне це повинно змусити наших літераторів в міру своїх сил виявляти активний інтерес до всіх загальнонародних і політичних справ. Це не віщує їм нічого, окрім лайки, але вони вже до неї призвичаїлись. Витримують.

1934

"Ми хочемо жити"

Сходіть подивитися виставку молодих у палаці Клам-Галласа — там йдеться про життя безробітної молоді. Експозицію її зробили молоді люди з пожертвованих матеріалів і на подарованому папері, представивши експонати й статистику, що зібрали вони самі. За цими саморобними експонатами стоїть надто жорстока й груба дійсність.

Найстрашніший ефект цієї страшної виставки — контраст гіркої вбогості безробітної молоді з парчевими стінами палацу Клам-Галласа. На золотих шпалерах, під фресками стелі висить лахміття, зняте з сучасних печерних людей із бржежновської Ландронки; у ніші шовкового будуара вибудована модель печерного барлогу, жалюгідна й страшна будка, у якій живуть наші сучасники. Ця жахлива невідповідність виставкових зал і виставлена вбогість не позначена в каталозі, але вона — експонат номер один.

Виставка "Ми хочемо жити!" прагне

сказати багато, і говорить надзвичайно вражаюче. Ви знайдете там макети, картини, фотографії, справжнє лахміття й розбиті черевики, статистику, діаграми, гасла, кричущі звинувачення й реальну, здійсненну програму допомоги людям, яким наш час не зміг, а швидше за все не постарався як слід забезпечити нормальне людське життя, роботу й заробіток. Той, хто не хоче закривати очі на тяжкі факти, нехай прийде подивитися цю виставку; принаймні, він зможе уявити собі стан справ і те, як його намагаються виправити, — і якщо ми, всі інші, задумаємося про них, це саме по собі буде підтримкою для молодих, які вимагають роботи й нормальних людських умов життя.

Можливо, вам впаде в око ще одна деталь, якщо ви уважно подивитесь навколо: всі ці добровольці — білетери, декоратори, прибиральники, чергові, та й не тільки вони, більша частина відвідувачів, що бродять залами виставки й розглядають діаграми, — це саме ті молоді, що так жадібно й болісно хочуть жити. Ви побачите це, подивившись на їхні обличчя, на їхній одяг. Вони прийшли сюди не демонструвати себе, тому що інакше число їх було б жахаючим. Вони могли б сюди додати ще, принаймні, чверть мільйона експонатів, і тоді для розміщення експозиції не вистачило б всіх празьких палаців. Не знаю, випадково це було чи ні, але на виставці я зустрів тільки молодих відвідувачів. Чи не значить це, що боротьба за право жити є справою молоді й не торкається решти? У такому випадку це — найстрашніший показник надзвичайної й своєчасної виставки в палаці Клам-Галласа.

Виставка вбогості молоді — це не тільки обвинувачення, це заклик. Вона волає не стільки про допомогу, скільки про те, щоб була надана можливість.

"Ми хочемо жити" — девіз, а його справжній зміст, його суть — "ми хочемо працювати". Усе на цій виставці волає про те, що необхідно шукати й виробляти якесь розумне рішення. Молодь зробила, що могла, інші повинні подбати, щоб цей заклик не загубився серед маси невіршених і відданих забуттю проблем.

1936

Влада машин

Передусім зізнаюсь, що я почуваю себе в якійсь мірі відповідальним за питання: "чи можливо, щоб машини здобули владу над людиною, позбавивши його можливості творити?" Мене це хвилює не тому, що я винайшов яку-небудь машину чи придумав цю проблему, а тому, що в хвилину слабкості я придумав роботів. З цієї причини дехто уявляє собі, наче я, з пером напереваги, намагаюся захистити тремтяче людство від натиску переважаючих сил рикаючих машин-людоджерів.

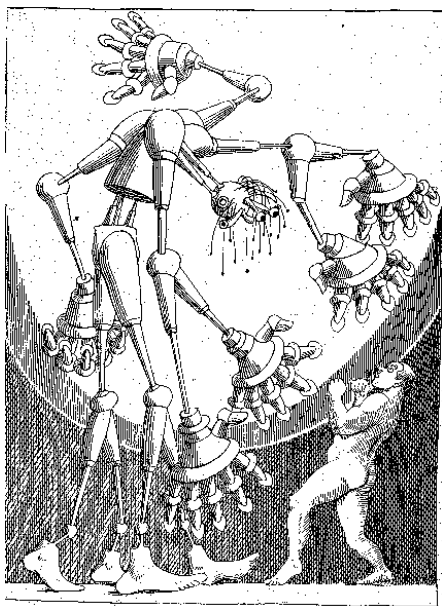
В дійсності я сам використовую працю кількох машин, наприклад, машини для стрижки газонів. Досі мені не приходило в голову, що вона хоче стати моїм паном, навпаки, коли я стрижу зілля, у мене виникає сильне і горде відчуття, що я її господар, рівно як газону і трави. Думаю, що подібного почуття зазнає і людина, що править автомобілем, чи тисне пальцем у арифмометр, або приводить в дію динамо-машину.

Кожний працівник знає, що його господар не машина, коло якої він порастає, а фабрикант, що йому платить. Те, що кочегар біля топки служить машині, в звісній мірі оптичний обман: в дійсності він служить роботодавцю. В більшості випадків проблему "людина

versus машини" можна точніше висловити "робочий versus машини".

І не будемо питати, "чи можливо, щоб машини здобули владу над робочим, позбавивши його можливості творити". Відомо, що існують зовсім інші причини, що позбавляють робочого можливості творити, наприклад, низька заробітна платня, низький рівень життя, недостатня освіта тощо. Доки людина біля машини — це робочий — доречніше задати питання: який вплив має машина на його соціальне положення, ніж питати про те, як вона впливає на його творчий хист. Але і в цьому випадку машини, якби вони володіли розумом, не визнали б себе відповідальними за подібний вплив: "Зверніться до наших хазяїв", — сказали б вони.

Дозвольте мені сформулювати питання дещо інакше: чи не відволікає схилення перед машинами, тобто перед механічною цивілізацією, нашу увагу від справжнього творчого хисту людини? Всі ми віримо в прогрес людства,

але, здається, ми схильні представляти собі цей прогрес в образі бензинових моторів, електрики та інших досягнень техніки. Ми вважаємо, що живемо в освічений час, бо маємо електричне освітлення; насправді ми живемо в безтолковий і погано організований доісторичний час, тому що існує, наприклад, пауперизм, тобто крайня масова бідність. Коли перед нами якась досконала, блискуча машина, ми бачимо в цьому тріумф людини, — а нумо, поставимо поруч з цією прекрасною машиною першого-ліпшого обірваного жебрака, і ми переконаємось в поразці людини. Безробітний — це дуже жалюгідна і неоковирна машина поруч з блискуче діючими машинами, зі сталі й латуні. Прикладом для нас служить Америка зі своїми досягненнями в галузі техніки, але ми забуваємо спитати, чи так само успішна Америка в царині інтелектуальної культури. Мірилом людського ладу ми зробили машини, а не людей, але винні в цьому не машини, в цьому винні ми самі. Завдяки цьому я виступаю не проти машин з латуні й сталі; мені навіть уві сні не прийшло б у голову стверджувати, що нам було б краще без них.

Машини в значній мірі підвищують рівень життя людини, полегшуючи його праця, народжуючи нові потреби, поширюючи його знання про світ. Якщо казати про фантазію, то Едісон зробив для неї більше, ніж безліч поетів. Машини не пригнічують творчого хисту людини хоча б тому, що вони виникають завдяки йому. Між людиною і машиною конфлікту нема, якщо припустити, що ми користуємось нею правильно і що вона нас не переїде.

Але справа виглядає цілком інакше, якщо ми задамося питанням: чи просувається організація і вдосконалення людей в такий же мірі, як організація і вдосконалення машин. Іншими словами, чи

вкладаємо ми в діла людські стільки ж уяви і гостроти розуму, скільки в досягнення механіки. Я б навіть сказав, чи вкладаємо ми в діла людські стільки ж зацікавленості.

За сто років ми в багато разів підвищили швидкість і продуктивність людини, але навряд чи ми можемо похвастатися тим, що в такий же мірі підвищили її освіченість, або певність в завтрашньому дні, або в чомусь такому, що дасть більшу ціну його життю. Нема сумніву, що машини мають переваги перед людьми, але тільки в тому сенсі, що про машини ми більше піклуємось і вкладаємо в них більше коштів. Ми створюємо геніальні машини, а що стосується соціального й гуманістичного досвіду — тут ми просто партачі. Якщо ми хочемо говорити про прогрес, то слід хвалитись не кількістю автомобілів чи телефонних ліній, а тим, як дорого цінується нашою цивілізацією людське життя. Мене лякає не те, що машини стануть хазяями людей. Значно страшніше, якщо ми, люди, будемо поганими хазяями людей або справ людських. Відношення машин до людей в основі своїй залежить від того, які відношення людей до людей, а цим ми повинні були б керувати хоча б так, як управляємо силою машин.

1937

"Ми — нація, що дала світу..."

У нас люблять казати: "Ми — нація, що дала світу славетних воєначальників Гуса й Жижку, композитора Сметану, ми — нація просвітителя Коменського". В свою чергу, німці кажуть: "Ми нація Гете, Канта, Бісмарка" і не знаю кого там ще.

"Ми — нація Гете!?" А ти, що це

кажеш і пишеш, яке відношення ти маєш до Гете? Ти чимось схожий на нього? Ти мудрий і людяний, любиш вільну Францію, пишеш вірші і подаєш світу приклад?

"Ми — нація Шіллера!?" А чи кликаєш ти разом з Шіллером "Геть тиранів!", чи вимагаєш разом з ним: "Сір, даруйте нам свободу думки!"

"Ми — нація Канта!" Але чи бачиш ти в людині, як бачив Кант, мету, а зовсім не засіб? Були Гете, Кант, був хтось ще, але чи є в цьому твоя заслуга, твій вклад, чи додало це тобі величчя й досконалості? Чи став ти культурнішим, людянішим і всесвітньо відомішим від того, що хтось до тебе був таким? Ти Вольф чи Гете, Кант чи продажний борзописець? Особисто ти — хто?

Читачу! Якщо судити по тому, що друкують в газетах, то окупованими країнами марширували одні тільки Гете та Канти. В чому б нам не дорікнула світова спільнота, у відповідь ми одразу починаємо потрясати великими іменами. Читачу, адже і ти тримаєшся тієї думки, що це — компрометація великих предків. Нехай би краще у нас зовсім не було Жижки, ніж мати зрадливих боягузів у нації Жижки. Суть не лише в тому, до якої нації ми належимо, а в тому, які ми самі. Нація потребує людей, а не імен.

1918

Бомби над світом

Читаючи ранкові газети, ми тепер майже напевно знаємо, що там буде: таке-то місто (десь в Іспанії чи в Китаї) піддане бомбардуванню ворожих літаків; під час нальоту за кілька хвилин загинуло вісімдесят, триста або тисяча мирних громадян.

Ми читаємо про це настільки часто, що перестаємо жахатися подібним звісткам. Ми жахаємося, коли який-небудь маніяк уб'є п'ятьох дітей, але вісімдесят, триста або тисяча вбитих — це вже якось безособово. Читач не може собі цього уявити, знижує плечима й читає далі, що там сказав хтось із дужих світу цього про те, за які концесії він би погодився забезпечити мирні стосунки з сусідами на кілька найближчого років.

Втім, нам уже не потрібно напружуватись, щоб уявити собі це, — у кіно нам все покажуть наочно, з подробицями. Зруйнована вулиця, над якою ще клубочаться хмари пороху й диму, розтерзані палаючі тіла, діти, що кричать від жаху. Діти, китайські або наші, вони так схожі одне на одного. Так що ми знаємо майже з перших рук, як це виглядає. На мить судомата стисне горло, охопить неясне почуття, що треба щось робити — кричати, протестувати, піднятися й йти на вулиці із закликом, що люди не повинні цього допустити... Але боюся, згодом ми звикнемо й до цих потрясінь, поки їх демонструють тільки на екрані. І кіноглядачі будуть казати з розчаруванням: минулого тижня було страшніше.

І все-таки ніхто не вірить, що тепер так і буде, що побиття жінок і дітей стане головним способом вирішення міжнародних проблем. До такого варварства людство ще не докотилося. Ми повинні сподіватися, що згодом люди будуть сприймати щоденні нальоти авіації як найбрутальніше вбивство, як на якийсь моральний амок, якому піддалися ті або інші народи, що відпали на час від іншого людства. Не можна допустити, щоб люди майбутнього засудили з жахом й відразую весь наш сучасний світ за те, що він зі злочинною терпимістю ставився до сказу масових убивств.

Я не маю ілюзій, не вважаю, що но-

вий протест проти нальотів авіації на відкриті міста, що хоче заявити Англія, збереже життя тисячам беззбройних жертв у Китаї чи Іспанії, урятує їх від бомб, які падають на їх будинки й на їхні голови. Переконати народи й уряди у тім, що вони допускають щось жахливе й аморальне, нелегко. Але навіть знаючи, що просте засудження без покарань не пом'якшить вдачі тих, хто щедро написав кров'ю історію нашого часу, все-таки дуже важливо й вчасно висловити такий осуд. Потрібно постійно повторювати, що вбивство — це вбивство, що воно є, і буде засуджуватись, як вбивство. Ні на мить не можна дозволити почуття, начебто наш час звільняє від норм моральності, успадкованих від батьків. Треба будь-що зберегти моральні ідеали народу, щоб передати їх прийдешнім поколінням. Звичайно, словесний осуд ще не дія — це правда, але байдуже мовчання — вже аморальний вчинок, вже співучасть у злочині, нелюдському й підлому. То давайте ж ми — всі ті, хто не виключений з великого співтовариства — людства, — найрішучішим чином відмовимося від співучасті у злочині.

3. II. 1938

Карел Чапек звернувся по радіо з відзвую до громадян Чехословаччини

Дорогі співгромадяни! Розігрується найжорстокіша драма нашої новітньої історії. Йде боротьба не тільки за нашу землю, але й за нашу душу, за душу кожного з нас. Будьте напоготові в ці страшні дні, не дозволяйте собі жодних сумнівів. Моральні позиції не можна здавати, що б то не сталося. Наша наці-

ональна віра, віра гуситів, віра Коменського, віра наших будителів, віра президента Масарика — це віра в справедливість. Не вірте злу, хоча б воно тимчасово й запанувало.

Ми доживемо до того дня, коли вавилонська вежа неправди й насильства впаде. Колесо історії не можна зупинити. Нерозсудливість і зла воля не будуть правити світом. Боротьба буде доведена до кінця сьогодні або через роки, але вона закінчиться перемогою розуму.

Чех, словак, німецький співгромадянин, не думайте в цю мить про вашу особисту долю. Ми подолаємо всі випробування, якщо будемо твердо вірити в майбутнє нашого народу й твердо сподіватися на кращий світовий порядок. Для цього ми будемо працювати, навіть якщо доведеться тримати однією рукою знаряддя праці, а іншою меч. Ми побудуємо міцний і безпечний дім для наших дітей. Наші страждання не будуть марними. Можливо, вони необхідні, щоб світ ясно побачив, що йому загрожує. Можливо, нині саме ми готуємо світові події, у яких переможе істина.

1938

*Йозеф та Карел Чапекі
біля радіоприймача*

Як робиться газета

Я часто запоем читаю детективні романи, які починаються з того, що на редакційному столі (або в елегантській холостяцькій квартирі) молодого репортера газети «Стар» (або «Геральд») Діка Говарда (або Джиммі О'Доннелі) дзвонить телефон, і схвильований жіночий голос повідомляє: «Сталося жахливе вбивство на Вацлавлендській вулиці. Будьте ласкаві, приїздіть негайно». Згаданий Дік Говард (або Джиммі О'Доннелі) стрибає в свій автомобіль, їде на Вацлавлендську вулицю, знаходить слід, кидається у погоню, потрапляє до рук злочинців, вони приголомшують його або хлороформують, кидають до підземелля, але він вибирається звідти і знову переслідує їх автомобілем, літаком, пароплавом, і, нарешті, після захоплюючої й небезпечної погоні наздоганяє. Тут бра-

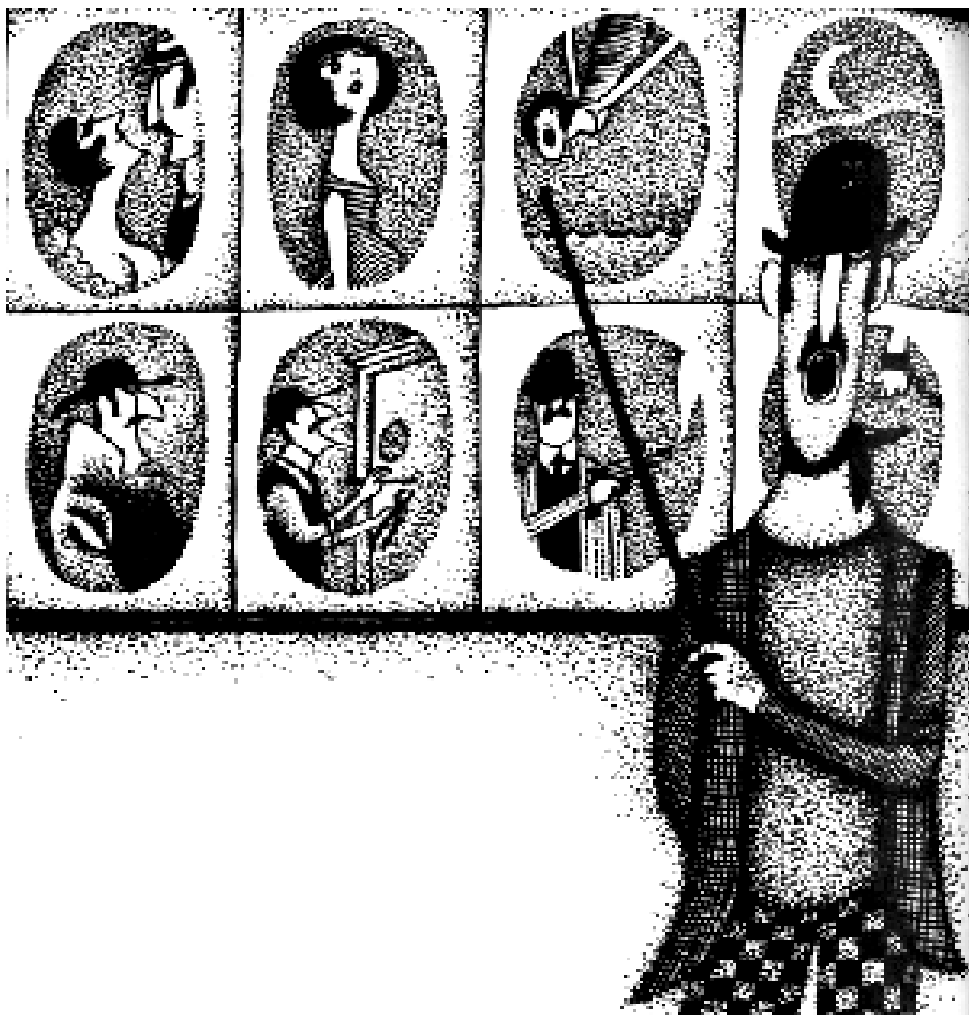
вий репортер хапає слухавку і викликає свою редакцію:

— Хелло! Говорить Дік (або Джімі); залиште для мене першу полосу. Так, всю першу полосу. Я продиктую сенсаційний матеріал, якого в жодній іншій газеті не буде.

Можливо, більшість читачів створила собі по цих романах вельми хвилюючу картину редакційної роботи. Можливо, вони уявляють, що перед кожною редакцією стоїть низка спортивних ав-

томобілів, у які стрибають молоді репортери і мчать у пошуках пригод; що літаки чекають їх на летовищах, а злочинці — на місцях злочинів; що репортер, який подає надії, може зникнути куди захоче на цілих півдня, і йому за це не загрожує ні звільнення, ні навіть прочуханка; що метранпаж потерпить, коли йому останньої хвилини підкинуть матеріал на першу сторінку ранкового випуску і так далі й тому подібне.

Маючи чималий досвід газетної ро-

боти, я мушу прямо заявити, що Дік Говард і Джіммі О'Доннелі зазвичай не мають власного автомобіля, а їх гонитва за новинами найчастіше обмежується телефоном і гарячковим перегортанням інших газет; далі, що найбільшою, але постійною небезпекою в їх роботі є неприємності — або з боку редактора за те, що прогавили якусь подію, або з боку осіб, від яких Дік або Джіммі намагаються одержати подробиці по телефону, не виїжджаючи на місце.

І справді, — навряд чи вам буде приємно, якщо вам зателефонують опівночі, і проноза-репортер почне випитувати всяку всячину; наприклад, чи правда, що ви підозрюєтесь у вбивстві власної бабусі. Що? Вам про це нічого невідомо? Дуже шкода, пробачте, що потурбували.

Далі: наш розторопний репортер вічно заклопотаний тим, щоб його повідомлення своєчасно потрапило до номера, і щоб метранпаж не викинув його, якщо буде потрібно звільнити місце для великої доповіді Муссоліні або для звіту про засідання бюджетної комісії сенату, а коли шпальта з його повідомленням вже у ротаційній, то щоб кур'єр не приніс свіжий екземпляр іншої газети, де пригоди описані детальніше. Так, життя Діка Говарда й Джіммі О'Доннелі по своєму важке та напружене, хоч їх не ввергають до підземель і не викрадають, зв'язавши руки й ноги, у таємничому чорному авто.

Газети, як і деякі інші великі підприємства, цікаві не стільки тим, як вони робляться, скільки тим, що вони взагалі існують і виходять регулярно щодня. Ще не було випадку, щоб газета друкувала лиш коротке повідомлення, мовляв, минулої доби нічого вартого уваги не сталося, відтак писати нічого. Читач кожного дня одержує і політичну статтю, і події, і спорт, і відділ культури, і

економічний огляд. Якщо навіть всю редакцію звалить грип, то газета все ж вийде, і будуть у ній всі звичайні рубрики, так що читач нічого й не помітить.

З іншого боку, метранпаж щовечора кляється, мовляв йому не втиснути у полоси все те, що надсилає редакція. Чи не думають собі пани там, нагорі, що він може творити чудеса, і так далі, і тому подібне. А оскільки він, очевидно, все ж вміє творити чудеса, то весь матеріал потрапляє до газети, і його якраз стільки, щоб заповнити колонки згори донизу. Хіба все це не чудеса?

Хто робить газету. Газету робить редакція, яка пише, друкарня, яка набирає і друкує, та відділ об'яв і передплати, який продає й розсилає газету. На перший погляд все це дуже просто, але насправді такий розподіл праці ускладнений дуже заплутаними відносинами. Редакція, наприклад, твердо переконана, що саме вона робить газету, яка б могла бути найпопулярнішою в країні, коли б відділ передплати вмів знаходити дорогу до мільйонів потенційних читачів.

Відділ передплати, навпаки, живе глибокою вірою в те, що газета існує саме завдяки йому, а редакція лиш псує справу: ось, наприклад, щойно відсіялось п'ять передплатників, незадоволених статтею проти сектанства; а ось один провінційний читач пише, що він більше не буде передплачувати газету, бо не погоджується з передовицею у минулому номері. Вже краще б ці пани у редакції не займались політикою, важко зітхає відділ передплати. В політиці вічно які-небудь розбіжності у поглядах, а внаслідок — відсів передплатників.

Нарешті, друкарня не приховує, що у неї два запеклих вороги на цьому світі: редакція, яка хоче закінчити верстку якнайпізніше, і відділ передплати з експедицією, які хочуть одержати тираж якнайшвидше, щоб встигнути здати його на ранні поштові поїзди. Спробуй догодити обом, твердить друкарня. Посадити б їх самих сюди, знали б, як робити газету!

В широкому розумінні слова до газети ще належить так звана читацька громадськість. Це ті, хто читає газету або часом бере в ній більш-менш активну участь; про них ми поговоримо окремо.

Редакція. Редакційний штаб — це не якийсь там командний пункт, а звичайне зборище всіх активних працівників редакції. На деяких ви побачите робочі халати, схожі на перукарські, але це не знак якогось рангу; такі халати носять, головним чином, співробітники, які своє життя проводять за редакційним столом. Ті ж, які бігають по місту, відвідують парламент, різні збори та мітинги, носять звичайний цивільний костюм, за одворотом якого заховано репортерський жетон, що його вони мусять показувати, коли їм стає на дорозі поліцей.

Наскільки мені відомо, ніхто до цьо-

го часу не намагався установити, звідки беруться журналісти. Правда, існує інститут журналістики, але я ще не зустрічав журналіста, який би вийшов звідти. Зате я встановив, що кожний журналіст колись був медиком, інженером, юристом, літератором, співробітником експортної палати або ще чим-небудь, і з тих або інших причин залишив попередню професію. Бувають і невдахи, які просто «пристроїлись в газеті». Ніхто не скаже про людину, що вона пристроїлась в парламент або директором в банк, а ось «пристроївся в газеті» кажуть.

Журналістом людина стає звичайно після того, як вона по молодості напише що-небудь в газету. На превелике здивування автора замітку друкують, а коли він приносить другу, чоловік у халаті каже йому: «Напишіть нам що-небудь ще». Таким чином в більшості випадків людина стає журналістом в результаті зведення з доброї путі. Я не знаю нікого,

хто б з дитинства мріяв ним бути. Кожний журналіст в дитинстві, мабуть, мріяв стати машиністом, моряком або власником каруселі, але якесь коліщатко зіскочило, мрії не здійснились, і він потрапив за редакційний стіл. Іноді людина йде в газету тому, що відчуває, що може добре писати. Але й це не обов'язкова умова. Журналістами, як і акторами, стають люди найрізноманітніших професій, які опинились на роздоріжжі.

Шеф-редактор. Редактор, «шеф», «старий» — це голова редакції. Здебільшого він перебуває у своєму кабінеті, де проводить наради, приймає відвідувачів, вислуховує повідомлення, а іноді навіть пише. Через невизначені проміжки часу він вискакує зі свого лігва і бушує — в газеті немає такого-то повідомлення, або якийсь осел все переплутав, або ще щось подібне. В такий момент вся редакція тремтить, мов осиковий листок, друкарські машинки тріщать набагато тихіше, і кур'єр, що приніс вечерю, не стукає склянками і тарілками.

Іноді, навпаки, за щільно зачиненими дверима кабінету панує незвичайна і таємнича тиша: там якийсь видатний відвідувач. В такі хвилини всі співробітники ходять навшпинець і говорять приглушеними голосами, наче в лікарні.

На більшості редакторів лежить страшне прокляття: вони завжди бояться, що коли матеріал не пройде через їх руки, станеться жахливий «ляп». Але з сумом визнають, що не в змозі прочитати і п'ятої частки того, що йде в газету. На редакторських столах височать гори листів і рукописів, яких не переглянути і за п'ять років. Я знав одного редактора, який щоразу, коли паперові нашарування на його столі досягали метрової висоти, просто наказував принести йому інший стіл, а цей відсунути в куток. Заповітна мрія всіх редакторів — так ор-

ганізувати редакційну роботу, щоб ніщо не минуло їх особистого контролю. Тому вони проводять багато часу за складанням всіляких розпоряджень, інструкцій, вказівок, графіків та розпорядків, мета яких упорядкувати роботу редакції. Але навіть коли всі ці розпорядження виконуються до останнього пункту, приємний, метушливий, галасливий хаос редакції не зменшується ні на йоту.

Відповідальний редактор. Зазвичай це найдобріша людина в усій редакції, яка й мухи не скривдить. Однак його тягають в суд за кожну образу особи, в якій винна газета. Він — офірний цап за покликанням і стоїчно страждає за чужі гріхи. Якщо газета назве кого-небудь політичним пройдисвітом і взагалі шахраєм, і цей хто-небудь, всупереч очікуванням, відчує, що його честь і добре ім'я віддається на поталу громадськості, відповідального редактора викличуть до суду. І він або дасть докази своєї право-

ти, або скромно заявить, що інкримінованої статті не читав, не писав і не давав до друку, що зазвичай істинна правда.

Після цього він зобов'язується надрукувати спростування, в якому заявить, що обвинувачення були необґрунтовані, і він, відповідальний редактор, аж ніяк не мав на увазі чорнити репутацію пана скаржника.

Взагалі в питаннях обвинувачень, які висуваються в пресі, погляди різко розходяться: ті, кого газета в чомусь звинуватила, звичайно, вважають, що їх честь втоптана в болото і ніякі спростування не можуть цілком виправдати їх, що взагалі-то вірно.

З іншого боку, журналісти з боєм скаржаться, що люди ображаються буквально на все, що б про них не писалось; що ж після цього писати — хіба тільки панегірики? І вони теж мають рацію. Напишіть про кишенькового злодія, якого судили вже тридцять разів, що він відомий злодій-рецидивіст, і він подасть на вас в суд за образу особи, а ви ще й програєте цю справу, вірніше, її програє відповідальний редактор, а до того ж, вона обійдеться редакції в кругленьку суму. Звідси ясно, що посада відповідального редактора нелегка і вимагає спокійного й терплячого характеру.

Нічний редактор — ще одна важлива фігура редакційного апарату. До його столу збираються всі рукописи, які йдуть до друку, і всі співробітники, які в цю хвилину не пишуть або не висять на телефоні: вони обмінюються думками, скаржаться на застуду, сидять на столах, тренуються з боксу, їдять сосиски, розбирають фотоапарати, лають «ще кляте життя», читають вечірні газети і взагалі створюють гучний і різноманітний галас. Серед всього цього розгардіяшу і гармидеру сидить нічний редактор і скорочує повідомлення Чехословацького телеграфного агентства (ЧТК), дає

медичні поради, читає газети, повчає молодих репортерів, приймає пошту і представників всяких спілок і клубів, які приходять із замітками про пленарні засідання або благодійні вечори, кидає їх (тобто ці замітки) до кошика, посилає матеріал на телетайп і до набору, і проглядає гранки. Він дуже не любить парламентських і судових звітів, виступів міністрів і описів офіційних прийомів чи інших урочистостей, бо все це «довгі ковбаси», він все знає і з неабияким апломбом говорить про все, але найбільше про своє здоров'я (яке жажливо підірване такою виснажливою й складною роботою), і вголос мріє про те, як би йому добре велося, коли б він був не нічним редактором, а кимсь іншим. Я ще не стрічав нічного редактора, який би не скаржився на свою гірку долю, і, безумовно, він має на це повні підстави, бо я ж випустив у своєму описі щонайменше дев'ять десятих інших заморочливих справ і неприємностей, які випадають на його долю.

Власне саме тут і викристалізовується наступний номер газети, в цій метушні, гармидері, розгардіяші, бігу з

перешкодами, в негараздах і вкрай напруженій праці. І, незважаючи на це, кімната нічного редактора — найвідрадніше місце в усій редакції, сюди заходить кожний після того, як закінчить роботу, і з задоволенням каже «фу!» І якщо журналісти хоч трохи схожі на данаєвих дочок, яким боги присудили носити воду відрами без дна, то кабінет нічного редактора — це щось схоже на дівочу, куди ці самі данаївни забігають перепочити й потеревенити. А господар кабінету, відірвавшись від читання нескінченного ЧТК, похмуро каже:

— Що вам! Посиділи б ви тут цілу ніч, як я, та ще таку кляту, як сьогодні...

Значно спокійніше і більш замкнуте життя в **секретаря редакції**, його обов'язки — приймати пошту і розсилати її по відділах. Він повинен читати, «що нам пишуть наші читачі», а часом навіть і відповідати їм. Доводиться йому, бідаці, читати також рукописи і повертати їх зі співчуттям, що «через брак місця ми не змогли використати Ваш матеріал». Далі він приймає відвідувачів, які марно домагаються розмови з редактором. В більшості це диваки з рукописами в кишені або обурені обивателі, які прийшли протестувати проти того, що про їх поважне ремесло (наприклад м'ясоторгівлю) з неповагою відгукнулись в газеті; інколи відвідувач показує документи, які стверджують, що звати його Франтішеком Новоместським і що він, отже, не має нічого спільного з Феліксом Староместським, про якого в газеті було написано, що його заарештовано за підозрою в крадіжці пивних кухлів. Відвідувач навіть не родич йому, а тому вимагає відповідного роз'яснення в газеті. Інші приходять, щоб звернути увагу редакції на всякі неподобства і зловживання і вимагають, щоб газета усунула зло або в крайньому разі заходилася публічно вичищати авгійові стайні.

Нарешті, дуже часто приходять різні маніяки та божевільні, які особливо люблять звертатися зі своїми скаргами або проектами до глави держави чи до «шостої великої держави», себто преси; їх треба заспокоїти і чемно випроводити.

Крім того, секретар редакції завідує ще кількома внутрішніми справами, зокрема редакційним архівом, де заготовлені некрологи на всіх сучасних діячів на випадок, коли якийсь з них надумає померти перед самим виходом чергового номера газети.

Решта співробітників редакції — це працівники відділів. Кожен з них веде той чи інший розділ («рубрику»), кожен вважає свій розділ єдиним важливим. Співробітника відділу або «рубриканта» зовсім не хвилює питання, чи буде черговий номер його газети всеосяжним і вичерпним, чи вміститься в ньому все — від останньої промови англійського прем'єра до замітки про пограбування тютюнової крамнички на Довгій вулиці. Навпаки, він здивовано знижує плечима: як це можна читати матері-

али інших відділів, скажімо — політичного або економічного.

Хоча всі «рубриканти» найкращої думки про свої розділи, авторитет їх в самій редакції неоднаковий; існує ціла ієрархія — від вчених бонз, які пишуть передові статті, до новаків, які працюють у відділі міської хроніки і подій та пригод. У великих солідних газетах найбільшу вагу мають, звичайно, публіцисти і політичні оглядачі.

Публіцисти, або «політики», або «діячі», діляться на дві групи: іноземні оглядачі і внутріполітичні. Іноземні якось благородніші на вигляд, але приймають їх не зовсім серйозно. Вони, звичайно, не знають найбільших таємниць і не мають в своєму розпорядженні секретних інформацій з вищих сфер, зате відзначаються тим, що створюють собі концепцію, до якої потім підганяють всі події на міжнародній арені. Як правило, іноземні оглядачі пройняті скептицизмом і часто підкреслюють, що треба «виждати дальшого ходу подій».

Внутріполітичні оглядачі, навпаки, більш наполегливі і менш стримані в манерах. Вони на «ти» з багатьма депутатами парламенту, сенаторами і навіть

міністрами і гарячково ганяють за культурною інформацією, яку, зрозуміло, не можна дати до друку, але без якої оглядачі не можуть спокійно заснути.

На відміну від іноземних, внутріполітичні оглядачі з деякою зневагою ставляться до ідеологічних концепцій і говорять про політику більше в плані особистих відносин і кон'юнктурних інтересів політиканів. Оцінки їх часто-густо досить цинічні, і про діячів вони відгукуються дуже фамільярно. Одначе, варто їм тільки взяти в руки перо, як вони по самі вінця сповнюють такою благородною і красномовною принциповістю, що кожний свідомий читач мимоволі думає, яким прекрасним було б життя, коли б влада керувалася цими статтями.

У внутріполітичних оглядачів теж є кілька рангів: оглядач палати депутатів стоїть вище сенатського, автор недільних передових вище автора передових, що друкуються в будні. Але всі вони сповнені почуттями своєї відповідальності і гідності: вони редакційні тузи і гранди, з їх лав частенько виходять справжні політики.

Економічний відділ в наш час стоїть на другому місці, зразу після політичного. Хоч навряд чи хтось з працівників редакції особисто зацікавлений в операціях фондової біржі або в динаміці оптових цін, а все ж вважають, що ці матеріали газеті потрібні: «читає їх вимагає». Економічний відділ — найтихіший в газеті. Кімната його забита комплектами річних звітів, статистичних оглядів, бюлетенів, економічних довідників та інших паперових наносів. Співробітники відділу все це ревно зберігають. Коли-небудь все це обвалиться на них, і тоді ніхто не відкопає їх тлінні останки. Але економічні огляди все одно будуть з'являтися в газеті, а цілі гори вісників і статистичних оглядів, як і раніш — накопичуватися в кімнаті відділу. Такий вже це тихий і надійний відділ. Серйозне хвилювання в ньому починається, коли має бути великий виступ міністра фінансів або іншого економічного вщуну. Тоді «економісти» вилізають з-під своїх паперів і жалібно благають нічного редактора, щоб цей виступ був надрукований повністю, а все інше краще викинути. Решту часу вони проводять спокійно і навіть, на

відміну від інших журналістів, не натякають з таємничим виглядом, що їм «все відомо», що от саме вони «знають, що за всім цим криється», що «ось ще побачите» і т. д.

Відділ культури (або просто «культурники», «вчені», «білоручки» або «паничі») не має таких яскрава виражених характерних рис і не вважається повноцінною журналістикою; це, скорше, прикраса газети і щось на зразок заповідника індивідуальностей. В газеті він презентує і ревно оберігає дух свободи і критичної незалежності. Це зазвичай виявляється у тому, що кожен «культурник» більш-менш дотримується особистих поглядів. А тому матеріал відділу культури дещо менш за інших збігається з загальною лінією газети. Відділ культури складається з рецензентів з літератури, музики, театру і красивих мистецтв. Рецензенти, які пишуть на ці теми «розгорнуті» статті, звуться вже не рецензентами, а критиками. Більшість їх пройнята неприязню до кожного, хто завдає їм клопоту тим, що пише книги або ставить п'єси. Особливо гарячою порою для них є ювілеї і дні смерті видатних діячів культури. Характером вони схожі на гімназійного вчителя латини, який каже про себе: «Я суворий, але справедливий». Життя вони ведуть взагалі недружне і не типово редакційне.

Зовсім інший дух панує у **відділі спорту** — дух сили і мужньої готовності. Цим відділом, звичайно, завідує людина, яка колись справді займалась одним з видів спорту, наприклад, футболом. За це він зараз повинен бути знавцем ковзанів і лиж, фехтування, боксу, тенісу, бігу, метання диску, плавання, планеризму, веслування, баскетболу, стрільби, кінських та велосипедних перегонів, хокею, автомобілізму та кількох десятків інших видів спорту. Внаслідок

такого широкого спортивного діапазону він проводить більшу частину часу в редакції, товстіючи і приймаючи візити завзятих спортсменів, які приносять йому повідомлення про всілякі змагання, матчі, перегони, фінали, напівфінали тощо. Його кімнатка завжди переповнена плечистими, ногастими та інакше загартованими молодими людьми, які, мабуть, свого часу самі стануть завідувати відділом спорту і приймати в себе юних спортсменів.

Крім постачання спортивного матеріалу, спортивний репортер, звичайно, є уособленням в редакції бравого оптимізму, лицарства і взагалі всіх чоловічих достоїнств. В глибині душі він завзятий прибічник «Спарти» або «Славії», але приховує це благородним вболіванням за чесну гру і вірою у високий благотворний вплив справжнього спорту. Він не приховує при цьому, що йому відомо про глибоко сумні тенденції в сучасному спорті, і він би написав про це, коли б можна було...

Судовий хронікер постачає звіти «Із зали суду». Припускається, що він повинен бувати на судових засіданнях і викладати читачам те, що він там чув. А оскільки судових розглядів багато, і людина не може бути одразу на всіх, щоб вибрати найцікавіше, то виникає своєрідна біржа, де судові хронікери обмінюються звітами. Один принесе «шлюбного афериста», другий «шахрайську банкірську контору», третій казусну справу про те, як пані Нетолицька посварилася з пані Ворл і так далі, й тому подібне.

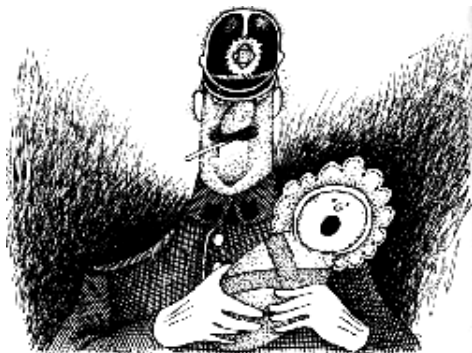
Рубрика «Із зали суду» повинна з'являтися в газеті також і в період судових канікул, «інакше читачі будуть незадоволені». А тому на «біржі» з'являються і вигадані судові казуси, які відрізняються від справжніх тим, що набагато цікавіші.

Судовий хронікер — людина характеру похмурого і трохи цинічного, почасті, мабуть, тому, що з зали суду він виніс дуже невідрадні враження про людську вдачу, а головне тому, що читачі (а особливо читачки) полюбляють матеріал хронікера, але рубрика «Із зали суду» не одержала достойного, на його думку, місця в газеті. Крім того, судовий хронікер завжди знає наперед, який процес чим закінчиться, бо знає характери суддів: цей дуже лютий до браконьєрів, той ніколи не потуратиме розтратникам і так далі. Характерна риса

судового хронікера — дуже низька думка про справедливість на цьому світі, про поліцію, адвокатів, свідків, злочинців і взагалі про всіх людей.

Міська хроніка — далеко не проста тема. Сюди відноситься все, що трапилося в місті і в його околицях і не ввійшло в матеріали жодного з вищеназваних відділів, тобто — зборища і торжества, пригоди і міські події, перші гриби на міському ринку і похорони видатних діячів, бурі і поводи, світська хроніка і всілякі скандали, збори акціонерів і членів всіляких спілок, демонстрації, маніфестації й пожежі, відкриття пам'ятників, інтерв'ю зі знаменитими іноземцями, вернісажі тощо. Робота, зазвичай, розподілена так: один репортер займається подіями й пригодами і підтримує тісний зв'язок з поліцією, а про жандармерію має невисоку думку (або, навпаки, має найкращі відносини з «нашою бравною жандармерією» і тоді дуже критично відгукується про поліцію — це залежить від того, де йому охочіше дають відомості). Добрий поліцейський хронікер швидкий, як вітер, поліцейських називає не інакше, як «наші хлопці», відзначається детективним нахилом і вміє пролізти куди завгодно.

Друга галузь міської хроніки — це комунальні питання — починаючи від засідань муніципалітету і кінчаючи поганим станом громадських вбиралень.

Далі, є репортер, який займається головним чином інформацією з соціальних питань, — про різні збори робітників і службовців, організацій, спілок, об'єднань, кооперативів, комітетів. Щодо кіно, то воно перебуває на межі між «Міською хронікою і «Культурою». Як бачимо, міська хроніка не має точних меж, і взагалі редакцію можна було б розділити на дві категорії: «статейників», які пишуть довгі статті, і хронікерів, які дають короткі інформаційні замітки.

Зовнішньою орбітою редакції є так звані «позаштатники», які постачають матеріали для спеціальних відділів на зразок шахів, філателії, мисливства. Це не журналісти за фахом, але в редакції у них, зазвичай, є свій стіл, і вони скромненько здають свої замітки нічному редактору. Вони ентузіасти своєї справи; найбільше завдає їм прикрості те, що в газеті інколи з'являються матеріали по їх спеціальності, подані кимсь іншим, а тому і містять в собі безліч «кричущих помилок і некомпетентних висловлювань», з приводу яких «обов'язково треба було б дати поправку»...

Другий тип «позаштатників», які більш-менш регулярно співробітничать в газеті, — це так звані «авторитети». Серед них немало професорів, міністрів та інших видатних діячів. Вони пишуть передовиці у високооурочисті дні, на прохання редакції виступають в газеті з статтями на різні спеціальні теми, які цікавлять в даний момент громадськість, або відповідають на задані запитання. Кожна газета має своїх власних «авторитетів», до яких вона звертається почасти з партійних міркувань, почасти тому, що «авторитет» А. не може «з наукових міркувань» писати в газету, де вміщують статті «авторитета» Б.

В значно тісніших стосунках з редакцією знаходяться так звані **кореспон-**

денти з місць. Це, по-перше, випадкові кореспонденти із заштатних містечок, а по-друге, керівники відділів і кореспондентських пунктів у великих містах і за кордоном.

Такий постійний кореспондент дає інформацію на всі теми: і про політику, і про економіку, і про театри, і про моди, і про вбивства. Під його опікою перебувають, припустимо, Відень, Париж з Францією або весь Белград. Це, так би мовити, їх удільні князівства, в яких вони є суверенними володарями. Періодично вони з'являються в редакції, тримаються по-товариськи і довго розмовляють з редакторами і публіцистами, виясняючи політичну лінію газети, бо кожен такий «закордонник» через деякий час надто зникає до дорученої йому країни і до деякої міри втрачає контакт з газетою. Це відновлення контакту буває досить стомлюючим і продовжується до ранку, після чого закордонний кореспондент поспішно їде спати в свій закордон.

Такі в основному складові частини газетної редакції. Згадаємо ще про інформаційні агенції та пресбюро, матеріали яких передплачують газети. Зараз значна частина газетного матеріалу вже не пишеться в редакції, а купується в таких агенціях. Є навіть агенції, які постачають газетам оповідання, анекдоти, звіти про експедиції в надра Африки і газетні

вігадки. Іноді ж матеріал не купується, а просто вистригається з інших газет, причому це газетне браконьєрство, на відміну від мисливського, минає безкарно і навіть увійшло в звичай.

Нарешті кожному порядну редакцію прикрашують своєю присутністю секретарки і стенографістки. Вони облагороджують грубувате редакційне життя: при них треба висловлюватися обережніше, щоб не образити їх слух.

Редакційні кур'єри являють собою елемент сталості в редакції. Редактори і співробітники міняються, а кур'єри залишаються. Вони носять пиво, каву і вісники ЧТК кільком поколінням редакторів; переживають режими, політичні катаклізми і всілякі злигодні своєї газети і на старість перетворюються в живий літопис, розповідаючи, як ходили за пивом для самого Гавлічка і лагодили пера Неруді (*чеські класики і публіцисти XIX століття — прим. ред.*). А коли-небудь, друзі мої, вони будуть згадувати й нас і твердити майбутнім газетярям, — в наш час газета була красою...

Як виникає ранковий випуск газети. Якщо ви прийдете до редакції ранкової газети годині о другій дня, ви, можливо, застанете там двох-трьох співробітників. Один щось мляво вистукує на машинці, другий, задерши ноги на стіл, читає журнали, третій просто сидить з виглядом надзвичайної відрази до цілого світу. Секретарки і стенографістки старанно плетуть светри і стиха розмовляють бозна про що. Взагалі, пожвавлення не більше, ніж на глухому полустанку за три години до прибуття поїзда. Біля шостої години з набірної вилазить метранпаж і похмуро запитує, де ж рукописи; набірні, мовляв, простоє. Нічний редактор відповідає, що жодного рукопису ще нема, що для завтрашнього номера йому не надійшли ні пере-

дова, ні міжнародний огляд, ні фейлтон, і взагалі нема нічого; і що повинен бути ще парламентський звіт, велика промова, вбивство на Жижкові і засідання якогось комітету. Метранпаж заперечує, що все це не встигнуть набрати, і про що, власне, думають пани редактори і т. д. і т. ін. Нічний редактор скрушно знизує плечима і бурмоче, що завтра газета не вийде і що він з охотою кинув би все до біса.

Коли настає вечір, в редакції починається пожвавлення. Співробітники один за одним вриваються в кабінети, розмахуючи рукописами. Сьогодні матеріалу більше, ніж звичайно, та ще дещо треба написати. Приходить кур'єр з інформацією ЧТК, другий кур'єр привозить з парламенту першу половину сьогоднішнього звіту. Прибіг рецензент відділу культури зі статтею про вчорашню прем'єру і ще про щось. О шостій годині п'ятдесят хвилин надходить сумне повідомлення про смерть видатного діяча. Секретар мчить до архіву шукати некролог, але некролога немає. О сьомій годині метранпаж передає знизу, щоб йому більше не надсилали нічого в набір, все одно він не встигне. У сім тридцять надходять статті від іноземного оглядача, «економіста», репортера з соціальних питань, сенатського оглядача і завідуючого спортивним відділом. Все це такі надзвичайно важливі й актуальні речі, що не надрукувати їх завтра було б просто ганьбою для газети.

Нічний редактор тим часом спокійно жує свою вечерю і попереджає співробітників, щоб не квапились, все одно до завтрашнього номера більше нічого не влізе. О восьмій годині вечора ще нема передової, у вісім годин десять хвилин знову з'являється метранпаж і в'їдливо запитує про що, власне, думають пани редактори: з відділу оголошень він одержав сім колонок матеріа-

лу, і нічого надсилати йому статті, однак їх не встигнуть набрати, і так набрано вже на п'ять колонок більше, ніж може вміститися у номер. У вісім тридцять ще не одержано закінчення парламентських дебатів, зате спалахнула страшна пожежа десь на околиці міста. О дев'ятій годині надходять призначені для провінції ранні видання деяких інших газет і починаються гарячкові розшуки — чого в них нема і що в них є.

Потім редакція починає пустіти і заспокоюватися. До запаху сосисок домішується запах вологих гранок і друкарської фарби: метранпаж приніс в редакцію перші полоси. Нічний редактор каже «уф!» і меланхолійно дивиться у вікно на безлюдні вулиці. Наближається момент здачі матриць. Тепер, якщо навіть надійде повідомлення про кінець світу, в завтрашній номер воно не потрапить. Крапка.

В друкарні. А доки в редакції йде весь цей розгардіяш, набірники сидять біля своїх лінотипів і зосереджено друкують. Лінотип — хитромудра машина: на ньому набирають текст, як на друкарській машинці, а латунні матрички літер групуються в потрібній послідовності, аж доки не набереться повний рядок. Тоді в них заливається гаряче олово і виходить відлитий рядок набору. Ці суцільні рядки перев'язують шпагатом, і гранка готова, її «відтискують» на папері, і відтиски йдуть у коректуру.

Коректори сидять, як правило, в неймовірно тісних і погано освітлених комірчинах, не скидають з носа залізних окулярів і сповідують крайній мовний пуризм. Крім того, вони шукають помилки в нерозбірливих відтисках і більшість з них справді знаходять. Іноді буває, що лінотипіст сам помітить, що зробив помилку; тоді він вже не дотримується рукопису і навмання натискує клавіші, аби тільки закінчити рядок,

який потім при коректурі викинуть. Але іноді це забувають зробити, і тоді читач бачить в газеті приблизно так: *«Вчора на засіданні англійського парламенту хрем'ер схрдлу етаон смеаип івбрїжїки сеах кррпу прем'ер міністр Болдуїн заявив»* і так далі. Це нагадає тарабарську мову, і навряд чи якийсь читач додивиться цей абзац до кінця.

При кожній поправці доводиться знову набирати і відливати весь рядок, а рядок з помилками викинути, поставивши на його місце новий. Іноді буває, що замість рядка з помилками правщик вийме сусідній, правильний, і на його місце засуне новий. Тоді виходить: *«Вчора на засіданні англійського парламенту прем'ер міністр Болдуїн заявив, що через деяк прем'ер-міністр заявив, що через деяк голову італійського кабінету»* і так далі. Це друкарський «ляп». В кожній редакції вам розкажуть безліч історій про те, які в них бували «ляпи». Іноді на друкарський «ляп» звалюють і «ляп» редакційний, і в газеті з'являється поправка: *«У вчорашньому номері газети трапилась друкарська помилка, яка перекрутила зміст статті»* і т. д. Друкарські помилки бувають навіть корисні тим, що звеселяють читача, але автори статей реагують на них дуже кисло, будучи впевнені в тому, що зіпсована вся стаття і що взагалі у всесвіті панує хаос, свинство і неподобства.

А в дійсності справи не такі вже кепські. Я, з свого боку, можу сказати, що серед моїх статей є кілька, в яких зовсім не було друкарських помилок. Як це трапилося, ніяк не збагну...

Коли всі статті набрані і лежать в гранках, метранпаж приступає до верстки полос, інакше кажучи, розміщує статті на сторінках газети. Трапляється, що при цій операції рядки розсипаються, і деякі з них переплутуються. Читачі газети матимуть ранком змогу повправ-

лятися у відгадуванні, де який рядок повинен стояти. Коли зверстана ціла полоса, тобто сторінка газети, її обв'язують шпагатом і відправляють в стереотип, де з неї роблять відтиск на картонній масі. Цей відтиск згинають у півдугу і відливають на метали; виходять металеві напівкруглі матриці, що йдуть, нарешті, «в машину», тобто монтуються на вал ротаційної машини, яка друкує весь тираж газети.

Не могу вам точно описати ротаційну машину. Але коли б вона стояла десь на берегах Замбезі, тубільні племена, певно, вважали б її богом і присвячували б їй жертви, така це чудова машина. В нетрях її розмотується нескінченний рулон паперу, а з другого кінця сиплються вже готові, складені примірники ранкової газети. Не вистачає лише кави і булочки; це вже читач повинен забезпечити собі сам.

Читач. В кожній редакції існує безліч різних поглядів на те, чого хоче або не хоче «наш читач». Наш читач не хо-

че, щоб його надто напихали політикою, але хоче бути чесно інформованим про неї. Наш читач за страту вбивць, але разом з тим він схвалює виступи Товариства захисту тварин. Наш читач любить розумні міркування, але не менше любить і серію жартівливих малюнків. Взагалі все, що друкується в газетах, з'являється там лише тому, що «читач цього вимагає». Правда, сам читач про це здебільшого не заявляє, зате він часто висловлюється письмово або усно про те, чого він не хоче бачити в газеті.

«Шановна редакціє, якщо в вашій газеті продовжуватимуть друкувати різні дурниці про вегетаріанські вітаміни і про те, що в нас, м'ясоторгівців, великі прибутки, то я Вашу шановну газету перестану передплачувати, про що Вас і повідомляю з виключною повагою. Власник м'ясної крамниці такий-то. Вашу шановну газету передплачую вже восьмий рік».

З якихось глибоко психологічних причин «наш читач» значно рідше утруднює себе позитивним відгуком на виступи газети. Це така рідкість, що в ре-

дакціях в таких випадках наступного дня заявляють: «Ми завалені сотнями відгуків, які висловлюють гарячу підтримку всіх верств нашої читацької громадськості».

Іноді буває і так: якийсь природознавець напише до газети про померанську славку, помічену ним десь біля Брандиса, в Чехії. І раптом, ні з того ні з сього, в редакцію посиплються сотні читацьких листів, в яких повідомляється, що померанська славка помічена і біля Пшерова, і в Мілетинській окрузі, і в Кардашовій Речиці, і навіть біля Сушиць. Газета починає три рази на тиждень писати про життя і звички померанської славки, гадаючи, що читачів це цікавить.

Але тут надходить один-однісінький лист, в якому мовиться, щоб редакція перестала базікати про померанську славку: *«є багато інших турбот, краще б толком роз'яснили про обов'язкове підмішування житньої муки. З пошаною пекар такий-то. Я вже дев'ятий рік передплачую Вашу газету, але якщо ви ще раз напишете про померанську славку, Ви втратите всіх передплатників в нашій окрузі, бо ніякої славки в нас ніхто і в вічі не бачив».*

Звідси видно, що читач газети — істота незбагненна і догодити їй важко.

І все ж читач любить свою газету. Недарма кажуть «моя газета». Не кажуть же «моя слойка» або «мої шнурки для черевиків», але кажуть «моя газета», і це свідчить про особисті інтереси і зв'язки. Але й співробітники редакції, друкарні і відділ оголошень якимось тісніше зв'язані зі своєю роботою, ніж службовці багатьох інших установ. Це для них «наша газета», як буває «наше село» або «наша сім'я». Перехід з однієї редакції в іншу носить дещо скандальний характер, це щось схоже на розлучення. Редакційна атмосфера повна фамільярності, люди газети метушливі і трохи цинічні, часто поверхові і завжди моторні. Я думаю, що якби мені можна було знову народитися на світ божий, я б знову дозволив спокусити себе на журналістику.

Ми настільки призвичаїлись до газет, що перестали сприймати їх як щоденне диво. Між тим, диво вже те, що газети виходять щоранок, навіть якщо напередодні цілком нічого не трапилось. Але це диво — редакційна таїна, я ж маю намір писати про газети як читач. Адже інколи і читача зненацька осінить, і він теж побачить газети з нової, дивної сторони. Зі мною це відбулося під час поїздки до Скандинавії, в Баллінґюге або, чекайте, не Баллінґюге — в Гріанліраху або Тайндреме, або ж ні — не в Тайндреме, скоріше в Малайге, тому що там було море... Я купив тоді в дорогу газету, не пам'ятаю вже яку. Ледве я розгорнув її енергійним жестом, як мені кинулось в очі повідомлення: "В ЧЕСЬКИХ БУДЕЙОВИЦЯХ ВИНИЩЕНО П'ЯТЬ ТИСЯЧ КІШОК".

Згодьтесь, що, їдучи поїздом вздовж берега Атлантичного океану, людина готова до чого завгодно, тільки не до повідомлення про Чеські Будейовиці та п'ять тисяч кішок. Я закрив очі, щоб перечекати серцебиття. Будь переді мною замість газети роман, через хвилину я знав би вже, про що йдеться і що приблизно відбудеться далі. Але жодний романіст не подумався б до фантастичного образу п'ятьох тисяч кішок і не згадав б ні з того ні з сього про Чеські Будейовиці. Зустрітися в Малайге з Чеськими Будейовицями — це диво; знайти на одній сторінці британського прем'єра Макдональда і п'ять тисяч кішок — це фантастичніш, ніж Алі-баба і сорок розбійників. І якщо ви в цей час, на додачу, дивитесь на Атлантичний океан, то будете остаточно вражені подібним хаотичним співіснуванням всього, що є в світі, — політики, кішок, моря, соціалізму і Чеських Будейовиць. І зненацька осінить: ви раптом збагнете безмежжя

світу і чудодійні властивості газет.

Вибачити, я ще деякий час затримаю вашу увагу на кішках. Я дещо обізнаний у цій галузі, і міг би довго розповідати про кішок Ноттінг-Хіллу і Генуї, про венеціанських і паризьких кішок, про виховання кошенят, про те, як здобути довіру кішки, і про багато іншого. Так от, ви ніколи не знайдете в газетах повідомлення про те, що кішка спіймала дрозда або принесла трьох кошенят. У газетах вона завжди постає в якомусь особливому, незвичайному і навіть зловісному світлі: наприклад, вас оповістять, що скажена кішка покусала листоношу, що якийсь вчений відкрив вакцину для кішок, що в Плімуті або ще деінде народилась кішка з дев'ятьма хвостами, тощо.

Рівним чином, ви не знайдете в газетах звістки про те, що офіціант приніс комусь кухоль пива, але зате дізнаєтесь, що він убив свою коханку, або що спа-

лахнув страйк офіціантів. Чеські Будейовиці не втраплять в газети, доки в них все спокійно. Потрібно, щоб там влаштували масове нищення кішок або, щонайменше, вибори, щоб це солідне місто постало перед людством в тривожному і трагічному світлі. І якщо я читаю в газетах, що такий-то депутат виголосив промову, я вже наперед знаю, що цей випадок настільки ж незвичайний і драматичний, як випадок зі скаженою кішкою, яка покусала листоношу, або з офіціантом, що вбив коханку.

Отже, я хочу висловити думку, що хвилювала вже Честертон: світ газет складається з одних тільки виняткових подій, надзвичайних пригод, а часто і чудес. Коли в газетах пишуть про будинок, то повідомляють не про те, скільки він коштує, а про те, що він згорів чи обрушився або що він, принаймні, найвищий у світі і взагалі якось відрізняється від всіх інших будинків, що тільки існують на білому світі. Офіціант, ця інтригуюча особистість, вбиває свою кохану, касир переховується з довіреними йому грошми, кохання з фатальною неминучістю призводить до того, що люди кидаються у Влтаву з мосту Легіонерів, автомашина — це знаряддя, з допомогою якого встановлюють рекорди, потрапляють у катастрофи, давлять дітей і літніх дам. В газетах все постає в аспекті драматичному й навіть лякаючому. Кожний ранковий випуск газет перетворює світ в дикі нетрі, де вас підстерігають незліченні несподіванки, небезпеки й епічні події.

Однак газети не повідомляють вам аршинними літерами, що згоріла Троя або що Ірод з міркувань суспільної гігієни наказав вирізати п'ять тисяч немовлят. Ви прочитаєте в газетах про криваву бійку слюсарів на Штепанській вулиці, але вам не розкажуть про криваві бої Цезаря з галами. Крові й вогню ще мало,

подія повинна хвилювати своєю новизною. Недостатньо, щоб вона була на уяву читача; передусім вона повинна бути актуальною. Газети можуть повідомити, що "сьогодні, 14 грудня 1924 року, минуло три тисячі років з того дня, як згоріла Троя", якщо ж подія не припадає точно на сьогоднішній день, а трапилась трохи раніше або пізніше, то для газет вона вже не годиться. В світі газет, як і в світі диких тварин, існує лише нинішнє; свідомість газет (якщо тут можна казати про свідомість) обмежена винятково сьогоднішнім днем, відрізком часу від ранкового випуску до вечірнього або навпаки. Людина, що читає газету тижневої давності, мимоволі зазнає відчуття, наче він копається в античній хроніці. Це вже не газета, а літопис. Жанр газети — актуальний реалізм; існує те, що існує сьогодні: *extra praesentia in non est existentia: ergo bibamus!* (Поза нинішнім нема існування! Отже, давайте вип'ємо! — *лат.*)

Уявіть собі, як би ви були здивовані, якщо б газети опублікували промову депутата Петровицького, виголошену рік тому. Вона може бути надрукована тільки з приміткою, що "сьогодні виповнюється рівно рік" або що "ці золоті слова не втратили свого значення й сьогодні", у всякому випадку, щось "сьогодні" обов'язково повинно фігурувати, інакше вам здається, що на вас обрушився всесвіт, а категорія часу з'їхала з глузду, і пережити це було б майже неможливо.

Один мораліст (здається, пан Гама), проповідував, що газетам варто було б від актуальних подій звернутись до вічних, нескороминучих цінностей, віддаючи їм перевагу перед останніми злободенними пригодами. Тобто, наприклад, замість промови Чічеріна друкувати промову Цицерона в захист Планція, яка, безперечно, встигла втратити свою

злободенність. Замість повідомлення про конфуз в парламенті можна було б опублікувати витяги з Конфуція, а замість звістки про останнє вбивство — розділ з давнього літопису. Зізнаюся — таку газету (подібні, певно, виходять на небесах) мені не хотілось би редагувати. Звідки було б мені знати, чому сьогодні замість третьої промови проти Верреса потрібно друкувати промову в захист Планція і чому саме сьогодні, з точки зору вічності, треба віддати перевагу Конфуцію перед "Федоном" Платона?

Якщо в газеті вміщена промова міністра, те не тому, що вона краще, важливіше для моєї душі, ніж Нагорна проповідь, а тому що вона, на відмінку від Нагорної проповіді, була виголошена вчора. Крадіжка шуби в кав'ярні, їй-же Богу, не більш сенсаційна, ніж зречення Наполеона, але вона трапилась вчора. Що поробиш, сучасність має особливу і таємничу притягальну силу. Люди юр-

бами біжать подивитись на будинок, в якому кравець повбивав праскою всю свою родину з семи людей, але не стікаються натовпами дивитись на Штербоголи, де в часи Семилітньої війни загинуло Бог зна скільки тисяч людей разом з самим генералом Шверіном. Фанатична цікавість до нинішнього — одна з тасмниць життя, а також одна з незбагнених тасмниць газет.

В газетах все повинно бути новим, але разом з тим обробленим і почасти вже знайомим. В нетрі подій, які щоранку відкривають газети, повинні бути прокладені знайомі й проторені доріжки. Ну, скажімо, треба писати: "Він був доставлений на пункт медичної допомоги", "Звістка, що схвилювала населення, розповсюдилась зі швидкістю блискавки" (*тобто зі швидкістю 3133 м на секунду — прим, автора.*), "Урочиста течія зібрання нічим не була порушена", "Нанесені колосальні збитки", "Caveant consules!" (*Нехай консули пильнують! — лат.*)

Кожен такий усталений вираз має свою естетичну цінність. Це мов би острівець відпочинку в потоці плінних новин, це приспів, що читач може підхопити. Це готова рамка, в яку легко вставляється нова подія: інцидент вичерпаний до загального задоволення. Ставши надбанням гласності, він перестає бути незвичайним.

Якось я їхав на площадці трамваю. Раптом щось майнуло попереду на рейках, вагоновожатий люто чортихнувся і шалено задзвонив, вагон різко зупинився, всі ми попадали вперед, на спину водія; на лінії як з-під землі виріс натовп, двоє чоловіків відтягли в найближчий під'їзд якийсь важкий пакунок; блідий як смерть вожатий, витираючи холодний піт, гукав поліцейського.

Неймовірний хаос поступово розплався, незважаючи на метушню. По-

тім цілий день мені було якось не по собі. А наступного ранку читаю в газеті: "Вчора на Національному проспекті о першій годині дня був збитий трамваєм Франтішек Ш., бухгалтер з сьомого району Праги. Легко поранений, він був доставлений на медичний пункт, де йому надана перша допомога". От і все. І я був позбавлений нестерпного відчуття хаосу. Тепер я знав, що випадок, слава Богу, цілком звичайний. В ньому не лишилось нічого від того незвичайного замішання. Було надано перша допомога — отже, все прийшло в норму.

Якщо до сотворення світу панував хаос, то тільки тому, що тоді ще не існувала газет, які зображали б події, певно, так: "Урочиста течія вічності і вчора нічим не була порушена. Лиш увечері зі швидкістю блискавки розповсюдилась звістка про те, що на околиці Праги створено Космос. На щастя, ця звістка досі не підтвердилася. Тим не менше ми звертаємо увагу відповідальних органів на недостойні вихватки, що можуть спричинити серйозну загрозу існуванню хаосу. Caveant consules!"

Узагальнюючи, можна сказати, що

художня література — це вираження старих істин у вічно нових формах, а газети — це вираження вічно нових істин в формах старих і незмінних.

Газети, доки вони не вплутуються до політики, пишуть про речі виняткові й конкретні. "Кожний губить те, що любить", — каже поет. На відміну від поета, газети повідомляють, що "в номері 891 офіціант Вацлав Зайчик вбив свою кохану, 27-річну Терезу Веселу". Поет може оспівувати проліски взагалі; газети, навпроти, можуть дати тільки певне, конкретне повідомлення про те, що вчора о 3 годині 15 хвилин близь Підбаби розпустився перший пролісок і що звістка про це зі швидкістю блискавки облетіла всю Прагу. Звісно, і в газетах інколи зустрічається щось від поезії й літератури. Але не тому, що література має якийсь особливо тісний зв'язок з газетами, а тому, що в газети втрапляє все. Тим не менше у газет є щось спільне з красним письменством, наприклад, та особливість, що, на відміну від наукового пізнання, вони повністю незалежні від реальної дійсності.

Трапилось, що один англійський

журналіст, не знаю вже з якої особливої цікавості, інтерв'ював мене про місце мого народження та інші дрібниці. За день з дитячим подивом читав про себе у газеті, що я народився у дикій гірській глушині велетенських гір, у бідній родині суворих і побожних горян... Боязко поскаржився іншому журналісту, що це неправда. "Ви в цьому твердо впевнені? — спитав той чоловік. — Можливо, ви й праві, але ж так значно цікавіше". Відтоді я читаю газети з незрівнянно більшими розумінням та насолодою, і, знаходячи в них хвилюючі повідомлення, наприклад, про доповідь міністра іноземних справ, виставку металевих сит в Рожмиталі або сенсаційне оголошення про постановку нової чеської драми в Національному театрі, зачарований, думаю: "Напевно, все було інакше, але ж так значно цікавіше".

Однак, хоча газети (слідуючи принципу свободи друку) незалежні від дійс-

ності, слід визнати, що своїм правом на вигадку вони користуються надто помірно. Адже той англійський журналіст міг би з таким же успіхом написати, що я з'явився на світ, випавши з соснової шишки у вигляді крилатого насіннячка, або що мене знайшли в корзині, яка припливла по Лабському каскаду водоспадів. Тим не менше, він обмежився лиш звисною ретушшю фактів у такій мірі, щоб анітрохи не образити віри читача в друковане слово.

Газети можуть писати що завгодно, але з умовою, що це достатньо правдоподібно і звично, щоб читач без напруження цьому повірив. Вони можуть відступати від дійсних фактів, але повинні це робити тонко, щоб читач не підняв крик, що це безглуздя і що його дурять. Змушені рахуватись із вигодами й небагатою фантазією читача, газети відхиляються від дійсності значно менше, ніж це можна було б припустити теоретично, а часто (хоча поверхово і неточно) вони навіть дотримують її, бо легше відтворювати дійсні факти ніж вигадувати правдоподібні.

Нерідко газетам дорікають за анонімні матеріали, і, я думаю, марно. Треба врахувати, що газети у більшій частині пишуться не газетярами, а самими газетами. Словесні штампи, що я вже наводив — надбання не окремої людини, а всієї газетної касты. На табличці з написом "Дотримуйтесь чистоти. За порушення штраф", не ставлять підпис автора, адже це загальна думка. Газети більшою частиною теж складаються з загальних фраз, загальних місць і штампів, тому й вони настільки ж анонімні, як оголошення в громадських місцях і службові циркуляри. Якщо попросити автора підписатись під передовою, то, я вважаю, він або взагалі відмовиться її писати, або спробує написати краще. Анонім в газетах — це не людина в масці, це просто — людина без особи. Тільки той, хто не ставить свій підпис, може написати: "Зібрання відбулось в урочистій обстановці". Підписуючи таку статтю, автор під загрозою втрати особистої чесності повинен був би написати: "Зібрання тягнулося надзвичайно нудно. Краще я брів би пішки до самих Височан. Дивуюсь, як це деяким людям приносить задоволення казати те, що всі знають". Як бачите, такий автор виявився б дуже поганим журналістом, і є ще надто багато речей, про які можна писати, лише утискаючи власну особистість.

В газетах є матеріали, які ніхто не читає, наприклад, передова; є матеріали, що читає хоч дехто, — наприклад, економічний огляд, і, нарешті, є відділи, що їх читають всіх, — наприклад, "Судова хроніка". Було б, однак, помилкою виключити з газет рубрики, які не читають. Народ хоче мати їх в газетах, подібно тому як хоче мати в місті установи, що не відвідує, — наприклад, музеї. Коротше, в газетах повинно бути все, в тому числі навіть вірші і статистика латиської торгівлі, — і не стільки для тих

кількох неймовірних диваків, що, можливо, прочитають це, скільки для тих десятків тисяч пересічних і постійних читачів, що обов'язково пропускають ці матеріали, задовольнившись одним тим що вони надруковані.

Особисто я, наприклад, не наважуюсь самостійно купити і півдюжини носових хусток. Незважаючи на це, щоранку я шукаю в газетах повідомлення про курс цін на бавовну ліверпульської фірми Фаллі Мідлінг або Сейкларидіса і довідуюсь, чи стоять, як зазвичай, два нулі проти прізвища Стронгшітс з Лондона. Я не знаю, щоправда, хто такий Стронгшітс. Але це слово доставляє мені приємне відчуття широти світогляду. Мене не дуже цікавлять події в Іспанії, але я задоволений тим, що, як схочу, зможу дізнатися про них більше, ніж про події в Кардашовій Ржечиці. Я не палаю фанатичною любов'ю до Мексики, але завдяки газетам Мексика стала для мене менш загадковою і далекою, ніж сусід за стіною. Мені відомі причини революції в Мексиці, але я нічого не знаю про причини сварки у найближчого сусіда. Ця властивість сучасної людини називається космополітизмом і виробляється в результаті читання газет.

Особливу насолоду дає читачу повідомлення не про те, чого він не знає, а про те, що він чув краєм вуха або чому він був очевидцем. Про пожежу, якої я не бачив, я ніколи не читаю з такою пристрасною цікавістю як про пожежу, що я випадково спостерігав від початку до кінця, і мушу зізнатись, якби газети нічого про неї не повідомили, я почував би себе в якійсь мірі особисто ображеним. Я визнав би нетактовним з боку газет не ставити ані в гріш подію, що, ніби вогнепоклонника, так захопила мене своїм чаром. Читач уявляє, що саме він і є громадськість; і якщо в газетах написано "пожежа привернула безліч

зівак", він задоволений, що його не забули.

Я байдуже читаю про те, що в Крумлові заборонено випускати собак без намордників, просто мені немає до того діла — я зроду не був у Крумлові; але я залюбки прочитаю про те, що собак заборонили випускати без намордників в Горжице або навіть в Глазго, тому що в обох цих містах я був, а отже, у мене з'являється особисте, так би мовити, емпіричне відношення до цієї події.

Може бути, на відміну від літератури, найспокусливіша особливість газет в тому і полягає, що вони дають такий широкий простір для особистих асоціацій. Я зазнаю приємного зворушення, якщо в газеті опублікована промова депутата Лукавського, тому що одного разу, — чекайте, де це було? — втім байдуже, — я на власні очі бачив депутата Лукавського. Я вражений наглою смертю старого пенсіонера на Малій Страні, бо сам живу на Малій Страні. Я

цікавлюся розтратою суспільних грошей в Індриховому Градці, тому що там бував. Я залюбки прочитаю звістку про банкрутство Яна Гольцбаха зі Знойма, бо особисто знав якогось Гольцбаха, і так далі. Газети значно більше апелюють до особистих почуттів читачів, ніж, наприклад, любовні вірші; висловлюючись мовою інтимної лірики, вони грають на найвразливіших струнах душі.

Було б у вищій мірі повчально розглянути відмінності між газетами різних націй, різних політичних партій тощо; але для створення такої, щонайменше тритомної праці *in folio* (*великого формату* — *лат.*) мені не вистачає ані хисту, ані паперу. Я пишу про газети взагалі, маючи на увазі водночас і "Таймс" і черховський "Посел". Та й це — неймовірно складна задача, так що, ледве взявшись за її виконання, я вже відступаюся. Варто було б ретельно проаналізувати все те, з чого складаються газети. Наприклад, передова очевидно походить не від живої людської цікавості, а від проповідувати і особливої здатності регулярно слухати проповіді. Напроти, судова хроніка — свого роду заміна давнього звичаю, коли все плем'я, церемоніально розташувались довкола вогнища, було присутнє при винесенні вироків. "Новини дня", звісно мірою, замінюють ранкову розмову сусідок про те, що трапилося нового після вечірньої розмови, тощо. Кожна газетна рубрика має своє, і дуже давнє, походження. Дивно, що жоден з соціологів досі не спробував досліджувати цю мішанину тисячолітньої спраги знань, ритуальних, юридичних, суспільних та інших мотивів, що злились, скажімо, в "Народну політику" або "Реформу".

Я серйозно вважаю, що газети так само старі, як людство. Геродот був журналістом, Шахзада — не що інше, як східний варіант вечірнього випуску га-

зет. Первісні люди, напевно, відзначали пам'ятні події спорудженням мегалітичних будівель — це й був монументальний, але трудомісткий лист. Єгиптяни висікали свої газети на обелісках і стінах храмів. Уявіть собі, що було б, якщо б кожен ранок з Вацлавської площі розвозили шістьдесят тисяч обелісків, і кожний з них тягнули шістьдесят волів! В цьому, можливо і криється причина того, що журналістика давнього Єгипту не набула великого розвитку.

Своєрідними журналістами можна вважати і різноманітних рапсодів, аедів, скальдів і бардів. "Гліада" була відносною новиною, доки її виконував сам Гомер, і лиш пізніше стала переживанням старого. В обох випадках вона схожа на сучасні газети. Адже тільки частина істини полягає в тому, що газети служать для розповсюдження новин; настільки ж вірно і те, що вони служать розповсюдженню давно відомих думок і фактів. Звичайно, велика вчорашня промова прем'єра Ерріо — це новина, хоча зовсім не новина, що міністри вимовляють промови. Нове, що вчора хтось вкрав шубу в кав'ярні "Уніон", хоча самий факт крадіжки шуб надто старий і мав місце ще в кам'яному віці. Газети щодня нагадують нам, що в світі відбуваються нові події, але разом з тим показують, що ці події відбуваються постійно. Газети розкривають перед нами вічну безперервність життя, бо, говорячи словами пана Гама (а також біблійного пророка), майже все нове — лише повторення старого.

Якщо б у завтрашніх газетах надрукували неймовірне повідомлення, що китайська армія облягла Цюрих, то обов'язково там була б нотатка і про те, що на Овочной вулиці трамвай налетів на ручний візок, — значить, слава Богу, в світі ніщо не змінилося. Якщо вечірній випуск принесе телеграму, що саме за-

раз настав кінець світу, то тут же буде повідомлено про нестачу громадських вбиралень на Малій Страні і про необхідність прийняття термінових заходів. І якщо газети напишуть, що в оркестрі Національного театру щойно пролунали труби, віщуючи початок Страшного суду, то не забудуть при цьому додати, що повернуться ще до цього питання в докладних звітах свого музичного і судового референтів. Світ газет — це завжди новий але незмінний світ.

Зрештою, з філософської точки зору, читання газет настільки ж споглядальне заняття, як спостереження заходу сонця або течії ріки. Газетам властиві періодичність і незмінність явищ природи. Це скоріше не шоста держава, а четверте царство природи, але вивчення законів цього царства, визначення його типів, сімейств і видів не може бути задачею нашої стаття. Вона задумана лише як хвала газетам, з цієї ж причини вона не повинна вичерпувати тему, бо хвалу ніколи не слід вичерпувати до останньої краплі...

Дванадцять прийомів літературної полеміки або Посібник з газетних дискусій

Від автора

Цей стислий огляд розрахований не на учасників пропагандистських змагань, а на читачів, щоб вони могли хоч приблизно орієнтуватися в неймовірних прийомах полемічної боротьби.

Йдеться саме щодо прийомів, але ніяк не щодо правил, тому що в газетній полеміці, на відміну від всіх інших видів боротьби — двобоїв, дуелей, бійок, по-

боїщ, сутичок, матчів, турнірів і загалом змагань у чоловічій силі, немає жодних правил — принаймні у нас. В класичній боротьбі, наприклад, не допускається, щоб супротивники лялялись під час змагань. В боксі не можна, завдавши удару в повітря, заявити що супротивника нокаутовано. При штиковій атаці якимось не прийнято, щоб солдати обох сторін оббрихували один одного — це роблять за них журналісти в тилу.

Але все це і навіть значно більше — цілком нормальні явища в словесній полеміці, і тяжко було б віднайти дещо таке, що знавець журнальних суперечок визнав би недозволеним поведженням, неведенням бою, грубою грою, обманом чи несвітською вихваткою. Тому немає жодної змоги порохувати і описати всі засоби полемічної боротьби; дванадцять наведених прийомів — це лише найбільш розповсюджені, що зустрічаються в кожному, навіть найблагенкішому змаганні на шпальтах преси. Бажаючи легко можуть доповнити їх дюжиною інших.

1. **Termini**, себто, латиною, термінологія. У пропагандистській боротьбі

використовуються спеціальні полемічні звороти. Якщо ви, наприклад, напишете, що добродій Ікс, на вашу думку, в дечому неправий, то добродій Ікс відповість, що ви "віроломно обрушилися на нього". Якщо ви вважаєте, що, на жаль, в дечому не вистачає логіки, то ваш супротивник напише, що ви "ридаєте" над цим або "проливаєте крокодилячі сльози". Аналогічно цьому пишуть: "бризка слиною" замість "протестує", "обмовляє", замість "відзначає", "обливає брудом" замість "критикує" тощо.

Хай ви навіть людина на рідкість тиха і безневинна, ніби ягня — з допомогою подібних виразів ви будете наочно змальовані як суб'єкт драгливий, навіжений, безвідповідальний і почасти ненормальний. Це, до речі, саме собою виправдає вашого шановного супротивника, що обрушиться на вас з такою гарячністю: він просто захищається від ваших віроломних нападок, грубощів та лайки.

2. **Despicere**, себто, латиною, звертатись спогорда, стирати на порошок. Нав'язування опоненту своєї інтелектуальної й моральної переваги, себто розуміння супротивника як людини обмеженої, недоумкуватої, графомана, базіки,

доконаного нуля, дутої величини, епігона, безграмотного шахрая, лоха, лопуха, мерзотника і взагалі суб'єкта, негідного спілкування. Внаслідок такої апіорної посилки ви здобуваєте право на той великопанський, зверхньо-повчальний і самовпевнений тон, що невіддільний від поняття "дискусія". Полемізувати, засуджувати когось, не погоджуватись, але зберігати при цьому звісну повагу до супротивника — не входить до національної традиції.

3. **Non habet**, тут: констатувати відсутність. Якщо ви серйозний вчений, можна сказати, що вам не вистачає тонкого гумору, непосредності почуттів та інтуїтивної фантазії. Якщо ж ви виявитеся саме безпосередньою людиною, що володіє тонкою інтуїцією, вас можна вразити докорами щодо браку твердих принципів, глибини переконань і взагалі моральної відповідальності. Якщо ви розсудливі, то ви "ані на що не придатні, бо позбавлені глибоких почуттів", якщо ж ви володієте ними, то ви "просто ганчірка, бо вам не вистачає більш високих раціональних принципів". Ваші справжні чесноти не мають значення — досить лиш знайти ваше вразливе місце, і втопати вас в бруд, вхопившись за нього.

4. **Negare** — заперечувати. Просте заперечення всього вашого — всього, що вам притаманне. Якщо ви, приміром, вчена людина, то можна ігнорувати цей факт і сказати, що ви поверховий базіка, пустодзвін і дилетант. Якщо ви протягом десяти років завзято твердили, що (припустімо), вірите в бісову бабусю або Едісона, то на одинадцятomu році про вас можна заявити в полеміці, що ніколи ще ви не піднімалися до позитивної віри в існування бісової бабусі або Томаса Альви Едісона. І це зійде, бо непосвячений читач нічого про вас не знає, а посвячений відчує зловтіху від усвідомлення, що у вас заперечують очевидне.

5. **Caput canis** — "навішування собак", тобто гіпертрофування недоліків. Мистецтво вишукувати у гвалтованого супротивника лише негативні властивості. Якщо ви учений, над вами легко одержать перемогу, заявивши, що ви тугодум, балакучий мораліст, абстрактний теоретик або що-небудь у цьому роді. Якщо ви обачливі, вас можна назвати боягузливим; ви дотепні — скажуть, що претензійні; ви схильні до

простих і конкретних доказів — можна проголосити, що ви посередній і тривіальний; у вас схильність до абстрактних аргументів — вас вигідно зобразити зарозумілим схоластом, і так далі. Для вправного полеміста просто не існує властивостей, точок зору і душевних станів, які не можна було б затаврувати, щоб одною лиш назвою викрити разючу порожнечу, тупість і нищість гнаного супротивника.

6. **Imago** — підміна. Читачу підсовується якесь небачене опудало, яке не має нічого спільного з дійсним співбесідником, після чого цей вигаданий опонент і надається до плондрування. Наприклад, спростовуються міркування, які супротивнику ніколи і не приходили в голову, і яких він, природно, ніколи не висловлював; йому показують, що він бовдур і глибоко помиляється, наводячи як приклади справді дурні і помилкові тези, які, однак, не належать йому.

7. **Pugna** — побиття, каменування. Супротивнику або концепції, яку він захищає, присвоюють неправдиву назву, після чого вся полеміка ведеться проти цього довільно взятого терміну. Це тра-

пляється найчастіше в так званих принципових полеміках. Супротивника звишувачують в якомусь бридкому "ізмi" і потiм успішно розправляються з цим "ізмом".

8. **Ulises** — Уліс, себто Одисей — античний символ марних блукань і хитрощів. Головне — ухилитися в сторону і говорити не по суті питання. Завдяки цьому полеміка вигідно пошваблюється, слабкі позиції маскуються і вся суперечка набуває нескінченної тривалості. Це також називається "виснажувати супротивника".

9. **Testimonia** — свідoctва. Інколи зручно використати посилання на авторитет (чий завгодно), наприклад, заявити: "ще Пантагрюель казав..." або "як довів Трейчке...". При відомій начитаності на кожний випадок можна знайти яку-небудь цитату, що наповал уб'є супротивника.

10. **Quousque?!...** — допоки?!... Прийом аналогічний попередньому і відрізняється лише відсутністю прямого посилання на авторитет. Просто говорять: "Це вже давно заперечене", або "Це вже пройдений етап", або "Будь-якій дитині відомо", і так далі. Проти того, що спростоване таким чином, нема потреби наводити жодних інших аргументів. Супротивник примушений знову й знову захищати "давно заперечене" — завдання досить невдячне.

11. **Impossibile** — тут: не припускати. Не припускати, щоб супротивник хоч в чомусь виявився правим. Варто визнати за ним хоч дрібку розуму й істини — програна вся полеміка. Якщо деяку тезу не можна спростувати, завжди ще залишається можливість сказати: "Добродій Ікс береться мене повчати...", або "Добродій Ікс оперує такими плоскими і давно відомими істинами, як його...", або "Дивуйся, світе! Сліпа курка знайшла зерно і тепер кудкудаче".

Словом, завжди щось та знайдеться, чи не так?

12. **Jubilare** — тріумфувати. Це один з найбільш важливих прийомів, і полягає він у тому, що поле бою завжди потрібно полишати з виглядом переможця. Досвідчений полеміст ніколи не буває переможений. Поразки завжди зазнає його супротивник, якого зуміли "переконати" і з яким "покінчено". Цимто і відрізняється полеміка від будь-якого іншого вигляду спорту. Борець на килимі чесно визнає себе переможеним; але, здається, жодна ще полеміка не скінчилася словами: "Вашу руку, ви мене переконали".

Існує ще багато інших прийомів, але позбавте мене від їхнього опису; нехай вже літературознавці збирають їх на ниві нашої журналістики.

КРИТИКА СЛІВ У ПОЛОНІ СЛІВ

Мораль фразерства

Фразі докоряють в тому, що вона псує мову і стиль. Хоча це й вірно, але вплив її руйнівної сили значно ширший. Фраза стирає грань між правдою і брехнею. Якщо б не було фраз, не було б і демагогії, не було б публічного криводушся і не так легко було б робити політику, що починається риторикою а кінчається винищенням народів.

Філософія фразерства

За логікою речей фраза займає особливе місце серед всіх суджень і висловлювань. Передусім вона розрахована на те, що її не будуть сприймати буквально. Якщо наш народ змагає під тягарем

податків, то це зовсім не означає, що ми можемо почути на вулицях зойки, стогони й голосіння платників податків. Оскільки фраза видається за висловлення більш-менш образне, вона заздалегідь одержує алібі в відношенні вірогідності і не підлягає контролю в частині відповідності фактам. Але, з іншого боку, оскільки кожна нинішня фраза заложена, банальна і гіпертрофована, її не можна вважати категорією естетичною, прекрасною фікцією, породженням чистої фантазії.

Таким чином, фраза є не дзеркалом дійсності, а ерзацом образності. Вона нереальна і при цьому позбавлена фантазії. Вона не виходить ані з дійсності, ані з духу, але імітує і те, й інше, порожніми словесами.

Фраза, як словесний механізм, як готове кліше, як більш-менш ефектне перебільшення, як словесне жонглювання, не має, зрозуміло, нічого спільного з пошуком, аналітичним формулюванням і передачею досвіду й знань. Але гірш за все, що вона не є і свідомої, навмисною брехнею. Фразу не можна спростувати, як помилку або неправду. Вона поза правдою і поза неправдою. Жодна логічна пастка, жодна нісенітниця не розбещують людське мислення так, як фраза. Фразера не можна переконати, бо бреше він несвідомо, сам обманюючись словами і приймаючи сказане за істину. Якщо людина читає або чує сотні раз, що наш ворог споконвічний або що сучасний світ прогнилий, то це вже не потребує доказів, так само, як не потребує доказів, що міст Палацького є міст Палацького. Певне сполучення слів просто-напросто стає звичкою, завдяки чому стає і переконанням.

Взагалі фраза в духовному господарстві грає роль замітника. Вона — замітник творення, мислення, поглядів, інтересів, почуттів, знань, переконань,

віри. Це — докорінна фальсифікація всіх духовних цінностей. На відміну від харчових ерзаців, виробництво фраз — діяльність дозволена і навіть користується повагою. Нерідко фразам вчать у навчальних закладах, фразу культивують на політичних зібраннях, а відтоді як винайшли книгодрукування і ротатійну машину, фраза стала предметом масового виробництва.

Правда

В повсякденному житку слово "правда" означає щось вкрай неприємне й грубе. "Сказати правду у вічі" — це, як правило, когось виляяти. Хто похваляється тим, що всюди ріже правду-матку, той просто характеризує себе як грубіяна, що з насолодою вас образить, хоча ви не зробили йому нічого поганого. Ні з того ні з сього він поділиться з вами своїм цікавим психологічним спостереженням, що ви примітив або безхарактерна ганчірка, упиваючись при цьому своєї слов'янської чистосердністю і спостережливістю, і навіть ставлячи собі в карб, що він прямий і безсторонній як сама правда, і чужий лицемірства як сама совість.

Він ніколи не підійде до вас, щоб зі всієї прямою сказати, що у вас добре серце або чуйна душа. Йй-богу, доводиться тільки дивуватися, що правда завжди похмура і страшенно безвідрадна, — певно, в противному випадку правда перестане бути правдою?!

Взагалі в нашому житті правда має кепську репутацію. Кажуть: "солодка брехня" і "жорстока правда", значно рідше "жорстокий обман" і "солодка правда". По всій видимості, це зумовлено сумним досвідом. Однак правду творить не лише досвід, але й віра, і жоден сумний досвід не здатний підірвати віру, що правда може бути значно миліше й солодше, ніж брехня. Скільки разів облітало лушпиння солодкої брехні, оголюючи сувору дійсність! Це дозволяє сподіватись, що колись облетить і лушпиння суворого обману, відкривши солодку дійсність. І справді ж, було б непогано з точки зору виховання людства, якщо б світом сновигали безстрашні правдолюбці та, хапаючи за гудзик поганих людей, запевняли б їх зі всією прямою: "Слухайте, я вам скажу це просто в лице, ви гарна людина, але робите все, щоб здаватись гірше. Не заперечуйте, це правда!" Дивись, від цього наша дійсність тільки виграла б.

Звичайно, правда керується дійсністю, але ще краще, коли дійсність керується правдою. Найкраща правда та, у якій дійсність може навчитися чомусь доброму.

Творчий

В критичі це слово зазвичай грає роль ритуальної офіри, що спалюється при вознесенні хвали. "Творчий" успіх, "творча" особистість — епітети, що означають вищий ступінь визнання. Але яке б високе не було визнання, саме це слово мало що висловлює. Адже епітет

"творчий" дуже змістовний, коли йдеться про Бога, і майже втрачає сенс, коли ми говоримо про людину. Єдине, що нам вірогідно відомо про акт "творення", — це те, що "сотворити" — значить зробити будь-що з "нічого".

Згідно всім відомостям і переказам, Бог сотворив Світ, але переказів про те, як він цьому навчився, не існує; ніде не написано, що на перших порах він, по суті, нічого не вмів і лиш потім поступово удосконалювався і набирався сміливості; що, почавши з сонця і скінчивши блохою й людиною, він потроху набував досвіду та хисту, доки не став істинним майстром своєї справи. Воно й зрозуміло: оскільки творив він на порожньому місці, йому зовсім не потрібно було жодної попередньої підготовки.

На жаль, у людини-митця справа йде не так гладко, бо він творить не "з нічого". Дійсність, з якої він черпає свій матеріал, — це таке величезне "щось", що митець з сумом усвідомлює: проживи хоч мільйон років — всього не охопити. Все одно чогось недогледити, недочуєш, не осягнеш. І це "щось", ця дійсність настільки для нього дорога, що він себе не тямить від радощів, якщо вдається хоча б частку втиснуть в своє творіння. Живописець, закінчивши картину, насвистує не стільки з радощів, що вчинив творчий акт, скільки від превеликого захвату, що пощастило вписати в площину об'ємний предмет. Певно Гомер відчував не менше радощів від своєї творчої божественності, ніж від героїчної божественності Ахілла.

Митець завжди трохи схожий на матроса з корабля Колумба; він бачить далекий берег і кричить: "Земля! Земля!" Цей матрос явно не припускає, що сотворив Америку, але він перший, хто побачив нову дійсність. Мореплавці, Колумби, митці — зовсім не творці Америк, а лиш першовідкривачі й захо-

плени споглядачі реально існуючої дійсності. В твердженні, що митець передусім любить мрію, є деяка частка істини. Але значно більше істини в тому, що найдорожча для нього реальність.

Або ще можна сказати так: митець подібний гарному столяру. Він створює з прекрасного дерева прекрасний стіл і любить це дерево більше, ніж порожнє ніщо, з якого, очевидно, лише з допомогою чудотворного Акту Творення він зміг би змайструвати стіл так ще зі стільцями. Гарний митець створює з прекрасної реальності прекрасний твір, і навіть якщо цю прекрасну реальність він відкрив в собі самому — все одно це вже значно більше, ніж творче ніщо. Бо ремесло митця — не промисел Божий.

1934

Чужі впливи

Варто нашому брату зіткнутися в своїй вітчизні з чимось новим, як тут же поспішаємо проголосити, що це чужоземний вплив. Вираз "чужі впливи" містить дві основоположні тези: 1) все стародавнє й укорінене, звісно, "наше", чеське, рідне, споконвічне; 2) у нас само по собі не може виникнути нічого нового.

В зв'язку з першим із цих тверджень я хотів би згадати нашу вітчизняну сливу, батьківщиною якої є Персія; назву складного ножа, що прийшла до нас з Франції, а також тисячі інших речей, починаючи з паління тютюну і кінчаючи університетським статутом, на яких можна була б довести, що наше життя космополітичне, пістряве й екзотичне, принаймні, так само, як Етнографічний музей. Але ж при цьому слива не перетворила нас на персів, а тютюн — на індіанців.

Навпаки, те й інше зробило нас ще

більше самими собою. "Первородність" залежить не стільки від походження, скільки від самотності сприйняття. Дайте чеху почитати Яна Гуса або, скажемо, трактат Жижки про військове мистецтво, і якщо він винесе з цього читання поверхове, банальне враження, значить, він виніс з цих найбільш чеських книг лише "чужий вплив". Але ось він прочитав трактат Лао Цзи або, скажемо, відозву Армії спасіння і вигукнув: "Боже мій, ось слово, якого я чекав все своє життя!" — і сповнився рішучості, — ні, не придбати китайську косичку чи уніформу Армії спасіння, а жити щасливіше і вільніше, ніж жив досі. Тоді ви можете не сумніватися: цей чех не живе на чужий манір. Небайдуже, глибоке сприйняття — надійна засторога від чужого і гарантія самотності. Навіть культ віденської імперської оперети, сказав би я, не імпортоване нав'язання, а національна слабкість. Чуже тільки те, що нам байдуже, до чого ми себе змушуємо і до чого ми внутрішньо байдужі. З цієї точки зору численні національні гасла, вітчизняна продукція і доморослі ідеї видаються плодом "чужого впливу". Все залежить від того, як ви сприймаєте ті чи інші речі.

Як робиться світова література

Часом ні-ні та й засмутиться дехто і пожалкує, що от, не квітне на наших нивах так звана світова література, а всього-на-всього чеська, вітчизняна, провінційна (дехто каже навіть — хутірська), і багато чого бракує, щоб набути особливої якості, завдяки якій її можна було б віднести до "світової". Нещодавно було заявлено, що чеський роман, на відміну від роману французького, англійського, російського, (а може бути, також від італійського або португальського, цього я вже не пам'ятаю), відзначений карбом посередності й міщанства, що начебто за останні кілька років з'явилося всього чотири чи п'ять книг, які не підпадають під такий висновок, хоча сам автор цієї заяви підкреслює, що утруднюється назвати ці книги.

Кажуть про обмеженість наших масштабів, але думаю, що афінські масштаби, в яких творив Софокл, незначно переважали масштаби, скажемо, сьогоднішньої Пльзені; обставини, в яких писав Сервантес, для нього особисто не були найкращими, а якщо виходити з чисельності населення, то, наприклад, Кнут Гамсун повинен був би писати ще менш "всесвітньо", ніж покійний Фердинанд Шульц. Справа, отже, зовсім не в цьому. Що ж стосується пропаганди за кордоном, те рекомендую покладатись на неї менш за все. Навряд чи я помилюсь, якщо скажу, що всесвітня відомість вищезгаданих Кнута Гамсуна, або Ібсена, або Стріндберга зовсім не була справою рук відповідних відомств, зайнятих встановленням зв'язків з закордоном, а в більшому або меншому ступені визначалася все ж їхньою власною творчістю.

Нам пророкують, що чеська літера-

тура стане світовою, як тільки складуться ті чи інші історичні умови. Заперечити на це нічого, як і на будь-яке пророцтво. Але ми знаємо, що Карел Гінек Маха створив вільну поезію, не чекаючи результатів революції 1848 року, так само як Отакар Бржезіна простягав руки до зірок і Всесвіту, не чекаючи, доки наша нація розквітне. Коротше, є маса свідочств тому, що літературний талант, як небагато що інше, зумовлений історією тільки до певного ступеня.

Однак нинішня стаття не ставить метою досліджувати причини, з яких наша література не володіє "das gewisse Etwas" (чимось таким — нім.), що могло б претендувати на всесвітню славу, а лише розглядає питання: що за штука ця всесвітня слава і чим вона досягається; іншими словами, як зробити, щоб література набула всесвітнього значення. Вважаю, краще всього це пізнається на прикладі книг, яким вдалося увійти до світової літератури.

Якщо уважно приглядіться до творів, що отримали світову відомість, то неважко помітити, що вони поділяються на кілька розрядів. Передусім це книги, що з різних причин мали світовий успіх, терміново перекладалися на інші мови і читалися мільйонами людей. Нерідко буває, що через п'ять-десять років про ці книги ніхто і не згадає, вони виявилися скороминущими сенсаціями, яким відпущено свій термін: вони майнуть і забуваються так само, як промайнуть і забудуться модні пісеньки. Згадайте, скільки дуже відомих колись книг вже стерлись з вашої пам'яті! Адже вони були модною міжнародною халтурою, читивом приємним і універсальним. В свій час Оне, безумовно, був більш відомий в світі, ніж, скажімо, Віл'є де Ліль Адан; але кому нині прийде в голову читати або перевидавати світські романи Оне? Кого зараз хвилюють "Холо-

стячка", "Мадонна спальних вагонів" та інші подібні вироби, що колись воістину сповнювали міжнародний книжковий ринок?

От вам один варіант світової слави. Але якщо із зрозумілих причин дехто з наших авторів і тужить за нею, то це ще не привід приймати її до уваги при оцінці нашої літератури. Разючо, наскільки незначна роль такого короточасного світового успіху романів для справжнього розвитку літератури. Їхній духовний вклад знаходиться в зворотній залежності від їхньої популярності у широких читацьких колах всього світу.

Другий рід світової літератури являє собою повну протилежність першому. Це книги, які свого часу були зустрінуті повною байдужістю чи навіть незадоволенням з боку читачів, а навіть і критики; книги, що ніхто не купував і не читав, за винятком вузького, більш-менш обраного кола. І лише з течією часу стало ясно: те, що в них не подобалось, було новою, до того невідомою красою, новим, не шаблонним поглядом на речі; ці напівзабуті книги в подальшому стали впливати на сприймання і самовираз багатьох поколінь, на розвиток світової літератури в цілому. Вони ніколи не стануть читанням для широкого читача, але зате сильно і досить довго впливають на творчі особистості. Навіть коли мине пора живого впливу цих новаторських творів, що збагачують духовність, їхня індивідуальна і історична цінність надовго залишиться неперехідною, і ми завжди будемо бачити в них приклад для наслідування і джерело натхнення. Є книги надто прекрасні, щоб одразу здобути загальне визнання; є книги виняткові, книги новаторські, твори експериментальні або незвичайні; є книги, увінчані лише після смерті їхніх творців всесвітньою відомістю зовсім іншого роду, ніж гучна популярність. Достат-

ньо згадати долю Верлена або Рембо, долю Лотреамона і багатьох інших.

Чи бракує нашій літературі такої всесвітньої слави? Очевидно так. Щиро кажучи, ми не є країною, звідки виходять численні нові ідеї й напрямки. Але відноситься це не тільки до літератури. Ми змушені були зі всіх сил "наздоганяти Європу", як прийнято казати, і це було для нас в наших географічних і політичних умовах нелегко і непросто; до речі, про це ще нічого не написано. Тепер настав час, коли нам вже не доводиться шанобливо дивитись на інших, ми можемо зайнятись власними ідеями. Але зроблене нами далеко не відразу стане помітним. Ми в великому боргу і перед своїм минулим, — треба покопатись, пошукати, чи немає в ньому обійденого увагою починання або великих індивідуальностей. Вже одне це створило б більш сприятливу і плідну обстановку, вільну від гнітючого відчуття, що у нас надто часто творять або експериментують в пусту, в умовах неуваги до історії.

Далі. Існує ще один тип світової слави, вже іншої, не чисто літературної властивості. Я маю на увазі історичну актуальність, якої володіють книги, які за що-небудь або проти чого-небудь борються. Скажемо, "Хижа дядька Тома" — твір зовсім не стендалівської краси або бальзаківської життєвості; і все ж це твір світової літератури — єдино завдяки тому, що він чесно і в потрібний момент висловив просту й розумну думку: рабство повинно бути скасоване. От вам, прошу, — світовій славі подібного роду ніскільки не зашкодило те, що ми називаємо "скромними масштабами". Великі й правдиві ідеї не знають кордонів. Чому б і нашій літературі не стати борцем за далекосяжні ідеали, значні з точки зору історії?

Нарешті, є четвертий тип світової

літератури, — і саме його ми маємо на увазі передусім. Завдяки чому Діккенс, цей найбільш англійський з усіх письменників Англії, став світовим автором? Завдяки чому набув світової слави Гоголь та інші, що створили таку російську літературу, що нічого більш російського не можна собі й уявити? Абсолютно нордичний Гамсун. Синклер, Л'юїс, цей стопроцентний американець, і безліч інших, хто вільно або мимоволі висловлювали душу і характер, малювали типи і життя своєї країни і своєї нації? Зазначимо, що названі письменники не відносяться до однієї духовної родини або класу, але всі вони без винятку не ставили перед собою задачу сотворити деяку міжнародну літературу, створювали твори глибоко національні, наскрізь вітчизняні, що не завадило їм стати — та при цьому ще з дивною очевидністю — творцями світового значення. Слів немає, все це великі письменники, але цілком можливо, що Діккенс захоплював би нас менше, якщо писав би романи про венеціанських дожів, або що ми зневірилися б у Гамсуні, якщо б він почав описувати довільський флірт. Ми більше всього любимо їх саме за те невід'ємне, що належить саме їм в локальному і емпіричному сенсі. Чим більш англійським, більш російським, більш нордичним є той чи інший твір, тим ґрунтовніше й очевидніше претендує він на світове значення: в цьому глибокий парадокс того, що ми називаємо світовою значимістю. І це — зрозуміло, поряд з необхідною іскрою Божою — найзагальніша умова, що повністю стосується і чеської літератури. Якщо наша словесність не настільки значуща, не настільки необхідна світу і відома в ньому, як би нам того хотілося, то пояснюється це, певно, не тим, що наші вітчизняні умови занадто скромні, обмежені і несприятливі для виникнення ве-

лікої і цікавої літератури, а тим, що наша література не надто значна і не дуже цікава, недостатньо визріла, відверта й досвідчена, щоб всеохоплююче й наочно зобразити наші вітчизняні умови, чеське життя і взагалі все, що складася долі чехів, починаючи від землі і кінчаючи зоряним небосхилом. Якщо б наші книги були в достатній мірі чеськими, вони мали б також гідне світове значення. До тих пір, доки для нас каменем спотикання будуть наші за всіма статтями скромні і з точки зору географії і людських ресурсів обмежені (або відмежовані) вітчизняні умови, ми ніколи не створимо літератури, поійменованої світовою. Найвірніший засіб добитись світового визнання — це наочно показати, що й ми зі своєю країною і своїми співвітчизниками є часткою цікавого, справжнього, неподільного й живого світу. Нехай ми маленька країна, населена скромними людьми зі скромними долями, як і скрізь, — нічого більш світового і всезначимого на сьогоднішній день нікому винайти не вдалося.

1936

Як я писав роман “Фабрика абсолюту”

Подальшу передмову я, власне, хотів написати ще до першого видання; проте не зробив цього, — чи то з лінощів, які, здається (вже не пам'ятаю), напали мене, чи то з фаталізму, — бо вважаю, що передмовою вже нічого не виправиш. Та коли книжка вийшла в світ, я прочитав про неї кілька заслужених зауважень: що вона, мовляв, гірша за Бальзакові «Пошуки абсолюту», і що закінчується вона вульгарною сценою поїдання ліверних ковбасок, а головне

— що це не справжній роман. Ну, оце вже хтось сказав — як в око вліпив Я визнаю, що це й зовсім ніякий не роман. Отож хочу зараз, на своє виправдання, розповісти, за яких обставин з цієї книжки не вийшло роману.

Одного весняного дня, о четвертій годині пополудні, я дописав роман «R.U.R.», а потім з полегкістю кинув геть ручку і вийшов прогулятися. Спочатку мені було так гарно, так легко: нарешті спекався цієї каторги! Далі з'явилося почуття якоїсь порожнечі, а врешті я відчув, що нуджуся нестерпно. От я й сказав собі, що день уже однаково зіпсований, тож піду краще додому та напишу фейлетон для газети. Вирішуючи щось таке, звичайно, не маєш ані найменшого уявлення, про що ж ти писатимеш; тому спочатку довгенько ходиш по кімнаті, насвистуєш якусь пісеньку й не можеш відігнати настирливого мотивчика або ловиш мух. А потім тобі врешті щось спаде на думку, і ти починаєш писати. Отак і тоді мені пригадався один давній задум, я наготував паперу і заходився писати фейлетон.

Коли я вже списав дві сторінки й перейшов на третю, то побачив, що для одного фейлетону тут матеріалу забагато: з цього могло б вийти цілих шість фейлетонів. І моє писання завмерло на третій сторінці, урвавшись посеред речення.

Через два місяці, коли я був на селі, задошило, і мене опала самотність. Не було іншої ради: я купив паперу й узявся писати ті шість фейлетонів. А дощі все не вщухали, та й тема мене захопила, тож і сталося так, що я написав цілих дванадцять розділів і розподілив матеріал ще для шести. А потім послав ті дванадцять розділів до газети, щоб їх друкували по одному в понеділковому додатку, і запрявся, що тим часом до-

пишу кінець.

Та життя наше незбагненне: вийшло в світ уже одинадцять розділів, а я не написав більше ні рядка. Я забув, чому до цього взявся, а головне — забув, що маю писати далі. Друкарня квапила, щоб надсилав закінчення: і тоді я, мов та дівчина в казці, кинув на дорогу назад себе новий розділ, щоб мені хоч на кілька днів дали спокій. Утікаючи від настирливої друкарні, я кидав назад себе розділ за розділом: хотів відірватись від неї, але «вона за мною скік та скік». Я ключкував, мов цьований собаками заєць; я кидався в усі боки, щоб виграти час і хоч сяк-так виправити те, що напсував у тому поспіху. Скажіть же самі, чи не протримався я таки досить довго: адже минуло ще цілих вісімнадцять розділів, поки я нарешті підніс білий прапор кінця. А ще твердять, ніби в книжці нема зв'язного сюжету! Хіба це не епічний і водночас драматичний сюжет, коли автор, гнаний ериніями, втікає на гірську турбазу й до затишних редакцій, на острів Сент-Кілду, до Градця-Кралове, на тихоокеанський атол, до Семи Халуп, а врешті — за стіл у трактир Дамогорських, щоб там, схрестивши на грудях руки й кидаючи в обличчя своїм переслідувачам останні аргументи, здатися? Стежте, затамувавши дух, як він до останньої хвилини вірить, що — немилосердно гнаний — усе ж таки прямує до якоїсь мети і сам женеться за якоюсь ідеєю; і хоч у тридцятому розділі йому забракло снаги, та й далі його не покидає дивна віра, ніби в тій кривулястій дорозі, що нею він тільки-но пробіг, був якийсь прихований сенс. Оце вам справжній сюжет роману, що насправді є не романом, а серією фейлетонів; тому я зараз і припилюю на нього цей підзаголовок.

Біографія

З сайту capek.misto.cz

Переказ з англійської В. Лисенка

Карел Чапек — автор великої кількості чудових книг. Найвідоміші його твори: збірки оповідань та казок, роман "Війна з саламандрами", п'єси "Біла хвороба", "Мати", "З життя комах", "РУР".

Народився Карел в маленькому селі Малі Святоновиці сході Богемії. Незабаром після його народження родина переїхала до Упїце, де його батько відкрив приватну хірургічну практику. В дитинстві Карел супроводжував батька-лікаря, коли той відвідував пацієнтів.

Мати була вельми емоційною жінкою, що навчила дітей сильним людським почуттям і взаєморозумінню.

Брат Йозеф був на три роки старший за Карела. Вони нерідко працювали разом, наприклад редакторами в газетах. Ще 1915-го року, під враженням катастрофи "Титаніка", вони спільно видали першу книгу "Сяючі глибини", пізніше написали драму "З життя комах", яка висміювала людські вади. Йозеф був обда-

рованим живописцем, а також ілюстрував книжки Карела, особливо дитячі. Багато років вони жили в спільному будинку. Сестра Олена, чотирма роками старша від Карела, написала книгу спогадів "Мої милі брати".

З 11 років Карел відвідував грама-тичну школу у Градці Краловому, тут він почав записувати свої перші нотатки, а також брав участь у нелегальній учнівській газеті. Останні два класи він закінчив вже у Брно, і в квітні 1904 року тижневик "Неділя" надрукував його перші публікації: дві поеми, що називались "Прості мотиви". 1915-го року успішно закінчив філософський факультет Карлового університету в Празі, відвідавши тим часом Францію та Німеччину. На початку I Світової війни медична комісія визнала його непридатним до військової служби. Чи не це пізніше спонукало його до написання іронічної гуморески "Оповідь про втрачену ногу"?

Перша відомість прийшла до нього під час праці в газетах "Національні Документи" та "Народна Газета". Він стає автором газетних колонок, присвячених звичайним речам, не лише розважаючи читачів, але й примушуючи їх замислюватись над проблемами епохи. Чеська культура знаходилась тоді під потужним впливом значно більш розвинутої німецької; вершини світової літературної досконалості уособлювало так зване Празьке коло німецькомовних письменників. Далеко не всі з них, проживаючи в Чехії, знали місцеву мову. Можна сказати, що саме в описуваний період чеська культура боролась за право на існування. Ситуація, знайома до сліз нам, українцям — чи не так?!

У творчості Карела Чапека можна виділити п'ять періодів. Перший почався близько 1910 року, коли він ще вчився в університеті. З 1917-го року працював редактором у газеті "Narodni listy", і з гордістю проголосив себе спадкоємцем видатного письменника Яна Неруди, в кріслі якого йому пощастило сидіти. Першою самостійною книгою була збірка новел "Божі муки". В тому ж році видав другу збірку, "Болючі оповідки", в яких вилив почуття тривоги й невизначеності, спричинені особистими і соціальними проблемами, а також розмірковував над існуванням одвічно непізнаних таємниць. Ще два твори цього періоду: драма "Грабіжник" і переклад вибраних французьких віршів, привезених з Парижу 1912-го року братом Йозефом. Зусиллями Карела Чапека було унаочнено нові тенденції французької літератури, внаслідок чого у 1920 році з'явилась збірка "Французька поезія нової доби".

Другий період почався, коли Чапек полишив газету "Narodni listy", після того, як звідти звільнили його брата. З 1921 р. працював редактором у газеті

"Lidovy noviny". Отримавши більше дозвілля, він, за його власними спогадами "від безробіття й безвиході", звернувся до утопічних тем. Його п'єси "РУР", "Фабрика Абсолюту" та "Засіб Макропулюса", а також повість "Кракатит" змальовують соціальні наслідки неправильного застосування фантастичних винаходів. Всі твори закінчувались катастрофами, що демонстрували марність винаходів. Перша п'єса "РУР", написана 1920 року, в 1923-му була перекладена англійською, і ввела в обіг абсолютно нове слово "робот", тобто складну машину, яка мусить допомогти людині у тяжкій праці. У 1925-33 роках Чапек очолив чехословацький PEN-клуб.

Третій період: у 1929 році Карел написав чудові збірки дотепних історій, названих "Оповідання з одної кишені" та "Оповідання з другої кишені", які не лише захоплююче й доступно описують людські життєві історії, а й демонструють красу розмовної чеської мови. В ці часи письменник, в основному, працює в жанрах коротких газетних публікацій та газетних колонок, що аналізують прості й зрозумілі речі з повсякденного життя. Наприклад, "Мав я пса й кішку". А цикл апокрифів, тобто неканонічних, навіть дещо еретичних переосмислень класичних релігійних та літературних сюжетів виховував читачів вдмулюваними самостійними співрозмовниками.

Карел та Йозеф успадкували батькову пристрасть до садівництва. Отже, вони написали книгу "Рік садівника", де в гумористичній формі оспівали цю справу. Хоч фізична праця спричиняла Карелу біль у шиї, він любив вирощувати квіти й зелень, бо це давало йому добрий відпочинок. Працюючи редактором "Народної Газети" (Lidove noviny), він видав два чудові дитячі твори. Надзвичайно популярними є "Дашенька чи життя щеняти" та "Дев'ять казок", що

містять оригінальні чарівні оповідки і демонструють неосяжне багатство чеської мови.

Вілла братів Чапеків на Виноградах

Нарешті, п'ять книг мандрівних нотаток, написаних близько 70-ти років тому, дають нам живе зображення Великої Британії, Італії, Іспанії, Голландії, країн Північної Європи. Карел Чапек глибоко проникав у сутність характерів націй, так що ці описи й нині корисні для тих, хто намірився відвідати ті краї.

1933-го року починається четвертий період творчості: протягом двох років Чапек написав три романи, присвячених поглибленому аналізу людської особистості: "Гордубал", "Метеор", "Звичайне життя".

П'ятий, останній етап його творчого життя, що настав 1935-го року, тісно пов'язаний з громадсько-політичною ситуацією: наростає загроза фашизму й війни, особливо для Чехословаччини, що безпосередньо межує з Німеччиною. Карел Чапек виражає свої погляди у антифашистських творах: 1936-го року з'являється його славетний роман "Війна з саламандрами"

Письменник повертається до своїх вишуканих утопічних прийомів. Роман оповідає історію дивних розумних тварин, виявлених в морських глибинах біля Індонезійських островів. Люди на-

вчають їх мови, уміння працювати, а відтак уярмлюють в жорстоке рабство, як дешеву робочу силу. Розплата настає, коли саламандр стає надто багато, і їх могутність потребує все більшого простору. Людство мусить або загинути, або знищити цю біду. Інші твори антифашистського спрямування — драми "Біла хвороба" та "Мати". Його остання робота, роман "Життя й творчість композитора Фолтина", що висвітлював потворні риси мистецької богеми, лишився незавершеним.

Карел Чапек у дружній бесіді з президентом Чехословацької республіки Томашем Масариком, 1928 р.

Ліберальні політичні погляди Карела Чапека були визначені його тонкою душевною організацією, чуйністю, увагою до людей і активним протистоянням всім формам насильства. Він не співпрацював з комуністичною партією, і висловив своє ставлення до неї в коро-

ткій замітці “Чому я не стаю комуністом”. Він не міг ненавидіти будь-кого лише за те, що той — людина іншого суспільного класу, і саме за це політики ненавиділи його.

Карел Чапек та Франьо Шрабек

Клуб інтелектуалів — друзі Карела Чапека по п'ятницях збирались у нього в садку. Щотижня там з'являлись такі відомі люди як Владислав Ванкура, Карел Полячек, Едуард Бас, Франьо Шрабек, а іноді навіть президент Томаш Масарик. Вони обговорювали інтелектуальні, політичні, а також і літературні проблеми.

Воістину, президент Томаш Масарик і Карел Чапек були друзями. З 1925-го року вони часто зустрічались на вечірках, разом святкували, відпочивали на курорті й працювали. Завдяки трьом книгам, написаним Чапеком і відредагованим особисто Масариком, ми можемо багато взнати про першого чехословацького президента: "Розмови з TGM",

"Нові розмови з TGM" та "Читання про TGM".

У підсумку слід відзначити, що Карел Чапек створив багато творів дуже різних тем і жанрів, від дитячих казок до філософських детективів. Своїми короткими динамічними оповідками про видатні історичні постаті він запрошував вчитись на уроках і досвіді історії.

Був дуже уважним до людей, в тому числі й до читачів. Кожен викладач чи аматор може вивчати за його творами все багатство чеської мови. Він був дуже освіченим, і вважав за необхідне попередити людство про загрози неправильного застосування технологій, хоча тоді це й не було настільки розвинутим, як нині. Його драми мали на меті впевнити кожного щодо абсурдності воєн, і це стало його духовним заповітом.

Ольга, Йозеф, Карел

Ще близько 1920-го року Карел познайомився з акторкою Ольгою Шайнпфлюговою, з якою вони одружились аж через 15 років. Побравшись у 1935 році, вони полишили Прагу й переїхали до приватного будинку в селі Стара Гута поблизу містечка Добріз. На жаль, їм судилося бути разом лиш три роки. В пам'ять про свого чоловіка Ольга написала книгу "Чеський роман", в якій змалювала їх стосунки та спільне життя.

Ольга Шайнпфлюгова, вдова письменника, газета "Literární noviny" 1965:

Незважаючи на свій очевидний поважний вік, він завжди планував напружене майбутнє: "я йтиму, писатиму, робитиму." Наче мав перед собою необмежений простір часу. При всім тим, він свідомо відчував тиск скороминущості життя, а отже поспішав опублікувати ідеї, скорочував повісті до

оповідань чи коротких оповідок. В скрутну годину він звірився Карелу Полачеку, що боїться смерті, бо ніколи цього не робив і не вмів. "Не бійтесь, Чапек, у Вас все вийде правильно", сумним жартом заспокоїв його Полачек. Вони обидва знали, що наближається загибель Чехословаччини, і це буде також їхня загибель. І Карел Чапек відмовився покинути країну, він лишився дома, щоб прийняти смерть, відчуваючи під ногами чеську землю, з рук, які він ненавидів якнайбільше...

З біографічної збірки "Ворота Вічності". В фатальні для Чехословаччини місяці 1938-го року його полишили розумові й фізичні сили. Він звертався до Франції та Англії із закликами й вимогами: не дати загинути його країні. Жажався щоразу, визнаючи про слабкість тих, на кого він так покладався. Коли лідер судето-німецької партії Генлейн

почав свої зрадницькі інтриги, Чапек посилив свою громадську діяльність, збільшив кількість виступів у пресі та на радіо, зустрічався з великою кількістю званих і незваних гостей. І тут сталась Мюнхенська катастрофа. Віра Чапека була підірвана, він впав у відчай. Він перестав їсти і дуже схуд; знищений і виснажений, у зловісній мовчанці, він дійшов висновку, що став непотрібним. "Мені більше нічого робити. Я стаю карикатурою, мій світ мертвий, я вірив у порядність, у так звану честь, в обов'язки й тому подібне. Я волів би не знати про таку катастрофу мого життєвого шляху."

За кілька днів до Святвечора він так ослаб, що його більше не тримали ноги. Ще з початку грудня його дружину Ольгу турбувало, що він надміру працював, незважаючи на застуду, кашель і нежить, та ще й погано харчувався. Лікар Штейнбах, прийшовши його провідати, застав його в ліжку, і порадив лишатись там протягом Різдва. Карел не заперечив, він простяг доктору руку й попрохав: "Побудьте зі мною. Так чи йнак, весь цей рік привів мене до згуби, зі всією цією потворністю, всією цією працею, напругою й розпачем. Мої дні полічено. Але нині я не можу собі дозволити втому, я мушу записати..." Його знесиливав хрипкий кашель, він припав до подушки. Лікар і Ольга збочачі наглядали за ним. Він впадав у виснажливий сон, його тіло струшував кашель з глибини грудей, що болісно відгукувалось в хребті й мозку. Смертельна втома охопила його, і спопелила його мозок, наче незборний тягар всіх подій та страждань останніх тижнів розчавив його. Він знав, що це недобре, і що гарячка висушила його розум, не здатний до дальшої боротьби.

Різдво минуло без радості, ялинка самотньо тулилась в кутку. До хворого

нікого не пускали крім брата Йозефа. Вони дивились один на одного, очі Карела благають розмови. Йозеф завважував шалений пал в його очах; запале обличчя брата лякало його й нагадувало про їх спільне дитинство. Вийшовши до коридору, він заривав. Наступна ніч була жахлива, і коли настав ранок 26 грудня, лікар Штейнбах повідомив Ользі, що запросить професора Чарвата. Він не став наголошувати, що стан Карела критичний. Лікар повідомив хворого, що в нього двостороннє запалення легень. "Такому інтелігентному чоловікові, зрештою, я не можу морочити голову". Він не виконав прохання Ольги не казати йому про хворобу... Однак, пацієнт знав це, і шепотів: "я так і думав... але не стану це терпіти".

На вулиці перед віллою купчився натовп, сусіди по Вишеграду, журналісти, друзі. Вікно кімнати хворого було широко відчинене, щоб полегшити йому дихання. Його легені відмовлялись діяти, однак він боровся за життя, хрипів... Останнім зусиллям він стиснув ольжину руку, й підніс два пальці. Вона знала, що він бажав, але не міг сказати. Вступаючи до шлюбу, він так само підніс два пальці перед її очима, наче присягаючи: ми разом, Ольго, вдвох у всьому. Закохані, в radoщах і стражданнях. Тепер він не міг сказати: навіть у смерті ми вдвох... він випустив її руку, і до нього прийшла смерть. Це було о 6:43 вечора, наступного дня по Різдву, Божому святі в Богемії, Карел Чапек помер за п'ятнадцять днів до свого 49-го дня народження.

9.1.1890 — 25.12.1938

Класик братньої літератури

Співпраця сусідніх і споріднених українського й чеського народів документально засвідчена ще з часів князя Володимира Великого, який був одружений з чеською принцесою. Славетна Реймська Євангелія французької королеви Анни Ярославни, видатна пам'ятка європейської культури, була створена у співпраці руських та чеських книжників.

Обидва наших народи будували власну державність і націю після розпаду імперій практично на порожньому місці, обидва зазнавали агресії. Не раз звертались до чеського досвіду українські діячі.

Подібно до української, чеська культура зазнавала значного, не завжди благотворного впливу з боку потужнішої німецької, і мусила відчайдушно боротися за право на існування, як проти конкурентів, так і проти власних зневірених слабкодушких. Звісно ж, стосунки сусідів часом бували досить скла-

дними; один з життєвих прикладів — історія двох пражан, чеської журналістки та славетного німецькомовного письменника Франца Кафки.

За 20 років існування в Центральній Європі національних республік — від утворення в 1918 році на руїнах імперій, і до падіння у 1938 році під тиском фашизму й більшовизму — вони часом ставали опорою для борців за українську незалежність, а часом траплялось що й ворогами. В тяжкі для українського народу часи, у першій половині ХХ ст. в Чехословаччині, за підтримки влади, широко розгорнулась українська національна культурна діяльність.

У 1945 році Чехословаччина була звільнена від фашистів, але 1948-го року в країні було здійснено комуністичний переворот. Та вже у 60-ті роки чеське кіно прославилось на весь світ духом свободи. У 1968-му Прага була знов сплюндрована танками "братнього" соціалістичного табору, і найбільший "залізний потік" ринув з території України. Серед "визволителів" був і майбутній письменник Віктор Суворов, який з соромом і гіркотою згадував цю ганебну інтервенцію. Тоді культура знов опинилась під тоталітарним пресингом. Зате нині Чехія знов сповнена національного достоїнства й прогресу, і може слугувати гарним позитивним прикладом облаштування життя. В Празі розташовано європейській офіс авторитетного міжнародного Радіо Свобода.

Певно, найвідоміший у нас чеський автор — Ярослав Гашек, творець Швейка, який жив і писав у Києві, у бурхливі роки Громадянської війни. Але чи варто судити по цьому не надто тверезому фейлетоністу про досягнення національної культури?

Видатним чеським культурним діячем першої половини ХХ століття був

письменник світової слави, публіцист, казкар та філософ, геніальний майстер слова Карел Чапек. Його велика душа вміщала все розмаїття світу, але творчість служила розвитку саме вітчизняної культури й мови. Навдивовижу, його таланту не були чужі ні гірські нетрі та робітничі селища рідного краю, ні найдальші куточки світового океану, ні велелюдні мегаполіси, ні сльози літньої селянки, ні логіка інженера. Його чітка ліберальна і національно-державницька ідеологія не всім подобалась, і цим можна пояснити недостатню популярність у нас його творів.

Характерна подробиця: саме він аж 1920-го року придумав і осмислив слово "робот", що стало одним з ключових знамень доби науково-технічної революції! Він також застерігав людство проти нової, небаченої зброї, але перш за все проти загрози з боку новітнього варварства. Саме антивоєнний пафос був підставою його висунення на Нобелівську премію. Але Шведська Академія,

як завжди, не наважилась псувати статистику з агресорами...

Українською мовою перекладено лише незначну частку чапеківського творчого доробку, та й то не надто вдало. Між тим, в його словах і малюнках гармонійно поєднуються м'який гумор, ясний розум, палкі пристрасті, патріотизм і космополітизм, увага до найменшої рослини й до цілого світу. Вся його творчість заслуговує любові й ретельного вивчення.

Цьому веселому, доброму і мудрому чоловіку роковано було стати одною з жертв світової катастрофи. Вважаю, нам не гріх запозичити децицію життєвого гарту у нього і у його народу.

В. Лисенко

На фото: Т. Г. Масарик і К. Чапек

ЗМІСТ

Оповідання

Ромео та Джульєтта (1933)	1
Сповідь дона Хуана (1932)	5
Графинька	9
Експеримент професора Роуса (1928)	13
Карпатська балада	17

Апокрифи

Марфа й Марія	21
Лазар (1932)	24
П'ять хлібів (1937)	25
Розп'яття (1927)	27
Вечір Пілата (1932)	28
Кредо Пілата(1920)	30
Анан (1934)	32
Каіафа (1934)	33
Лже-Лот або Про любов до Батьківщини (1923)	34

Публіцистика

Інтерв'ю про громадський обов'язок (1934)	36
"Ми хочемо жити" (1936)	37
Влада машин (1937)	38
"Ми — нація, що дала світу..." (1918)	40
Бомби над світом (1938)	
Карел Чапек звернувся по радіо з відозвою до громадян Чехословаччини (1938)	41

Журналістика

Як робиться газета	42
Хвала газетам	57
Дванадцять прийомів літературної полеміки...	65

Критика слів. У полоні слів

Мораль фразерства	68
Філософія фразерства	
Правда	69
Творчий	70
Чужі впливи	71
Як робиться світова література	72
Як я писав роман “Фабрика абсолюту”	74

Про автора

Біографія	76
В. Лисенко. Класик братньої літератури	82

Близько половини даної збірки складають трохи підредаговані переклади з чеської Юрія Лісняка за виданням: Карел Чапек. Твори в двох томах. Том другий. Київ: Дніпро, 1987.

Решту переклав з російської Валерій Лисенко за виданням:

Карел Чапек. Собрание сочинений в 7-ми томах. С иллюстрациями Карела и Йозефа Чапек. Москва, Художественная литература, 1974.

44 грн.

18.08.2017

КАРЕЛ ЧАПЕК